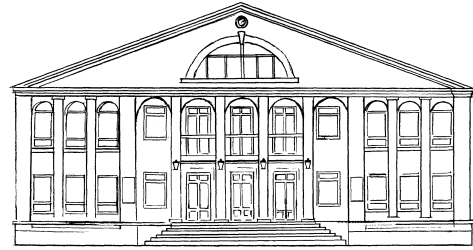

Теорія і практика сучасної психології

2017 р., № 1

Збірник наукових праць

Головний редактор:

Зарицька В.В. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Заступник головного редактора:

Іванцова Н.Б. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Відповідальний секретар:

Гришина Т.А. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Редакційна колегія:

Ткач Т.В. – доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Міляєва В.Р. – доктор психологічних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії культури лідерства Київського університету імені Бориса Грінченка

Солодухова О.Г. – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Донбаського державного педагогічного університету

Сущенко А.В. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Інституту управління Класичного приватного університету

Сущенко Т.І. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри управління навчальним закладом і педагогіки вищої школи Інституту управління Класичного приватного університету

Зубов В.О. – доктор філософських наук, доцент, професор кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Шмаргун В.М. – доктор психологічних наук, професор, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та психології Національного університету біоресурсів і природокористування України

Шульженко Д.І. – доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психокорекційної педагогіки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Железнякова Ю.В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Інституту журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

Іноземні члени редакційної колегії

Вишневська В.П. – доктор психологічних наук, професор, професор спеціальної кафедри Державного закладу освіти «Інститут прикордонної служби Республіки Білорусь» (м. Мінськ, Білорусь)

Lidia Lysiuk – доктор психологічних наук, доктор габілітований, професор кафедри педагогіки та психології Вищої школи економіки та інновацій у Любліні (м. Люблін, Польща)

Pawel Ostaszewski – доктор психологічних наук, професор, доктор габілітований, декан факультету психології Гуманітарно-соціального університету SWPS (м. Варшава, Польща)

Технічний редактор: **Н. Ковальчук**
Дизайнер обкладинки: **А. Юдашкіна**

виходить шість разів на рік

Сайт видання:

www.tpsp-journal.kpu.zp.ua

Засновник:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Міністерства юстиції України
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 17198-59688 від 27.10.2010 р.

Видавець:

Класичний приватний університет
Свідоцтво Державного комітету
інформаційної політики, телебачення
та радіомовлення України
про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3321 від 25.11.2008 р.

Журнал включено до переліку фахових видань з психологічних наук згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 24.10.2017 № 1413.

Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах даних Index Copernicus International (Республіка Польща), Google Scholar.

Видання рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою
Класичного приватного університету
(протокол № 4 від 29.11.2017 р.)

Усі права захищені.
Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на збірник наукових праць «Теорія і практика сучасної психології» обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє думку автора і не відповідає за фактичні помилки, яких він припустився.

Адреса редакції:
Класичний приватний університет
69002, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 70б.
Телефони/факс: +38 098 24 61 364.

Здано до набору 20.11.2017.
Підписано до друку 30.11.2017.
Формат 60×84/8. Цифровий друк. Тираж 150 пр.

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

<i>Н. В. Волинець</i> ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ» У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....	4
<i>О. В. Корнієнко</i> ОБҐРУНТУВАННЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА», «ПІДТРИМАННЯ», «ПСИХОСОМАТИЧНЕ ЗДОРОВ'Я» СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	18
<i>Д. І. Ларін</i> АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ.....	23
<i>К. А. Марчук, Л. О. Котлова</i> РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (БІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄПИСУ І. ФРАНКА).....	27
<i>А. Н. Сагайдак</i> ВЛЕЧЕНИЕ К СМЕРТИ КАК ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ДИСКУРС ГЛУБИННОЙ ПСИХОЛОГИИ.....	32
<i>Л. В. Степаненко</i> КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЯК МЕХАНІЗМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	37
<i>О. С. Штепа</i> ЗА КОНТЕКСТУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК МАРКЕР ТИПУ ОСОБИСТІСНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ	42

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

<i>Л. М. Абсалямова</i> ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ТА ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ НЕВРОТИЧНО ХВОРИХ.....	48
<i>І. О. Любомський, Т. А. Каткова</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	53

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

<i>О. В. Зінченко</i> ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЯВИЩА ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ.....	58
<i>В. П. Пісоцький, А. М. Горянська</i> ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ	64
<i>О. А. Поцулко</i> УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ КОМП'ЮТЕРНИЙ СЛЕНГ ЯК КОМУНІКАТИВНА ДЕВІАЦІЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....	69

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

О. В. Тимченко

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ
У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЖИТТЯ.....74

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Р. С. Чіп

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ.....78

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Н. Є. Афанасьєва

ДИНАМІКА САМОАКТУАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ФАХІВЦІВ
ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ У РЕЗУЛЬТАТІ
ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ.....83

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 159.923.2:316.6

Н. В. Волинець

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
Національна академія Державної прикордонної служби України
Імені Богдана Хмельницького

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ «ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ» У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті проаналізовано напрями й основні теоретичні підходи до визначення змістових аспектів категорії «психологічне благополуччя особистості», представлено проблемно-історичний аналіз уявлень щодо психологічного благополуччя особистості й описано параметри та загальні критерії його психологічного аналізу.

Ключові слова: психологічне благополуччя особистості, щастя, задоволеність життям, якість життя, самоприйняття, самовизначення, саморозвиток, самореалізація, позитивне повноцінне функціонування.

Постановка проблеми. Наукова проблема дослідження категорії «психологічне благополуччя особистості» полягає в тому, що, незважаючи на численні теоретичні й емпіричні дослідження, у психологічній науці не існує однозначного загальноприйнятого її визначення. Дискусійними залишаються питання його визначення та змістового наповнення, питання параметрів і критеріїв оцінки й аналізу тощо. Наявні наукові доробки із зазначеної проблематики не дають однозначної відповіді на ці питання, що й обумовлює необхідність у визначенні концептуальних аспектів психологічного благополуччя особистості, пошуку джерел і рушійних сил внутрішньої рівноваги особистості, компонентнісної та регулятивної структур, паттернів поведінки, що надають осмисленості та комплексності у вирішенні особистістю проблеми благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема благополуччя особистості стає предметом сучасних вітчизняних і закордонних психологічних досліджень різноманітних його аспектів. Результати теоретичного аналізу психологічного благополуччя особистості показали, що науковці, вивчаючи цей феномен, застосовують положення екзистенціальної, гуманістичної та позитивної психології, суб'єктний, суб'єктно-діяльній, суб'єктно-вчинковий підходи в психології, евдемоністичний і гедоністичний, ціннісний підходи, принципи детермінізму, системності, розвитку й активності. Різноманітність досліджень благо-

получчя представлено в працях як закордонних, так і вітчизняних науковців (А. Адлер, М. Аргайл, Б. Братусь, Н. Бредберн, Ш. Бюлер, А. Ватерман, В. Вілсон, Ж. Вірна, А. Вороніна, Е. Дінер, Е. Десі, Е. Еріксон, В. Манукян, А. Маслоу, М. Мартін, Р. Мей, Ю. Олександров, Г. Олпорт, Я. Павлоцька, В. Пейвот, Р. Райан, К. Ріфф, К. Роджерс, М. Селігман, А. Созонтов, Є. Трошіхіна, Г. Фейст, А. Ферхнем, В. Франкл, Є. Фромм, К. Хорні, М. Чіксентміхайі, Р. Шаміонов, О. Ширяєва, К.Г. Юнг та ін.).

Мета статті. Головною метою роботи є висвітлення напрямів і основних підходів до визначення змістових аспектів категорії «психологічне благополуччя особистості».

Виклад основного матеріалу. Ще в давнину сформувалися загальні уявлення про благополуччя, в яких воно уявлялося: а) як прагнення людини до отримання насолоди від життя, що і є основою сенсу та мети життя (гедоністичний підхід); б) як прагнення зрозуміти сенс життя та самореалізуватися як індивід, що повноцінно функціонує (евдемоністичний підхід) [1]. Філософи-гедоністи античного періоду (Арістипп Кіренський, Аннікерид, Гегесій, Діоген, Епікур) розглядали психологічне благополуччя: 1) як задоволення (Арістипп Кіренський головною природною метою життя вважав чуттєві, фізичні та духовні задоволення в теперішньому часі, а досягнення щастя як результат – це досягнення спокою духу, насолода життям, щастя, радість, якість життя;

3) як щастя (Гегесій сформулював песимістичну позицію в межах гедоністичного підходу щодо щастя: щастя в принципі є неможливим, оскільки прагнення захистити себе від можливого болю і перманентна аналітика, що передує моральному вибору, змушують душу перебувати у вічному неспокої і позбавляють її гармонійної та вільної плавності); 4) як чеснота (Діоген визнавав тільки засновану на наслідуванні аскетичну чесноту, знаходячи в ній єдину мету людини [2]; Епікур вважав, що пізнання природи, філософські пошуки є не самоціллю, вони звільняють людей від упреджень, страху перед смертю і релігійних забобонів, що є необхідною передумовою набуття людиною щастя і блаженства, в основі яких лежить духовне задоволення – більш стійке, ніж прості почуттєві задоволення, тому що не залежить від зовнішніх обставин); 5) як самозадоволення (Демокрит мірилом щастя та вдалого життя визначав внутрішній стан самозадоволення людини) [3]. Гедоністичний підхід до вивчення благополуччя акцентує увагу на його суб'єктивній властивості особистості, що існує в індивідуальному чуттєвому досвіді людини (переживається нею), формується на основі роботи над собою, залежить тільки від неї самої, оцінюється завдяки наявності певного набору «душевних якостей», що дозволяють бути задоволеною і насолодженою своїм життям, щасливою, доброчесною.

Філософи-евдемоністи античного періоду (Арістотель, Сократ, Платон, Евдокс Кнідський) розглядали психологічне благополуччя в контексті життєрозуміння через поєднання щастя і доброчесності: 1) як щастя-благо, яке є життєвим принципом або метою життя. Терміном «евдемонія» Арістотель окреслив володіння найвищими благами. Арістотель стверджував, що ціль життя людини – це є благо властиве і найвище, саме благо – це те, до чого все прагне. Усіляке пізнання і свідомий вибір спрямовані до того чи іншого блага, що може бути благом матеріальним або моральним. Благом він називає щастя. Благоденство і благополуччя евдемоністи розуміють як щасливе життя. Проте щастя для них – це щось наочне й очевидне, задоволення, багатство чи пошана: у різних людей різне; а часто навіть для однієї людини щастя – то одне, то інше: адже, захворівши, люди бачать щастя в здоров'ї, збіднівши – у багатстві, а ті, які визнають власне нещастя, захоплюються тими, хто розмірковує про що-небудь велике і таке, що перевищує їхнє розуміння [4]; 2) як гідність (чесноту). Сократ стверджував, що такі гідності, як самовладання, хоробрість, справедливість, благочестя та мудрість, які є якістю розуму та душі, є необхідною умовою хорошого та щасливого життя, а не прагнення честі та багатства [5]; 3) як доброчесність-благо. Платон і його послідовники вважали, що, окрім цих числен-

них благ, є й деяке інше – благо саме по собі, яке виступає для всіх цих благ причиною, завдяки якій вони є благами. Вони вважають, що благо і щастя люди уявляють собі, виходячи із власного способу життя, а найвище благо уявляється їм чимось довершеним. З позиції евдемоністичного підходу, людське благо являє собою діяльність душі згідно із доброчесністю впродовж всього життя, а якщо доброчесностей декілька – то згідно з найкращою та найбільш довершеною. Блага досягають ті, хто здійснюють правильні вчинки, володіючи доброчесністю чи застосовуючи її в складі душі чи в діяльності. Отже, людина може і повинна досягти щастя, якщо щастя вона розуміє не як задоволення, не як багатство, а як прагнення до прекрасного, до блага [4]. Евдемоністичний підхід визначає більшою мірою психологічні аспекти благополуччя особистості: усвідомлення актуальних для особистості благ (щастя, гідності, доброчесності), чуттєве їх вираження та свідомий вибір способу життя, здійснення правильних вчинків для їх досягнення через набуття доброчесності із прагненням отримати його у найдовершенішій формі щастя.

Філософи-стоїки (Зенон, Марк Аврелій, Сенека, Епіктет) описують здатності людей бути щасливими незалежно від зовнішніх обставин, пов'язуючи чесноту з розумінням панівної в природі необхідності. Ця необхідність, на думку стоїків, невблаганна, не знає жодних винятків, в її фатальний хід включена і людина, яка володіє розумом, і може усвідомити невідворотність долі, у цьому і полягає її свобода, джерело незворушності людського духу. Стоїки стверджують, що внутрішнє ставлення до світу підносить людину до рівня доброчесної особистості в тому разі, коли вона покійно і незворушно, з душевним спокоєм сприймає всі випробовування долі, якими б вони не були. Це означає, що людина може і повинна бути щасливою за найнещасніших обставин, а її душа та її моральна сутність повинні бути замкнуті в собі. Стоїки приймають такі чесноти, висунуті Платоном й іншими античними філософами: розуміння (мудрість), мужність, розсудливість і справедливість, які допомагають людям жити гідно, які допомагають людям правильно орієнтуватися у сфері пристрастей-потягів і керувати ними. Отже, ставлення до життя має полягати в тому, щоб свідомо, розумно і вільно, з легкістю і радістю приймати всі визначені невблаганною долею злети і падіння життєвих обставин. Така поведінка веде людину до чесноти – вищого блага в стоїків [6]. у межах цього підходу благополуччя особистості розглядається як її суб'єктивна властивість, що проявляється у формі чуттєвого переживання й у сформованій у неї певної здатності-налаштування у формі ставлення до життя і до переживання власного благополуччя у незалежних від неї

умовах зовнішнього середовища як сприятливих, так і несприятливих. Антична філософія змістові аспекти психологічного благополуччя окреслює як задоволення, насолоду, щастя, благо, чесноту, гідність, доброчесність, яких можна досягти завдяки набуттю суб'єктивних властивостей особистості (чуттєвих, фізичних і духовних задовольень і насолод, самовладанню, хоробрості, справедливості, благочестю, мудрості, внутрішньої гідності, спокою, незворушності, приведенню прагнень до узгодження, розумінню, мужності, розсудливості), її вчинкам і діяльності (прагненню до прекрасного, служінню батьківщині, здійсненню правильного вибору, свідомому, розумному і вільному, з легкістю і радістю, сприйманню всіх несподіванок долі), а також визнанню в соціумі (подяці від друзів, повазі з боку батьків).

Аналіз уявлень античних філософів дозволив виокремити такі параметри оцінки психологічного благополуччя особистості: суб'єктивний, вчинково-діяльнісний і соціальний. Осмисленість дійсності та відображення її в різних філософських концепціях сприяли розвитку варіативності уявлень людей про їхнє благополуччя, джерелом якого є набуття благ суб'єктивного та морально-соціального (самоповага та повага з боку інших осіб) характеру. Для досягнення благополуччя необхідно володіти суб'єктивними якостями доброчесності, мудрості, гідності тощо, а також діяти, жити відповідно до зазначених чеснот для досягнення щастя як вищого блага.

Поняття благополуччя та щастя, яке поширилося у філософії у IV ст. до н. е. – XVII ст. сьогодні майже не використовується [7]. в епоху Середньовіччя проблематика щастя пройшла складний шлях від заперечення навіть самої можливості існування щастя і боротьби з його обмеженнями до розуміння щастя як дару Божого, як радості в пізнанні Бога. Цікавими є міркування Августина Блаженного. Вищим благом він вважав благо життя як причину природи та форму знань, що проявляється в трьох умовах: природі (що вимірюється природними даруваннями), мистецтві (знаннями) та корисності («плодом»). Проголошуючи прагнення до щастя основним змістом людського життя, Августин вбачав щастя в пізнанні людиною Бога і в розумінні своєї цілковитої залежності від нього. Поняття «благополуччя» в контексті насичення матеріальним благом розглядається ним як негативне явище, що призвело до падіння Римської імперії, «<...> посилювалися розбрати, зросло користоловство, честолюбство та інші види зла, які є звичними за благополуччя» [8].

Отже, в епоху Середньовіччя психологічне благополуччя особистості розумілося як даність Бога в результаті благочестивого життя людини. Щоб досягти благополуччя, людина повинна бути

смирною («Бог гордим противиться, а смиренним дає благодать» [9]), безкорисною, цнотливою. Вважати себе щасливою могла лише та людина, яка мала блага тілесні (силу, красу, добре здоров'я) і душевні (благо святої помірності, любов до Бога, спроможність винести тяжке життя в чистоті та бездоганності совісті, презирство до думки натовпу, покірність, скромність, помірність, благочестивість тощо). Із цього періоду розуміння поняття «благополуччя» в межах різних релігійних течій було замінено на поняття «щастя». Християнство окреслює щастя як суб'єктивну властивість особистості, що передбачає задоволеність життям в усьому (глибоке внутрішнє задоволення, яке людина відчуває, усвідомлюючи присутність Божу у своєму житті, і яке дозволяє їй залишатися щасливою і не нарікати на Бога навіть тоді, коли здається, що все спрямовано проти неї), радість і подяку Богу, оскільки воно не залежить від речей цього світу [10]. Щастя пов'язано із чеснотами та розумним життям, наповненим стражданнями та нестатками, досягнути якого можна лише через віру і любов до Бога. в епоху Відродження до XVII ст. благополуччя особистості розглядалося як володіння найвищими благами, а щастя розумілося як досконалість, якої досягти майже неможливо (Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. Лейбніц). у XVIII ст. благополуччя отожднювалося зі щастям, яке визначалося вже не як володіння благами, а як почуття задоволення. Щасливою вважалася та людина, яка була задоволена власним життям незалежно від того, чи володіє вона благами, і не важливо якими, важливим стало суб'єктивне почуття задоволення (щастя). Проте поняття щастя, яке формувалося в цьому столітті, було суто гедоністичним і не виходило за межі задоволення. в епоху Просвітництва перестали розрізняти щастя і задоволення, співвідношення цих понять ще більше спростилося. в Англії Дж. Локк визначав щастя як найвище задоволення, яке доступне людині; І. Бентам все ще розумів щастя як задоволення. у Франції, іншому центрі філософської думки, найбільш впливові та типові мислителі тих часів зводили щастя до задоволення або задоволення до щастя (П. Гольбах). у Німеччині І. Кант мав зовсім інші переконання і суттєво відокремлював щастя від задоволення, і, не надаючи великої цінності задоволенням, не цінував щастя. Незважаючи на таку істотну зміну поняття «щастя», деякі традиційні положення теорії щастя зберегли свою значущість. Наприкінці епохи Просвітництва з'явилися міркування філософів щодо особистісних і вчинкових компонентів задоволення від життя. Так, Ж. Ламетрі, прихильник вкрай гедоністичних поглядів, вважав за розкіш мати таке задоволення в житті, як можливість творити добро, відчувати радість від хороших вчинків, від власної доброчесності, шляхетності, людяності, чуйності, милосердя, великодушності [11].

Рішучий крок до сучасного західного розуміння благополуччя здійснили протестанти – вони закликали своїх послідовників радіти і веселитися, оскільки ніхто не знає, хто обраний для порятунку, а хто ні, але в будь-якому разі ніщо не відбувається без Божої благодаті, а значить, потрібно радіти всьому, що посилається, оскільки все це є даром. Надалі пошуки йшли або паралельно з релігійними, або зовсім відходили від релігії. Щастя, точніше, задоволеність життям, стала мірилом прогресу. Розвиток світової торгівлі та зростання економіки призвели до появи нової реальності – людини, здатної себе забезпечити матеріально і купити товари, вироблені в різних частинах світу, купити, як тоді здавалося, саме щастя [12].

У XIX ст. розуміння щастя як приємного життя стало близьким до розуміння його як відчуття позитивного балансу життя, що має своїм наслідком загальну задоволеність життям. Думка про баланс життя, позитивний або негативний, набула поширення та стала предметом роздумів. З новим поняттям виникли нові проблеми і по-новому вирішувалися старі. Якщо в питанні про те, як досягти щастя, європейська думка виявляла в ті часи рідкісну єдність думок, то тепер і тут проявилися розбіжності, оскільки, не маючи точного поняття (а нове якраз і було таким), філософи здійснили відмежування щастя в цьому новому розумінні від прихильності долі та від евдемонії (задоволення). На початку XX ст. такі спроби здійснювалися в основному в чотирьох напрямках. Перший вбачав основу для поділу щастя і задоволення в цілісності щастя; на противагу окремим задоволенням, частковому задоволенню, щастя є задоволеністю життям загалом, яка досягається у зв'язці задоволень: задоволенні звуком, задоволенні почуттям, задоволенні активністю та задоволенні ідеєю (Г. Решдолл) [13]. Другий напрям розмежував зазначені поняття за принципом тривалості: на противагу ефемерним задоволенням, щастя розумілося як тривале задоволення. Третій напрям виділяв щастя на основі якості задоволення, яке в ньому міститься: не тільки цілісність і тривалість відрізняють щастя від інших переживань людини, але навіть сам вигляд задоволення в ньому інший, більш глибокий і повний, тому радість якісно відрізняється від задоволення, а щастя – від радості (М. Шелер, У. Мак-Дугалл). Відповідно до четвертого напрямку, щастя відмежовувалося від задоволення на тій підставі, що щастя – не тільки почуття, але і об'єкт позитивної оцінки, схвалення, оскільки щасливою вважалася людина, яка не тільки радіє життю, але й радіє не без підстав [11]. Жоден із цих напрямів не виявився достатнім для визначення дефініції «щастя». Історія понять «щастя», «задоволення», «благополуччя» налічує два тисячоліття і не є простою. Вони набували зна-

чень удачі, везіння, станів людини, або володіння найвищими чеснотами і благами; потім звелися до поняття «задоволення». Сьогодні вимагає виокремлювати ці поняття, хоча всі вони містять як елементи досконалості, так і задоволення.

Поняття «психологічне благополуччя» як збалансування позитивних і негативних почуттів, що призводить до суб'єктивного відчуття щастя та загальної задоволеності життям, було введено в другій половині XX ст. Н. Бредберном як критерій оцінки здоров'я та захворювань. Ним було виявлено кореляції негативних почуттів – почуття, пов'язані з оцінкою захворювань і рівня здоров'я, та кореляції позитивних почуттів – показники залучення в соціальні структури [14]. Сучасні дослідники в галузі психології активно проводять теоретичні й емпіричні дослідження благополуччя особистості, використовуючи гедоністичний підхід до вивчення суб'єктивних аспектів благополуччя й евдемоністичний – до вивчення психологічних аспектів благополуччя особистості. Наразі до найбільш значущих теоретичних розробок питання благополуччя людини в межах евдемоністичного підходу можна віднести теорію психологічного благополуччя К. Ріфф і теорію самодетермінації Е. Десі та Р. Райана. Концепція К. Ріфф виникла на перетині гуманістичної, позитивної психології, психології розвитку і здоров'я, і об'єднала різні філософські та психологічні теорії, що пояснюють позитивне функціонування людини (Ш. Бюлер, Е. Еріксон, В. Манукян, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Є. Трошіхіна, К.Г. Юнг та ін.). Психологічне благополуччя розглядається як базовий суб'єктивний конструкт, що відображає сприйняття й оцінку людиною власного функціонування з погляду вершини її потенційних можливостей (К. Ріфф) [15]; як результат задоволення трьох основних психологічних потреб, які є значущими для психологічного зростання, цілісності та переживання благополуччя людиною, а саме: потреби в автономії, компетентності та зв'язку з іншими (Р. Райан і Е. Десі) [16]. Р. Райан і Е. Десі, співвідносячи свою теорію з моделлю К. Ріфф, підкреслюють схожість розуміння благополуччя як результату повноцінного функціонування особистості, а не як результату досягнення бажань. Також схоже позначення значущості автономії, компетентності та зв'язку з іншими людьми. Відмінність полягає в тому, що К. Ріфф розглядає виділені компоненти благополуччя як його індикатори, а в теорії самодетермінації автономність, компетентність і позитивні відносини вбачаються як причини його виникнення.

Розведення гедоністичного й евдемоністичного благополуччя викликало прагнення дослідників визначити їх співвідношення. К. Ріфф і її колеги підкреслюють, що суб'єктивне благополуччя характеризує стан людини, тоді як психологічне благополуччя є її динамічним і напруженим

переживанням. Так, суб'єктивне благополуччя має властивість спрямованості в майбутнє, оскільки містить екзистенційні компоненти («цілі в житті» і «особистісне зростання»). Сьогодні багатовимірною моделлю К. Ріфф приймається багатьма дослідниками, а розроблена нею методика вимірювання психологічного благополуччя активно використовується в дослідницькій практиці.

Природа психологічного благополуччя в контексті поняття «задоволення» відповідає основним теоретичним і методологічним принципам когнітивної та поведінкової психології, відповідно до яких враховується вплив на усвідомлення особистістю власного благополуччя як досягнення тілесного задоволення і задоволення від досягнення значущих цілей, результатів, завдяки здатності людини адаптуватися до соціального оточення, зіставляти себе з іншими людьми, власними ідеалами, спрямованістю, своїм минулим, орієнтуючись на власні реакції на події життя, на оцінку власного життя загалом за наявності позитивних афективних переживань і відсутності проявів негативних афектів з усвідомленням задоволення життям, завдяки наявним задоволенням в професійній діяльності, задоволенню сімейним життям, задоволенню власним «Я», дозвіллям тощо. Досягнення психологічного благополуччя можливе через успішну соціальну адаптацію – пристосування до конкретних життєвих умов і обставин, запитів соціального оточення, що постійно змінюються, позитивне мислення і позитивну соціальну поведінку, збільшення позитивних емоційних переживань, зменшення стресових ситуацій та зниження ймовірності психологічних проявів (А. Созонтов) [17].

Прихильники гедоністичного підходу вважають, що показники психологічного благополуччя не є універсальними, вони залежать від культури і конкретних життєвих обставин. Відповідно до евдемоністичного підходу, психологічне благополуччя досліджується з урахуванням теоретичних і методологічних принципів гуманістичної та позитивної психології, і розглядається як повнота самореалізації людини в конкретних життєвих умовах і обставинах, знаходження «творчого синтезу» між запитом соціального середовища і розвитком власної індивідуальності. Не тільки задоволення сприяє досягненню психологічного благополуччя, життєві труднощі, негативний і травмуючий досвід і переживання також можуть стати основою для підвищення психологічного благополуччя людини – через глибоке осмислення та переосмислення життя, усвідомлення власних життєвих цілей, встановлення більш гармонійних відносин з іншими людьми, набуття здатності до співпереживання (К. Ріфф) [18].

Представники екзистенціальної та гуманістичної психології, прихильники евдемоністичного підходу психологічне благополуччя уявляють, насам-

перед, як здатність людини реалізовувати власну індивідуальність, ставати і бути суб'єктом, творцем власного життя через включення в певну професійну діяльність (самореалізація за А. Маслоу) [19], виконання тих чи інших соціальних ролей, через глибоке усвідомлення значення доброчесного життя, визначальних життєвих чеснот, орієнтацію на досягнення сенсу, сутності людського існування, пошук джерел власної творчої активності (В. Франкл) [20], прагнення до набуття родової людської сутності (ставлення до іншої людини як самоцінності; здатність до децентрації, самовіддачі та любові як способу реалізації такого ставлення; творчий, цілепокладальний характер життєдіяльності (Б. Братусь, Ю. Швалб) [21; 22]; набуття цінності відносин і ставлень до оточуючих людей (А. Адлер) [23]; досягнення гармонійного стану через індивідуальність – становлення єдиного, цілого, унікального індивіда, здатного до самореалізації (К.Г. Юнг) [24]; набуття особистістю цілісності, спонтанності та самоідентичності (К. Хорні) [25]; набуття цілісності, відповідальності та відкритості (Е. Фромм) [26]; пошук особистого сенсу (Р. Мей) [27] тощо.

Феномен «благополуччя особистості» вивчається в межах позитивної психології, на пряму, що виник на початку ХХІ ст. і стрімко розвивається, завдяки дослідженням позитивних аспектів людського життя (благополуччя, щастя і процвітання, сильних сторін особистості – психічного здоров'я, мудрості, творчих здібностей тощо). М. Селігман, її засновник, вважає, що позитивна психологія досліджує ті особливості людської поведінки і риси характеру, які властиві задоволеним життям щасливим людям. Він виокремив три основних напрями для досліджень: 1) позитивні емоції і суб'єктивне відчуття щастя (наприклад, насолода, задоволення життям, відчуття близькості, конструктивні думки про себе і своє майбутнє, оптимізм, впевненість у собі, наповненість енергією, «життєвою силою»); 2) позитивні риси характеру людини (мудрість, любов, духовність, чесність, сміливість, доброта, творчість, почуття реальності, пошуки сенсу, прощення, гумор, щедрість, альтруїзм, емпатія тощо); 3) соціальні структури, що сприяють щастю і розвитку людей (демократія, здорова сім'я, вільні засоби масової інформації, здорове середовище на робочому місці, здорові локальні соціальні спільноти) [28]. А для досягнення благополуччя та щастя людиною він пропонує концепцію розквіту особистості, відповідно до якої розквіт складається з п'яти компонентів: позитивних емоцій, взаємодій, стосунків, сенсу та досягнень [29].

Незважаючи на те, що для вивчення суб'єктивного благополуччя використовувалися короткі шкали, науковцями зроблено багато важливих відкриттів. Так, емпіричні дослідження привели

до розведення емоційної і когнітивної складових частин благополуччя. Емоційне благополуччя належить до повсякденних переживань людини – частоти й інтенсивності радості, печалі, гніву, що робить життя приємним або неприємним, а когнітивне – уявляється як задоволеність життям, передбачає судження, які робить людина, розмірковуючи про своє життя. Дослідження Е. Дінера показали, що ці компоненти по-різному чутливі до життєвої ситуації. Так, рівень доходу й освіти тісно корелює із задоволеністю життям, а стан здоров'я, наявність дбайливих відносин або самотність є досить сильними предикторами щоденних емоцій [30]. Дослідження Н. Бредбурн виявили, що приємні та неприємні емоції не є полюсами одного континууму, тобто присутність позитивних емоцій не обов'язково означає відсутність негативних, тому для повноти картини благополуччя людини він запропонував вивчати ці два аспекти окремо [31]. Під час оцінювання життя людиною значну роль відіграють соціальні та культурні настанови. М. Аргайл, М. Мартін, вивчаючи суб'єктивне благополуччя, виявили, якщо люди вважають, що задоволеність життям бажана, вони швидше спираються на позитивну інформацію під час винесення судження щодо свого життя, а якщо щастя в суспільстві розглядається як важлива цінність, то більшого значення набувають негативні аспекти, що знижує когнітивну оцінку самого життя [32].

Дослідження суб'єктивного благополуччя значно просунуло розуміння його структури, чинників і динаміки. З'явилися різні погляди на сутність благополуччя. На відміну від цільових підходів, коли стверджується, що благополуччя виникає в разі досягнення мети, і що апогей стану щастя перебуває в точці досягнення кінцевого результату, суб'єктивно-діяльнісний підхід орієнтований на процес, відповідно до якого сама активність викликає особливі протяжні переживання щастя і благополуччя. М. Чіксентміхайі описує стан «поток», або заглибленості, захопленості, яка приносить глибоке задоволення [33].

Розрізнення гедоністичного й евдемоністичного благополуччя викликало прагнення дослідників визначити їх співвідношення. К. Ріфф і її колеги підкреслюють, що суб'єктивне благополуччя характеризує стан людини, тоді як психологічне благополуччя є динамічним і напруженим. Евдемоністичне благополуччя містить екзистенційні компоненти (життєві цілі, особистісний розвиток і зростання тощо), воно спрямовано на майбутнє, на відміну від суб'єктивного. Отже, гедоністичний підхід визначає феномен «благополуччя особистості» як суб'єктивне благополуччя особистості, що виникає як результат досягнення задоволення в різних сферах функціонування людини за уникання незадоволення і відчувається особистістю як емоційне переживання щастя, а

джерелом щастя є задоволення потреб (В. Вілсон) [35]. Відповідно до евдемоністичного підходу, феномен «благополуччя особистості» розглядається як психологічне благополуччя, що виникає внаслідок самореалізації особистості, розвитку власної індивідуальності та способів самовираження в різноманітних суперечливих взаємодіях соціального середовища. Різні емпіричні дослідження свідчать, що суб'єктивне і психологічне благополуччя доповнюють і компенсують одне одного за різної вираженості [36]. Джерелом щастя визнається спрямованість на реалізацію глибинних цінностей, що пов'язано з напругою і зусиллями, спрямованими на вирішення проблем (А. Ватерман) [37].

З позиції ресурсного підходу, психологічне благополуччя особистості розглядається як ресурси, потенції збереження та покращення психологічного здоров'я. К. Роджерс пропонує концепт благополучної особистості як повноцінно і позитивно функціонуючої, що має оптимальну психологічну пристосованість, оптимальну психологічну зрілість, цілковиту відповідність і відкритість досвіду [38]. у межах цього підходу психологічне благополуччя розглядається як сукупність необхідних особистісних ресурсів, що забезпечує суб'єктивну й об'єктивну успішність особистості в системі «суб'єкт – середовище» (О. Ширяєва) [39]; як внутрішні інтенції людини (несвідомі і свідомі ресурсні настанови) щодо життєздатності, саморозвитку, самовираження і самореалізації, що реалізуються в процесі діяльності, які є ресурсами психологічного благополуччя на чотирьох відносно автономних рівнях – психосоматичного здоров'я, соціальної адаптованості, психічного та психологічного здоров'я (А. Вороніна) [40]; як ресурсний стан особистості, який детермінує та яким керує сама особистість, що містить компоненти позитивного повноцінного функціонування в системі соціальних та індивідуальних відносин (Я. Павлоцька) [41] тощо.

Досліджуючи детермінанти психологічного благополуччя особистості, науковці зосереджують увагу на його чуттєвому компоненті – суб'єктивному відчутті, ними експериментальним шляхом виявлено: 1) що із суб'єктивним відчуттям благополуччя особистості пов'язані особистісні чинники (позитивна самооцінка, внутрішній локус-контроль і екстраверсія) (Е. Дінер); 2) що суб'єктивне відчуття благополуччя може бути як причиною, так і наслідком повсякденних негараздів і стану фізичного здоров'я (Г. Фейст і його колеги); 3) що суб'єктивне відчуття благополуччя залежить від трьох чинників: задоволеності особистими досягненнями, радості та задоволення від життя та міцного здоров'я (А. Ферхнем і Б. де Бруін); 4) що існує значущий зв'язок між екстраверсією та суб'єктивним відчуттям благополуччя незалежно від специфіки ситуації (В. Пейвот із колегами) [42];

5) що за високого рівня суб'єктивного благополуччя проявляється низький рівень спрямованості на процес життя, його емоційну сторону та низький рівень контролю власного «Я» (Ж. Вірна) [43]; 6) що центральною рисою психологічного благополуччя особистості є самоприйняття, позитивна оцінка себе та свого життя з переважанням гедоністичного аспекту благополуччя (де психологічне благополуччя більше пов'язано із задоволеністю життям і позитивними емоціями) над евідемоністичним («належним», осмисленим і добросесним буттям) (Ю. Олександров) [44] тощо.

У сучасній психологічній літературі використовується для аналізу психологічного благополуччя спектр понять різної значущості: «суб'єктивне благополуччя», «психологічне благополуччя», «особистісне благополуччя», «душевне благополуччя», «емоційне благополуччя», «соціальне благополуччя», «матеріальне благополуччя», «фізичне благополуччя», «професійне благополуччя», «онтологічне благополуччя», «психологічне здоров'я» тощо. Зазначене багатоманіття різних аспектів благополуччя пов'язане з наявною і схваленою в соціумі системою цінностей, переосмисленою та доповненою змістовно смисловими, потребнісно-мотиваційними й іншими детермінантами. Складність і багатоаспектність зазначеного поняття визначається різноманітністю поглядів на його змістові аспекти та структурні компоненти. Окреслюючи наявні напрацювання сучасних вчених, наголошуємо на виокремленні деякими вченими поняття суб'єктивного благополуччя як компонента психологічного благополуччя. Хоча питання розділення цих понять сьогодні є дискусійним: науковці розглядають суб'єктивне благополуччя як складник психологічного, психологічне благополуччя як складник суб'єктивного, як синонімічні поняття, а також як взаємодоповнюючі показники повноцінного функціонування. Так, Л. Галіахметова зазначає, що поняття «благополуччя», «суб'єктивне благополуччя», «задоволеність життям» охоплюють об'єктивні та суб'єктивні компоненти і впливають одне на одного. А поняття «задоволеність життям», перебуваючи в тісному взаємозв'язку з поняттями «благополуччя» і «суб'єктивне благополуччя», не тотожне жодному з них, воно характеризується стійкістю, стабільністю, комплексністю, системністю і водночас охоплює відносно самостійні аспекти та явища [45]. Т. Данильченко виокремлює поняття «суб'єктивне соціальне благополуччя», звертаючи увагу на посередницьку роль соціальних груп у сприйманні людиною життєвих подій на індивідуальному та суспільному рівнях, що дозволяє визначити цілісність позитивного переживання людиною як суспільною істотою власного існування [46].

Безпосередньо суб'єктивне благополуччя так визначається науковцями: 1) як когнітивна

й афективна оцінка життя особистості, що базується в основному на трьох компонентах: задоволенні життям, позитивному впливі та негативному впливі (П. Гріффін і П. Ворд) [47]; 2) як інтегральне соціально-психологічне утворення, що охоплює оцінку і ставлення людини до свого життя, самої себе, базується на її активності, що містить когнітивний, емоційний і конативний (поведінковий) компоненти (А. Кужильна) [48]; 3) як стан динамічної рівноваги, що досягається різноспрямованими за валентністю переживаннями задоволеності в різних сферах життєдіяльності, коли на рівні стану незадоволеність однією сферою компенсується задоволеністю в іншій, а на рівні внутрішньої динаміки – незадоволеність створює певну зону напруги, яка стає рушійною силою розвитку, а задоволеність – зону вирішення, а не як переживання абсолютного щастя або задоволеності всім; як емоційно-оцінкове ставлення людини до власного життя, своєї особистості, взаємостосунків з іншими людьми та процесам, які мають для неї значення з погляду засвоєння нормативно-ціннісних і смислових уявлень про «благополуччя» зовнішнє та внутрішнє середовище, яке виражається в задоволеності ним та відчутті щастя (Р. Шаміонов) [49]; 4) як стан, що характеризує процес розвитку особистісної зрілості та супроводжує розвиток; як інтегральна характеристика функціонування особистості, де благополуччя і щастя є суб'єктивними конструктами, що являють собою внутрішні стани, почуття, уявлення. Психологічне благополуччя дозволяє людині скеровувати зусилля на реалізацію власного потенціалу у важких умовах: «концепти життєстійкості й усвідомленості й були створені для того, щоб виявити, завдяки чому люди можуть долати важкі обставини» (В. Манукян, Є. Трошкіна) [50]; 5) як когнітивно-емоційна оцінка особою якості власного життя загалом і окремих його сфер зокрема, яка формується на основі міри задоволеності потреб (передусім соціальних), еталонних уявлень, сформованих у процесі соціалізації, та об'єктивних (умов життя та діяльності, задоволеності базових потреб, стану здоров'я тощо) чинників, сприйнятих та інтеріоризованих, і створює основу для досягнення внутрішніх, соціально орієнтованих цілей, самореалізації, розкриття свого потенціалу, осмислення життя (І. Горбаль) [51]; 6) як когнітивно-емоційна оцінка задоволеності різними сферами життя та самоприйняття з позиції власного досвіду (Є. Дінер) [30]; 7) як інтегральний психологічний показник життя людини, що відображає ціннісні аспекти ставлення людини до різних сфер її життя і рівень адаптації до них (В. Хащенко) [52]; 8) як показник задоволеності або незадоволеності життям, що формується на основі особливостей ставлення людини до себе і навколишнього світу та видах її діяльності й поведінки: побутового,

економічного, політичного характеру (Л. Куліков) [53]; 9) як системна єдність оптимальних психологічних якостей і станів людини: особистісної зрілості, самоактуалізації, стану психологічного благополуччя особистості, гармонії особистості, суб'єктивного благополуччя, через ресурсний, процесуальний, результативний, структурний, оціночний аспекти, що оцінюється за такими критеріями: особистісна зрілість і розвиток особистісного потенціалу, задоволеність життям, психологічне благополуччя особистості, оптимістичне й позитивне ставлення до життя і світу, вміння проходити складні життєві ситуації, легкість реалізації та дотримання власних цінностей і смислів, оптимальність характеристик ціннісно-сислової сфери (Ю. Олександров) [44]; 10) як чинник саморегуляції особистості, як результат саморегуляції психічних станів, як сприйняття життя індивідом (Н. Батурін) [54]; 11) як переживання змістовної наповненості та цінності життя загалом як засобу досягнення внутрішніх, соціально орієнтованих цілей, що є умовою реалізації її потенційних можливостей та здібностей (А. Вороніна) [55]; 12) як стійка властивість особистості з домінуванням позитивних емоцій, тісних взаємовідносин, суб'єктною залученістю в життєдіяльність, осмисленістю життя та позитивною самомотивацією (С. Водяха) [56]; 13) як багатовимірне поняття, яке являє собою інтегральне психологічне утворення, що включає оцінку і ставлення людини до свого життя і себе самої (Г. Пучкова) [57].

Психологічне благополуччя співвідноситься з поняттями «задоволення життям» і «щастя», які також мають безліч інтерпретацій. Задоволення розглядається: як почуття і стан вдоволення, задоволеність; із приємністю та радістю [58]; як задоволеність виконанням своїх прагнень, бажань, потреб [59]; як приємне відчуття від отримання бажаного та від бажаної діяльності, формальний спосіб почуватися щасливою людиною, досягнення необхідного або бажаного [60]. Проблематика щастя людини стала популярною в дослідженнях не лише соціально-психологічного напрямку, а й економічного, правового, антропологічного, демографічного, політичного тощо. Розміщення щастя в центрі державної політики не нова ідея: адже прагнення до щастя закріплено в Конституції Франції та Декларації незалежності Сполучених Штатів Америки. Перші психологічні експериментальні дослідження феномена «щастя» провели Дж. Уотсон (анкетне опитування щодо виявлення джерел щастя) та Е. Торндайк (факторний аналіз «умов хорошого життя» – чинників задоволення життям) у 30-х рр. ХХ ст. Наразі в Західній Європі домінує концепція, яка пояснює щастя як сукупність прагнень людини й особистих значень (контекстів) у проясненні щастя [61].

Дослідження щастя не може бути здійснене оцінюванням його рівнів та їх порівнянням, оскільки щастя є самооцінковим явищем. Психологічна властивість щастя полягає в тому, що щастя радше є ідеєю, настроєм, мотивом, діяльністю в повсякденному житті людей: що і як вони насправді роблять, щоб зробити своє життя щасливішим, як воно зумовлюється домінуючими соціальними цінностями, а також цілями і прагненнями (можливо, навіть суперечливими) людини. Закордонні науковці визначають щастя як різноплановий феномен, який проявляється в різних речах у різних місцях, різних суспільствах і різних культурних контекстах (Г. Матеус і К. Ізкьєрдо) [62], як мету, усвідомлювану і потенційно доступну кожній людині через її дії (Д. Мак-Махон) [12]; як відчуття гарного життя та бажання зберегти це відчуття (Р. Ліярд) [63]. Г. Волкер аналізує щастя стосовно цінностей (того, що має значення для людей) у трьох взаємопов'язаних аспектах: 1) щастя розуміється як щось важливе за певних обставин і не може бути незаперечним добром і остаточним благом; 2) щастя є оцінковою категорією, оскільки потребує позитивної оцінки або загальної оцінки людиною власного стану; 3) щастя не може бути відокремлене від спектра цінностей, щодо яких воно стає значущим, і який обов'язково інформує про процес оцінювання. Сприймання людиною цінностей, що сприяють щастю: від мирного соціуму та відсутності занепокоєння до фінансового успіху чи безпеки своєї сім'ї. Науковець пропонує розглядати щастя як триангуляцію (три осі) середовища, чесноти та відповідальності, оскільки: 1) сфера щастя завжди певною мірою обмежена середовищем, в якому перебуває людина; 2) щастя завжди перебуває в певному відношенні до чесноти: до мети добродесної дії, або є її передумовою, або як відокремлене від чесноти взагалі, що дає можливість дискутувати щодо двох ключових питань: який вид життя принесе щастя, як морально оцінюється щастя?; 3) щастя стосується специфічних форм відповідальності щодо того, хто відповідає за щастя, кого, яким чином можна притягнути до відповідальності. Крім того, особистості несуть відповідальність за власне щастя, що, безсумнівно, є однією з найбільш політично значущих рис сучасної концепції щастя та певним чином має враховуватися під час організації спільного життя людей, що має вирішальне значення для благополучного життя, для створення цілей у житті й обов'язку піклуватися про щастя інших [61]. Специфічність щастя визначається найбільш бажаними та цінними благами в житті людини, які сприймаються як такі, що позитивно впливають на її життя, приносять відчуття задоволення життям. Крім того, щастя вирізняється суб'єктивністю оцінки людиною власного життя через пізнання та відчуття. Усвідомлення щастя сприяє виникненню

міркувань про сенс життя, про життєві цінності та вплив соціального середовища на його виникнення. «Справжнє» щастя є не лише достатньо відносним явищем, воно існує в афективному вимірі соціальних відносин й орієнтоване на інших людей; гонитва за особистим щастям дуже часто є неможливою (невдалою). Сприйняття щастя чітко передбачає декілька тимчасових переваг: оцінюватися може загальний стан у певний момент часу, частина та/або сфера життя. Г. Волкер зазначає, що щастя може також містити як довгострокові, так і короткотермінові компоненти, хоча джерела щастя можуть самі собою різко змінюватися із часом і навіть упродовж кількох років [61]. Щастя тісно пов'язане з відчуттям «правильної орієнтації», відчуттям, що людина рухається в правильному напрямі, що дозволяє чітко визначити, коли люди отримують те, що хочуть, вони можуть перестати бути щасливими (П. Брукнер) [64]. Щастя може функціонувати як потужне джерело мотивації, яке формує спосіб життя людей, орієнтованих на певні горизонти, навіть коли прагнення до щастя стає своєрідним моральним обов'язком. З огляду на те, як щастя орієнтовано на майбутнє і які дії людей можуть розглядатися як мотивовані цією метою майбутнього щастя, необхідно визнати, що люди вкрай погано прогнозують те, що зробить їх щасливими або, точніше, як стати щасливим завдяки певній події або речі в майбутньому (Д. Гілберт) [65]. Щастя не завжди можна розглядати як доступне кожному, його не варто вважати власністю однієї особистості; навпаки, його можна тлумачити як частину безперервного потоку суспільного життя, як таке, що притаманне певній якості та не зводиться до окремої людини. Щастя завжди пов'язано з ідеями доброчесності, вказує на конкретні форми відповідальності: хто, в кінцевому підсумку, відповідає за щастя кого і яким чином вони можуть бути притягнуті до відповідальності. Щастя завжди охоплює оцінку роду: свого стану в часі або в житті загалом, або в кількох взаємопроникних життях (Г. Волкер) [61].

Створюючи інтеграційні моделі внутрішнього благополуччя, науковці зазначають важливі ролі емоцій і відчуття щастя поряд з усвідомленням життя (Д. Леонтьєв, Р. Шаміонов, Н. Батурич та ін.). у моделі Д. Леонтьєва щастя розглядається під кутом зору саморегуляції як феномен зворотного зв'язку, як переживання злиття бажаного з фактичним. На його думку, характеристики цілей визначають якісні особливості щастя, що містить емоційний компонент у своїй структурі. Д. Леонтьєв виокремлює два види щастя: 1) щастя нормативне (щастя-мінімум), яке досягається шляхом задоволення базових потреб; 2) евідемоністичне щастя (щастя-максимум), що досягається шляхом постановки та досягнення особистісно осмислених цілей, реалізацією індивідуальних екзистенційних

проектів. Цільовий підхід психологічного аналізу феномена «щастя», за Д. Леонтьєвим, передбачає налаштування особистості на кінцеву ціль, а щастя розглядається під кутом зору саморегуляції як феномен зворотного зв'язку, як переживання злиття бажаного з фактичним [66]. Щастя в межах соціально-філософського знання О. Мішутіна концептуалізує за допомогою поняття «бажаний стан буття», тобто соціально заданий зразок, образ світу і людини, якими вони «повинні бути», який містить певні вимоги до людини і світу, що є також життєвими завданнями, які необхідно вирішувати в процесі індивідуального життя [67]. М. Аргайл окреслює щастя як певну особистісну рису [68], завдяки якій відбувається активність людини на шляху до її самоздійснення. Це поняття розробляється також у дослідженнях М. Фордіса (індекси щастя та психологічного здоров'я) [69], П. Хілса (зв'язок позитивних налаштувань та дозвілля зі щастям та властивостями особистості, особливості вимірювання психологічного благополуччя) [70; 71], С. Любомирські (особливості вимірювання суб'єктивного щастя) [72] та ін.

Аутентичне щастя, за М. Селігманом, досягається через відкриття людиною позитивних якостей, їх розвиток і реалізацію в різних сферах життя – на роботі, у сім'ї, у повсякденному житті. Щастя розглядається як реальна річ, яка визначається вимірюванням задоволеності життя. На думку М. Селігмана, щастя має три аспекти: позитивні емоції, заняття (справа, дії, взаємодії) і сенс, кожен з яких насичує задоволення життям і цілком вимірюється суб'єктивним усвідомленням. в аутентичній теорії щастя М. Селігман силою та доброчесністю вважає: доброту, соціальний інтелект, гумор, мужність, цілісність тощо (двадцять чотири компоненти), які використовує особистість для того, щоб зустріти всі виклики життєвого шляху. Рівень щастя оцінюється критерієм «задоволеність життям», а його основною метою є підвищення рівня задоволеності в житті. Аутентична теорія щастя є одномірною, відповідно до неї людина тільки може оцінити, скільки щастя (задоволення життям) бажає отримати, і скеровує власні зусилля на максимізацію майбутнього щастя, що виявляється як остаточний загальний шлях індивідуального вибору [73].

Дослідниками підкреслюється необхідність осмислення, насиченості та продуктивності життя для відчуття людиною благополуччя. Такої думки дотримуються майже всі сучасні російські психологи (В. Чудновський, Р. Шаміонов, П. Фесенко та ін.). Р. Шаміонов зазначає, що наявність смислів і наповненість життя лежать в основі задоволеності та благополуччя людини. Деякі вчені створюють інтеграційні моделі внутрішнього благополуччя, у багатьох з них підкреслюється важлива роль емоцій і відчуття щастя поряд зі свідомістю життя (Н. Батурич, Д. Леонтьєв, Р. Шаміонов та ін.) [49].

Наразі недоречним вбачається ототожнювання понять «благополуччя», «щастя» та «задоволення». Задоволення являє собою почуття і стан вдовolenня, радості щодо прагнень, бажань, потреб і діяльності особистості, щастя представляється як результат поєднання уявлень бажаних благ, вчинків та діянь особистості, спрямованих на їхнє досягнення та фактично отриманих благ. Психологічне благополуччя особистості є ширшим утворенням, яке поглинає, через них проявляється і містить поняття «щастя» і «задоволення». Аналіз досліджуваної проблематики потребує виокремлення загальних критеріїв психологічного благополуччя:

1. Психологічне благополуччя має властивість суб'єктності, оскільки може переживатися лише індивідом, а отже, виокремлення суб'єктивного, соціально суб'єктивного його компонентів не вважаємо за потрібне. Ці поняття доречно вважати рівнозначними. Властивість суб'єктності психологічного благополуччя підтверджується напрацюваннями багатьох науковців: психологічними критеріями суб'єктності є: здатність воліти бути людиною й самою собою, хотіти й могли обстоювати своє право на людське самісне існування, самовизначатися в просторі й часі свого життя, творити нові змісти та форми буттєвості, здійснювати рефлексію своїх творінь, набувати й нарощувати досвід людського буття, проектувати його нові форми та змісти (В. Татенко) [74]; людина як суб'єкт має здатність зіставляти й оцінювати свої можливості з об'єктивними вимогами, умовами та завданнями загалом (К. Абульханова-Славська) [75]; людина як суб'єкт життєдіяльності має здатність ставити й вирішувати завдання активної адаптації до умов життя й здатність самовдосконалюватися в процесі цієї адаптації (Н. Александрова) [76]; суб'єкт виступає як інтегральна характеристика людини в цілісності її системних властивостей, що має здатність реалізовувати поставлені цілі, управляти, контролювати й оцінювати процес і результат своїх дій (А. Брушлинський) [77]. Благополуччя (або неблагополуччя) особистості виникає на основі суб'єктивних переживань і оцінок різних сторін її особистості та життя: 1) позитивно виражених станів і характеристик особистості (здоров'я, моральність, щастя, позитивна афективність, задоволення життям тощо); 2) сприймання й оцінювання психологічної комфортності, почуття задоволеності і позитиву, почуття щастя, які виникають завдяки таким чинникам, як матеріальний добробут і рівень споживання, сімейний стан, професійна діяльність, проведення дозвілля, участь у справах громади та різних неформальних об'єднаннях тощо; 3) внутрішнє переживання щодо якості життя як внутрішня узгодженість, визначеність і задоволеність особистості всіма аспектами її життя.

2. Психологічне благополуччя сприймається, переживається й оцінюється особистістю в контексті якості таких рівнів життя в часовому континуумі: фізичного – як здоров'я людини, пов'язаного з нормальним функціонуванням її біологічних систем і окремих органів (відчуття фізичного та психологічного здоров'я, гарного фізичного тону, самопочуття та тілесного комфорту); психічного – як здоров'я індивіда, наділеного не просто сукупністю природних властивостей нервової системи та функціональною організацією і будовою мозку, а також психікою як продуктом діяльності мозку (перцептивні, афективні, когнітивно-мнемічні, вольові й інші психічні функції та процеси); матеріального (задоволеність матеріальною стороною власного існування (житлом, харчуванням, відпочинком), повнотою своєї забезпеченості, стабільністю матеріального достатку); духовного (відчуття причетності до духовної культури суспільства, усвідомлення можливості долучатися до багатств духовної культури, усвідомлення і переживання сенсу власного життя, наявність віри – у Бога чи в себе, у долю або щасливу удачу на своєму життєвому шляху, в успіх власної або спільної справи тощо), соціального (задоволеність особистості своїм соціальним статусом і актуальним станом суспільства, до якого вона належить, почуття спільності, задоволеність міжособистісними зв'язками і статусом у мікросоціальному оточенні [53]).

3. Результативними ознаками психологічного благополуччя можна визначити: 1) індивідуально-психологічні: щастя, радість, спокій, добре самопочуття, бадьорість, наявність енергії, задоволення від життя в різних його проявах, віру в себе, здатність формувати власні цінності та сенси життя, осмислення й оцінювання досвіду, оптимізм, почуття гумору, позитивне налаштування, мужність (сміливість), здатність отримувати задоволення від життя; здатність до саморегуляції, адаптивність, працездатність; потребу в самоповазі, самопізнанні, саморозвитку, самореалізації; 2) соціально-психологічні: якість та різноманіття стосунків з оточенням (близькість, турбота, емпатія), здатність до співпраці, довіри, задоволеність міжособистісними зв'язками і соціальним статусом, потребу в активній участі в перетворенні навколишнього середовища на краще тощо.

Висновки. у сучасній психологічній науці відсутнє загальноприйняте визначення поняття благополуччя особистості. у контексті проблематики дослідження психологічного благополуччя особистості необхідно зазначити, що благополуччя розглядається науковцями як багатомірний психологічний конструкт, який охоплює широку сферу переживань позитивних станів і властивостей особистості, внутрішньої комфортності та задоволення життям у різних його аспектах і рівнем щастя під час оцінювання якості життя, потреби

в саморозвитку в контексті переживання та відчуження власного розвитку як процесу самовдосконалення, осмисленість та цілеспрямованість власного розвитку і повноцінного функціонування. Психологічне благополуччя особистості є біполярною категорією «благополуччя / неблагополуччя», пов'язує всі рівні екзистенційності та дійсності існування, а також є ціннісно-сисловою константою психічної організації людини. Як психологічна категорія «психологічне благополуччя» співвідноситься з поняттями «щастя», «задоволення», «позитивне повноцінне функціонування», «самоприйняття, самовизначення, самореалізація» тощо. Визначальними параметрами, які характеризують основні істотні особливості психологічного благополуччя особистості, є: 1) сфера потреб і можливостей їх актуалізації; 2) особистісна ціннісно-сислова сфера розвитку та реалізації; 3) сфера організації життєдіяльності в просторі та часі. А категорія «психологічне благополуччя особистості» уявляється як багатомірне, емоційно пережите, усвідомлене, відрефлексоване психічне утворення рівноваги життя, що визначає систему уявлень людини про себе, своє життя, стосунки, діяльність тощо, яке формується на основі життєвого досвіду, має цілеутворюючі та цілепокладальні функції актуалізації потреб і забезпечує динамічне розгортання процесу життєвого шляху в часовому просторі.

Перспективи подальших розвідок пов'язані зі здійсненням психологічного аналізу суб'єктивного переживання благополуччя-неблагополуччя та розвитком психологічної практики щодо змістового наповнення теорії психологічного благополуччя особистості й обумовленими нею методами роботи із психологічним неблагополуччям особистості.

Література:

- Ryan R. On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being / R. Ryan, E. Deci // *Annual Reviews Psychol.* – 2001. – № 52. – P. 141–166.
- Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Диоген Лаэртский ; ред. тома и авт. вступ. ст. А. Лосев; перевод М. Гаспарова. – Книга VI. – 2-е изд. – М. : Мысль, 1986. – 571 с.
- История философии : [энциклопедия] / составитель и главный научный редактор А. Грицанов. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный дом, 2002. – 1376 с.
- Аристотель. Никомахова етика / Аристотель ; пер. В. Ставнюк. – К. : Аквилон-Плюс, 2002. – 480 с.
- Платон. Собрание сочинений : в 4-х т. / Платон ; общ. ред. А. Лосева, В. Асмуса, А. Тахо-Годи ; примеч. А. Лосева, А. Тахо-Годи ; пер. с древнегреч. – Т. 2. – М. : Мысль, 1993. – 528 с.
- Огарёв Г. 50 золотых идей в философии / Г. Огарёв. – Litres, 2017. – 301 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://profilib.com/chtenie/73164/georgiy-ogarev-50-zolotykh-idey-v-filosofii-23.php>.
- Карапетян Л. Теоретические подходы к пониманию субъективного благополучия / Л. Карапетян // *Известия Уральского федерального университета. Серия 1 : Проблемы образования, науки и культуры.* – 2014. – № 1 (123). – С. 171–182.
- Августин Бл. О граде Божием / Августин Блаженный ; составление и подготовка текста к печати С. Еремеева. – Книги I–XIII. – СПб. : Издательство «Алетейя» ; К. : УЦИММ-пресс, 1998. – 589 с.
- Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / переклад І. Огієнка. – 1988. – 1523 с. – С. 1485.
- Барроуз Дж. Учись быть счастливым / Дж. Барроуз. – М. : Издательство «Мирт», 2000. – 53 с.
- Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В. Татаркевич ; составление и перевод с польского Л. Коноваловой ; предисловие и общая редакция Л. Архангельского. – М. : Прогресс, 1981. – 366 с.
- Mc Mahon D. The Pursuit of Happiness: a history from the Greeks to the Present / Darrin Mc Mahon. – London : Allen Lane, 2006. – 544 p.
- Rashdall H. The Theory of Good and Evil : a Treatise on Moral Philosophy / H. Rashdall. – Oxford : Clarendon Press, 1907 – 776 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://archive.org/stream/theoryofgoodandevil2/shuoft?ref=ol#page/n3/mode/2up>.
- Bradburn N. The Structure of Psychological Well-Being / N. Bradburn. – Chicago : Aldine publishing company, 1969. – 319 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.norc.org/PDFs/publications/BradburnN_Struc_Psych_Well-Being.pdf.
- Ryff C. The structure of psychological well-being revisited / C. Ryff, C. Keyes // *Journal of Personality and Social Psychology.* – 1995. – № 69. – № 4. – P. 719–727.
- Ryan R. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / R. Ryan, E. Deci // *American Psychology.* – 2000. – № 55. – P. 68–78.
- Созонтов А. Гедонистический и эвдемонистический подходы к проблеме психологического благополучия / А. Созонтов // *Вопросы психологии.* – 2006. – № 4. – С. 105–114.
- Ryff C. The contours of positive human health / C. Ryff, B. Singer // *Psychol. Inquiry.* – 1998. – V. 9 (1). – P. 1–28.
- Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу. – М. : Рефл-бук; Киев : Ваклер, 1976. – 304 с.

20. Франкл В. Человек в поисках смысла : [сборник] / В. Франкл ; пер. с англ. и нем. ; общ. ред. Л. Гозмана, Д. Леонтьева ; вст. ст. Д. Леонтьева. – М. : Прогресс, 1990. – 368с.
21. Братусь Б. К проблеме человека в психологии / Б. Братусь // Вопросы психологии. – 1997. – № 5. – С. 3–20.
22. Швалб Ю. Психологические модели целеполагания / Ю. Швалб ; АПН Украины, Институт психологии им. Г.С. Костюка. – К. : Стило, 1997. – 240 с.
23. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер ; пер. с англ. А. Боковой. – М. : Академический проект, 2011. – 240 с.
24. Юнг К.Г. Собрание сочинений : Конфликты детской души / К.Г. Юнг ; пер. с нем. – М. : Канон, 1994. – С. 186–200.
25. Хорни К. Невротическая личность нашего времени / К. Хорни. – М. : Академический проект, 2006. – 140 с.
26. Фромм Э. Иметь или быть / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2008. – 320 с.
27. Мэй Р. Экзистенциальная психология / Р. Мэй. – М. : Апрель Пресс & ЭКСМО-Пресс, 2001. – 149 с.
28. Seligman M. Positive psychology : an introduction / M. Seligman, M. Csikszentmihalyi // *American Psychologist*. – 2000. – V. 55. – P. 5–14.
29. Seligman M. Flourish : a visionary new understanding of happiness and well-being / M. Seligman. – Australia : Random House. – 2012. – 349 p.
30. Diener E. Subjective well-being / E. Diener // *Psychological Bulletin*. – 1984. – Vol. 95. – P. 542–575.
31. Bradburn N. Reports on Happiness / N. Bradburn, D. Caplovitz. – Chicago : Aldine, 1965. – 195 p.
32. Argyle M. The psychological causes of Happiness / M. Argyle, M. Martin // *Subjective well-being: an interdisciplinary perspective* ; eds. by F. Strack., M. Argyle, N. Schwarz. – N. Y. : Pergamon Press, – 1991. – P. 77–100.
33. Чиксентмихайи М. Поток : психология оптимального переживания / М. Чиксентмихайи ; пер. с англ. – 4-е изд. – М. : Смысл ; Альпина нон-фикшн, 2014. – 464 с.
34. Deci E. Self-determination theory : A macrotheory of human motivation, development and health / E. Deci, R. Ryan // *Canadian Psychology*. – 2008. – T. 49. – P. 182–185.
35. Wilson W. Correlates of Avowed Happiness / W. Wilson // *Psychological Bulletin*. – 1967. – Vol. 67 (4). – P. 294–306.
36. Ryff C. Optimizing Well-Being : The Empirical Encounter of Two Traditions / C. Ryff, C. Keyes, D. Shmotkin // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2002. – Vol. 82. – P. 1007–1022.
37. Waterman A. Two conceptions of happiness : Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonistic joyment / A. Waterman // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1993. – № 64. – P. 678–691.
38. Роджерс К. Клиентоцентрированная терапия / К. Роджерс ; пер. с англ. – М. : Рефлбук ; К. : Ваклер. – 1997. – 320 с.
39. Ширяева О. Психологическое благополучие личности в экстремальных условиях жизнедеятельности : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология; психология личности; история психологии» / О. Ширяева. – Хабаровск, 2008. – 21 с.
40. Воронина А. Уровневая модель психологического благополучия человека / А. Воронина // *Потенциал личности : комплексная проблема : материалы второй Всероссийской конференции* ; отв. ред. Е. Уваров. – Тамбов, 2003. – С. 29–32.
41. Павлоцкая Я. Соотношение психологического благополучия и социально-психологических характеристик личности : дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / Я. Павлоцкая ; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации», Волгоградский филиал. – Волгоград, 2015. – 183 с.
42. Фернхем А. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен. – Питер, 2001. – 360 с. – С. 86–87.
43. Вірна Ж. Аксиологія якості життя особистості / Ж. Вірна // *Психологія особистості*. – 2013. – № 1 (4). – С. 104–112.
44. Александров Ю. Саморегуляция как чинник психологического благополучия студентської молоді : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / Ю. Александров. – Харків, 2010. – 296 с.
45. Галиахметова Л. И. Благополучие, субъективное благополучие, удовлетворенность жизнью: проблема взаимосвязи / Л. И. Галиахметова // *Педагогика и Психология – Вестник Башкирского университета*. – 2015. – Т. 20. – № 3. – С. 1114–1117.
46. Данильченко Т. Місце суб'єктивного соціального благополуччя в системі психологічних категорій / Т. Данильченко // *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. – Львів, 2014. – № 3 (03). – С. 46–56. – С. 51.
47. Griffin P. Happiness and Subjective Well-Being / P. Griffin, P. Ward // *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology : Encyclopedia of Mental Health (Second Edition)*. – 2016. – P. 285–293 [Электронный ресурс]. –

- Режим доступу : [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(90\)90152-H](https://doi.org/10.1016/0191-8869(90)90152-H).
48. Кружильная А. Факторы субъективного благополучия личности / А. Кружильная // Евразийский Союз Ученых. Рубрика «Психологические науки». – 27 апреля 2017 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://euroasia-science.ru/psichologicheskie-nauki/factory-subektivnogo-blagopoluchiya-lichnosti>.
 49. Шамионов Р. Субъективное благополучие личности : этнопсихологический аспект / Р. Шамионов // Проблемы социальной психологии личности. – Саратов : Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского. – 2008. – С. 45–52 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://psyjournals.ru/sgu_socialpsy/issue/30315_full.shtml.
 50. Манукян В. Современные психологические концепции благополучия и зрелости личности : области сходства и различия / В. Манукян, Е. Трошихина // Вестник Пермского университета. Серия «Философия. Психология. Социология». – 2016. – Вып. 2 (26). – С. 77–85.
 51. Горбаль І. Соціально – психологічні чинники суб'єктивного благополуччя пенсіонерів : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи» / І. Горбаль. – Л., 2016. – 166 с. – С. 164.
 52. Хащенко В. Субъективное экономическое благополучие и его измерение : построение опросника и его валидизация / В. Хащенко // Экспериментальная психология. – 2011. – № 1. – С. 106–127.
 53. Куликов Л. Психогигиена личности : Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики : [учебное пособие] / Л. Куликов. – СПб. : Питер, 2004. – 464 с.
 54. Батурин Н. Теоретическая модель личностного благополучия / Н. Батурин, С. Башкатов, Н. Гафарова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Психология». – 2013. – № 4. – Т. 6. – С. 4–14.
 55. Воронина А. Оценка психологического благополучия школьников в системе профилактической и коррекционной работы психологической службы : автореф. дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.04 «Медицинская психология» / А. Воронина. – Иркутск, 2002 – 28 с.
 56. Водяха С. Предикторы психологического благополучия студентов / С. Водяха // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 1. – С. 70–74.
 57. Пучкова Г. Субъективное благополучие как фактор самоактуализации личности : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология; психология личности; история психологии» / Г. Пучкова : Хабаровск. – 2003. – 163 с.
 58. Словник української мови : в 11-ти т. / Інститут мовознавства АН УРСР ; за ред. І. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 3. – С. 113.
 59. Ожегов С. Толковый словарь русского языка : около 65 000 слов и фразеологических выражений / С. Ожегов ; под ред. Л. Скворцова. – 26-е изд., перераб. и доп. – М. : ОНИКС ; Мир и Образование, 2008. – 736 с. – С. 610.
 60. Cambridge Advanced Learner's Dictionary. – Cambridge University Press, 2008. – 1699 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://dictionary.cambridge.org/ru/>
 61. Walker H. Values of happiness / H. Walker // Hau : Journal of Ethnographic Theory. – 2015. – Vol. 5. – № 3. – P. 1–23 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau5.3.002/2084>.
 62. Mathews G. Pursuits of happiness : Well-being in anthropological perspective / Gordon Mathews and Carolina Izquierdo. – New York ; Oxford : Berghahn Books, 2009. – 278 p.
 63. Layard R. Happiness : Lessons from a New Science (Second Edition) / Richard Layard. – London : Penguin, 2005. – 384 p.
 64. Bruckner P. Perpetual Euphorian on the Duty to Be Happy / Pascal Bruckner ; translated by Steven Rendall. – Princeton : Princeton University Press, 2011. – 257 p.
 65. Gilbert D. Stumbling on happiness / Daniel Gilbert. – London : Harper Perennial. – 2007. – 352 p.
 66. Леонтьев Д. Личностное в личности : личностный потенциал как основа самодетерминации / Д. Леонтьев // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М.В. Ломоносова ; под ред. В. Манукян, Е. Трошихина, Б. Братуся, Д. Леонтьева. – Вып. 1. – М. : Смысл, 2002. – С. 56–65.
 67. Мишутина Е. Счастье как предмет социально-философского исследования / Е. Мишутина // Социально-гуманитарные знания. – 2008. – № 10. – С. 494–502.
 68. Argyle M. Happiness as a function of personality and social en counters / M. Argyle, M. Martin, J. Crossland // Recent advances in social psychology : an international perspective ; ed. by J. Forgas, J. Innes. – North-Holland : Elsevier, 1989. – P. 189–203.
 69. Fordyce M. A review of research on the happiness measures : A sixty second index of happiness and mental health / M. Fordyce // Social Indicators Research. – 1988. – № 20. – P. 355–381.
 70. Hills P. Positive moods derived from leisure and the irrelation ship to happiness and personality / P. Hills, M. Argyle // Personality and Individual Differences. – 1998. – № 25. – P. 523–535.
 71. Hills P. The Oxford Happiness Questionnaire : a compacts cale for the measurement of psychological well-being / P. Hills, M. Argyle //

- Personality and Individual Differences. – 2002. – № 33. – P. 1073–1082.
72. Lyubomirsky S. A measure of subjective happiness : preliminary reliability and construct validation / S. Lyubomirsky, H. Lepper // Social Indicators Research. – 1999. – № 46. – P. 137–155.
73. Seligman M. What is Well-Being? / M. Seligman // Authentic Happiness. – April 2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.authentichappiness.sas.upenn.edu/newsletter.aspx?id=1533.
74. Людина. Суб'єкт. Вчинок : філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – 360 с. – С. 336.
75. Абульханова-Славская К. Состояние современной психологии : субъектная парадигма / К. Абульханова-Славская // Теория и методология психологии : постнеклассическая перспектива ; отв. ред. А. Журавлев, А. Юревич. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – С. 428–450.
76. Александрова Н. Субъектность на поздних этапах онтогенеза : [монография] / Н. Александрова. – Новый Новгород : Ниженовгородский гуманитарный центр, 2000. – 123 с.
77. Брушлинский А. Психология субъекта / А. Брушлинский. – СПб. : Алетейя, 2003. – 272 с.
78. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій : психологічна теорія і практика : [монографія] / за ред. С. Максименка, С. Кузікової, В. Зливкова. – Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2017. – 540 с.

Волынец Н. В. Теоретический анализ категории «психологическое благополучие личности» в современной психологической науке

В статье проанализированы направления и основные теоретические подходы к определению содержательных аспектов категории «психологическое благополучие личности», представлен проблемно-исторический анализ представлений о психологическом благополучии личности, описаны параметры и общие критерии психологического анализа этой категории.

Ключевые слова: психологическое благополучие личности, счастье, удовлетворенность жизнью, качество жизни, самопринятие, самоопределение, саморазвитие, самореализация, положительное полноценное функционирование.

Volynets N. V. Theoretical analysis of the category «psychological well-being of the personality» in modern psychological science

The article analyzes the directions and main theoretical approaches to the definition of the content aspects of the category «psychological well-being of the personality», presents a problem-historical analysis of the notions of the psychological well-being of personality and describes the parameters and general criteria for psychological analysis of this category.

Key words: psychological well-being of personality, happiness, satisfaction with life, quality of life, self-acceptance, self-determination, self-development, self-realization, positive full-fledged functioning.

О. В. Корнієнко

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психодіагностики та клінічної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ОБҐРУНТУВАННЯ ВЗАЄМОЗАЛЕЖНОСТІ ПОНЯТЬ «БЕЗПЕКА», «ПІДТРИМАННЯ», «ПСИХОСОМАТИЧНЕ ЗДОРОВ'Я» СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті автора комплексно аналізується становлення багаторічного підходу для обґрунтування ключових понять «безпека в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді» як цілісного понятійного конструкту теоретичних розвідок автора через порівняльний лонгитюдний аналіз емпіричних даних 2006-2015 років.

Ключові слова: безпека, підтримання, психосоматичне здоров'я студентської молоді.

Постановка проблеми. З позиції авторського підходу з урахуванням багаторічних теоретико-методологічних досліджень впродовж останніх дев'яти років залишається багато дискусійних питань щодо робочого виділення чітких меж комплексного конструкту «**безпека в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді**». Перелічені вище питання відносяться до тріади наукових напрямків: філософсько-методологічних, загально-психологічних, медико-психологічних знань. Основою для подальшого обґрунтування даного дворівневого конструкту, що включає наступні ключові слова: «**безпека в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді**» та подальшого його ієрархічного та розгорнутого представлення через звернення до публікацій фахівців різних напрямків та проведення лонгитюдних індивідуально-психодіагностичних досліджень 2006-2015 років. При формуванні авторської концепції свідомо проводиться активна реабілітація несправедливо забутої дисципліни у структурі навчального процесу більшості навчальних закладів України. Так, наприклад, в 1982 р. І. Брехман запропонував термін «**валеологія**», який визначив напрям у науці, пов'язаний із вивченням проблем здоров'я, розробкою методів активного впливу на нього з метою його збереження та підтримання [1, с. 48-53]. На стику наук про людину розвивається й новий напрям у педагогічній науці – «**педагогічна валеологія**» як наука про включення людини у процес формування власного здоров'я (Г. Зайцев, В. Колбанов, Л. Татарникова та ін.). Цікавою є концепція Л. Татарникової [2, с. 352] щодо нового шкільного предмета «**валеологія**», завданням якого є забезпечення не тільки фізичного та психічного здоров'я школярів, але й здобуття ними філософської, гуманістичної освіти, покликаної допомогти кожній людині осмислити її життя в загальній системі світобудови. у книзі

В. Дубровського [3, с. 560] розглянуто основні питання валеології: **причини виникнення хвороб, патологічних симптомів та методи профілактики немедикаментозними засобами (харчування, різні види фізкультури і спорту, масаж, загартування, водні процедури, фізіотерапевтичні процедури тощо)**. Особливу увагу приділено факторам ризику, що призводять до тих чи інших патологічних відхилень у стані здоров'я. Основна ідея даного видання – здоров'я людини, її гарне самопочуття та висока працездатність – у її власних руках. Описано нетрадиційні методи профілактики багатьох хвороб, що розроблені та впроваджені у практику автором.

Доцільно пригадати значний внесок фахівців у продовження розвитку напрацювань на прикладі публікацій, виданих після 2000 року науки, об'єктом та предметом якої виступає ще не хвора людина: «проблема норми», «здоров'я здорових», «третій межовий стан», «передхворобливий стан», «донозологічний стан» (Сергєєв К. [4, с. 127], Добряков Ю., [5, с. 200], Куїнжи Н. [6, с. 136], Манжосов В. [7, с. 36], Чумаков Б. [4, с. 407].

Наукові дослідження, психолого-педагогічна діяльність фахівців на прикладі загальноосвітніх та вищих установ у напрямку «Валеології як науки про здоров'я здорових» (Брехман І.) були логічно продовжені та удосконалені при теоретико-методологічному та емпіричному обґрунтуванні наступних понять: «**безпека життєдіяльності**», «**охорона життя і здоров'я учнів та безпека їх життєдіяльності**», «**екологічна безпека**», «**безпека життєдіяльності як складова загальної (валеологічної) безпеки і здоров'я людини**», «**безпека життєдіяльності в умовах надзвичайних ситуацій**».

Одним із важливих чинників першого етапу формування авторської концепції «**безпека в**

підтриманні психосоматичного здоров'я було ґрунтовне переосмислення опублікованих нормативних документів, монографій, навчальних посібників, матеріалів науково-практичних конференцій фахівців України та Росії у якості порівняльного аналізу.

Говорячи про актуальність вищезазначеної проблеми, слід виділити той принциповий факт, що Міністр освіти України видав наказ №182/200 від 20.05.95 про обов'язкове введення дисципліни «Безпека життєдіяльності» для всіх спеціальностей у всіх вищих навчальних закладах. Через кілька років на спеціальному засіданні колегії Міністерства освіти України, присвяченому аналізу стану безпеки життєдіяльності в закладах та установах освіти, вказувалося, що в цій сфері «... **наявні серйозні недоліки у профілактичній роботі серед учнів та студентів по дотриманню правил безпеки життя та діяльності**» [9].

В Україні прийнято низку законів, спрямованих на поліпшення безпеки життєдіяльності, зокрема «Про охорону праці», «Про пожежну безпеку», «Про дорожній рух», «**Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення**», «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та ін. Крім того, Міністерством освіти України було розроблено «Комплексні заходи щодо поліпшення безпеки життя і діяльності учасників навчально-виховного процесу в установах та закладах освіти, запобігання дитячого травматизму в побуті на 1996–2000 роки», в руслі яких здійснюється підготовка посадових осіб, спеціалістів, педагогічних працівників, які мають забезпечити викладання таких навчальних дисциплін, як «**Охорона життя та здоров'я учнів**» у загальноосвітніх закладах, «Охорона праці» – у професійно-технічних училищах та «Безпеки життєдіяльності» – у вищих навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Узагальнюючи погляди фахівців проблема «**безпеки життєдіяльності**» є надзвичайно багатогранною, багатоаспектною, торкається багатьох наукових галузей, вимагає різнобічної підготовки педагогічних кадрів. Не дивно, що по-різному трактується і сама сутність проблеми «**безпеки життєдіяльності**» людини взагалі і дитини, зокрема, в різних працях теоретичного та навчального характеру, наводяться різні визначення поняття «безпека життєдіяльності людини», зміст дидактичного матеріалу є різноманітним. Усе це дає підстави констатувати, «...**що загальноновизнаної теорії безпеки життєдіяльності населення з урахуванням розвитку і катастроф техногенного, природного та екологічного характеру поки ще не існує**» (Дорогунцов, Федоріщева, [10]). Залишається від-

критим, на думку цих авторів, і питання про принципову можливість створення подібної теорії на базі сучасних знань про негативні явища, пов'язані з еволюцією навколишнього середовища, розвитком технологічного процесу, адаптацією людини до створеної нею техносфери. Потрібним є глибоке осмислення небезпеки, пов'язаної з негативними наслідками і проявами нових технологічних досліджень. Причому, як стверджують фахівці, підвищення рівня безпеки залежить не тільки від розв'язання технічних проблем, а й від низки соціальних чинників, зокрема, від кардинальної трансформації життєвих цінностей і цілей. Така тенденція існує не тільки в Україні, але і в сусідніх державах СНД. Зокрема, в Російській Федерації в усіх класах загальноосвітніх навчальних закладів з 1991 р. вивчається курс «**Основи безпеки життєдіяльності**» (ОБЖ), а з 1994 р. цей самий курс уведено у професійно-технічних училищах. З 1995 р. педагогічні вищі навчальні заклади готують фахівців за новою спеціальністю «**викладач безпеки життєдіяльності**». Ефективність безпеки життєдіяльності підростаючого покоління мають забезпечити створені як експеримент дитячо-юнацькі центри «**Школа безпеки**» та дитячо-юнацькі містечка «**Острів безпеки**», головною метою яких є виховання в учнів екологічної культури, набуття ними навичок самозахисту в різних надзвичайних ситуаціях (Безопасность жизнедеятельности, [11, с. 700]).

Наводимо також посилання на публікації інших фахівців із подальшим авторським розумінням та пошуком спільних науково-педагогічних підходів впровадження нових знань, умінь та навичок у підготовці психологів, соціальних працівників та соціальних на факультеті психології КНУ імені Тараса Шевченка впродовж останніх дев'яти років. в іншому дослідженні, присвяченому питанням безпеки у сфері освіти, його автор Сапронов В. [12, с. 19-21] стверджує, що причиною багатьох сучасних видів небезпеки для людини є її власна життєдіяльність. Із таких позицій він і розглядає зміст та сутність поняття «**безпека життєдіяльності**», зазначаючи, що це складне поняття утворюється з простих: «**життєдіяльність**» містить уявлення про перетворення навколишнього середовища. Під життєдіяльністю, на думку вченого, слід розуміти тривалу діяльність або однієї людини, або всього суспільства, спрямовану на досягнення позитивних для людини наслідків. Однак така діяльність містить у собі так звані «побічні ефекти», які є причиною небезпеки для людини. Як приклад таких «побічних ефектів» автор наводить катастрофу на Чорнобильській АЕС. Попередження та запобігання можливих небезпек від власної діяльності разом з раціональною поведінкою в умовах вже існуючої небезпеки – усе це й ста-

новить предмет «**безпека життєдіяльності**». Римська Е. [13, с. 7-11] робить спробу дати таке визначення сутності цього поняття у процесі аналізу уроку нового типу з «**Основ безпеки життєдіяльності**» через визначення предмета дослідження даної галузі науки. Змістом його є знання про діяльність людей у природі та суспільстві з метою самозбереження, саморегуляції, саморозвитку з урахуванням характеру навколишнього середовища. Тобто сутність безпеки життєдіяльності людини розглядається через різні види діяльності в різних сферах людського буття, в різних надзвичайних і екстремальних ситуаціях.

Мета статті. Із урахуванням наведених вище ґрунтовних праць фахівців у обраному напрямку маємо усі підстави для формулювання перспективної мети представленої дискусійної статті з виділенням змісту теоретико-методологічних позицій та узагальнених поглядів двох програмних праць вітчизняних авторів, які опосередковано виступили складовою авторської концепції.

Автор Стрій Л. [14, с. 52] зазначає, що з позиції системного підходу «**безпеку життєдіяльності**» слід розглядати як складну систему, яка, з одного боку, є частиною системи більш високого порядку, а з іншого – сама містить декілька підсистем. Системою вищого порядку автор вважає загальну систему безпеки держави, як складові підсистеми якої автор розглядає також систему охорони навколишнього природного середовища, **систему охорони здоров'я населення**, систему забезпечення громадського порядку, систему економічної безпеки та систему оборонної безпеки. Безпека життєдіяльності, у свою чергу, має власні підсистеми-компоненти, такі як навколишнє середовище, виробниче середовище тощо.

Автори концепції освіти у напрямку «**Безпека життя та діяльності людини**» [15] **виділяють чинники-«загрози» та чинники-«захисники»**, порушення збалансованості між якими спричинює такі негативні наслідки, як погіршення здоров'я людини, тілесні ушкодження, каліцтво, стійкі психічні зміни, передчасна смерть тощо. Особливе місце відводиться так званому «людському чиннику», який безпосередньо відбиває психічні, психофізичні та інші якості людини. Проблему «**безпеки життєдіяльності**» ці автори розглядають у двох напрямках – науковому та освітянському – і на основі цього дають різні визначення даного поняття, по-різному розглядають предмет, об'єкт, цілі та завдання «**безпеки життєдіяльності людини**». Зокрема, об'єктом наукового інтересу, на їхню думку, «...є людина, а предметом – її безпека як явище, що виявляється в повному балансі чинників «загроз» у житті людини та її чинників-захисників». Об'єктом освітянського аспекту цієї проблеми є безпека особи як явище, а предметом – моделі безпеки.

Провідними завданнями даної статті, на нашу думку, виступають наступні положення:

1. Обґрунтувати основу розуміння взаємозв'язку ключових дворівневих понять авторської концепції: «**безпека (перша складова) в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді (друга складова)**».

2. Продемонструвати актуальність та новизну виділення основних понять авторської концепції через викладання навчальних курсів: «Безпека життєдіяльності», «Методів підтримання психосоматичного здоров'я», «Практикуму з підтримання психосоматичного здоров'я» в структурі навчального процесу факультету психології КНУ імені Тараса Шевченка впродовж 2006- 2015 років.

3. Емпірично підтвердити обраного напрямку результатами багаторічних лонгitudних досліджень першого та другого етапів 2006-2015 років студентів чотирьох факультетів КНУ імені Тараса Шевченка

4. Врахувати та систематизувати результати емпіричних досліджень першого етапу 2006-2009 років (849 досліджуваних), другого етапу 2010-2015 років (1147 досліджуваних), всього 1996 осіб для підтвердження теоретико-методологічних положень авторської концепції «**безпеки в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді**».

Виклад основного матеріалу.Результатами першого теоретико-методологічного пошуково етапу автора були наступні публікації Корнієнка О. [16, с. 50-53], [17, с. 264].

На наш погляд, у проаналізованих вище «**концепціях безпеки існування людини**» приділяється недостатньо уваги саме «людському фактору», психосоматичному здоров'ю людини (розвитку, корекції, підтримання) на індивідуально-особистісному рівні. При цьому просто ігнорується найважливіший принцип гармонійного безпечного холистичного існування системи: **здоров'я індивіда – здоров'я суспільства – здоров'я планети Земля**. Тому вважаємо за необхідне доповнити її новими теоретико-методологічними положеннями для поетапної реалізації вищезгаданого інтегративного курсу (рис. № 1).

1. Безпека здоров'я біологічного індивіда від початку до завершення життєвого шляху людини.

2. Безпека здоров'я активного суб'єкта життя, здатного до змін, самопізнання, самоорганізації, сприйняття власного здоров'я та розумного ставлення до нього, а також до здоров'я оточуючих.

3. Безпека здоров'я особистості, яка самореалізується, як її життєва мета, суспільний внесок та результат життєдіяльності.

4. Безпека здоров'я індивідуальності – пізнавальне, предметно-практичне, соціально-перетворювальне ставлення людини до світу та зрілість ставлення до себе.

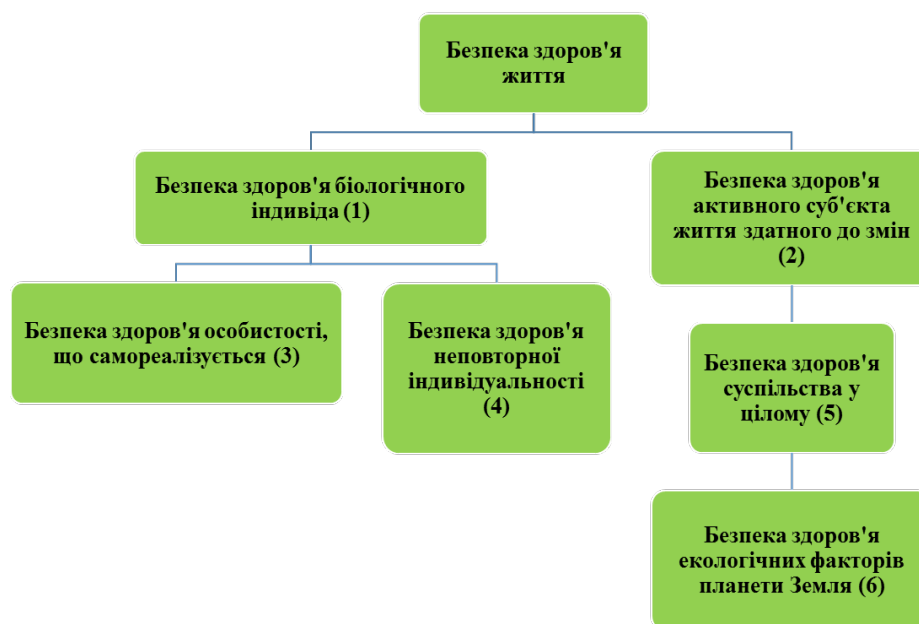

Рис.1 Загальна характеристика доповнень до існуючих концепцій «Безпеки життєдіяльності та підтримання здоров'я»

5. Безпека здоров'я суспільства в цілому як результат сукупності індивідуально-неповторних компонентів здоров'я окремої особистості.

6. Безпека здоров'я екологічних факторів планети, універсальність еволюційних законів буття, спрямованих на підтримання «гармонії здоров'я» в системі: «природа – індивід – суспільство – планета Земля».

Суттєвим впливом на формування авторської концепції слід розглядати посилення на висловлювання автора Колеснікової Т. [18, с. 5]. «Психологический мир личности и его безопасность». Вважаю доцільним надати цитату автора мовою оригіналу з метою зменшення недоліків перекладу: «...Можно с полной определенностью ставить вопрос о здоровье как факторе национальной безопасности. Поэтому столь актуальны вопросы валеологической ценности образования, под которой мы понимаем медико-психолого-педагогическую совокупность знаний по предупреждению, средствам и практике обеспечения здоровья и выживания (освоение педагогики здоровья)».

Проведені автором статті впродовж 2006-2015 років лонгітюдні емпіричні дослідження привели до основних узагальнюючих висновків про необхідність подальшого детального врахування отриманих даних 45 показників кожного досліджуваного з загальної кількості 1996 студентів чотирьох факультетів КНУ імені Тараса Шевченка. Всього було використано чотири блоки психодіагностичних методик (11 методик). Перший блок – індивідуально-психологічний та психофізіологічний, другий блок – особистісно-орієнтований, третій – психосоматично-орієнтований, четвертий

блок – міжособистісно-орієнтований. Детальне описання використаних методик на прикладі, одного із фрагментів дослідження представлено у статті автора Корнієнко О. [19, с. 132-142].

Висновки та пропозиції:

1. Отримані загально-теоретичні та емпіричні результати актуальних досліджень дозволяють зробити наступні узагальнюючі висновки про коректність виділення робочого конструкту «**безпека в підтриманні психосоматичного здоров'я студентської молоді**».

2. Традиційне тлумачення проблеми психосоматики у напрямку виключно «внутрішньої картини хвороби» вже не витримує раціонального сприйняття та розуміння у зв'язку з активним розвитком досліджень фахівців, працюючих у новій більш прогресивній парадигмі «внутрішньої картини здоров'я». Необхідно також враховувати той факт, що набирає позитивних обертів та потенціалу напрямом «десиндромізація» – відмови від помилкових діагнозів лікарів-клініцистів та психотерапевтів, зацікавлених в утриманні та розповсюдженні на популяційному рівні постановки діагнозів «психічно та фізично хворий», направленні людей до медичних закладів із подальшою досить частою неефективною фармакотерапією.

Література:

1. Брехман И.И. Философско-методологические аспекты проблемы здоровья / И.И. Брехман // Вопр. философии. – 1982. – № 2. – С. 48-53.
2. Татарникова Л.Г. Педагогическая валеология. Генезис. Тенденции развития [Текст] / Лариса Гавриловна Татарникова – С. Пб., 1995. – 352 с.

3. Дубровский В.И. Валеология. Здоровый образ жизни / Владимир Иванович Дубровский – М. RETORIKA: Флинта. – 1999. – 560 с.
4. Сергеев К.К. Валеология – здоровье, долголетие: [Дух. Психика. Плоть] / Константин Константинович Сергеев – Тольятти: Современник, 2000.- 127 с.
5. Валеология: Диагностика, средства и практика обеспечения здоровья [Текст]: Сб. науч. трудов. – Вып. 4 / Под ред. Ю.И. Добрякова. – Владивосток, 2000. – 200 с.
6. Куинжи Н.Н. Валеология: Пути формирования здоровья школьников: [Метод. пособие] / Наталия Николаевна Куинжи. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 136 с.
7. Манжосов В.Ф. Диагностика здоровья в домашних условиях / Владимир Федорович – М.: Грааль, 2001. – 36 с.
8. Чумаков Б.Н. Валеология: Учеб. пособие/ Борис Николаевич Чумаков, 2-е изд. испр. и доп. – М.: Педагогическое общество России, 2000. – 407 с.
9. Про стан безпеки життєдіяльності в закладах і установах освіти // Інформ. зб. Міністерства освіти України. Київ., 1997. – № 13.
10. Дорогунцов С., Федорищева А. Технологічний прогрес та безпека населення і виробництва // Вісн. АН України. – 1994. – №1.
11. Безопасность жизнедеятельности: Сб. норм. док. по подготовке учащейся молодежи в области защиты от чрезвычайных ситуаций / Под ред. М.М. Дзыбова. – М.: ДиК, 1998. – 700 с.
12. Сапронов В. Вопросы безопасности в образовании / В.Сапронов // Основы безопасности жизни. – 1998. – № 6. – С. 19-21.
13. Римська Е. Урок нового типа / Е. Римская // Основы безопасности жизни. – 1998. – № 2.- С. 7-11.
14. Стрий Л.А. Безопасность жизнедеятельности: Учеб. пособие / Под ред. В.Г. Небабина. – Одесса: ОИУМ, 1997. – 52 с.
15. Концепція освіти у напрямку «Безпека життя та діяльності людини» / В. Кузнецов, В. Лук'янчиков, Н. Малишева та ін. // Освіта України. – 1997. – № 50.
16. Корнієнко О.В. Концепція та перспективи викладання інтегративного курсу «Безпека життєдіяльності» на факультеті соціології та психології / О.В. Корнієнко // Вісн. Київ. ун-ту. Соціологія. Психологія. Педагогіка. – 1999. – Вип. 7. – С. 50-53.
17. Корнієнко О.В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді / Олексій Васильович Корнієнко: Монографія.- К.: Видавничий центр «Київський університет», 2004. – 264 с.
18. Колесникова Т.И. Психологический мир личности и его безопасность / Татьяна Ивановна Колесникова – М.: Изд-во Владос-Пресс, 2001. – С. 5.
19. Корнієнко О.В. Порівняльний аналіз проявів депресивних станів та вірогідності неврозу як чинника психосоматичного здоров'я дівчат / юнаків студентів КНУ імені Тараса Шевченка / О.В. Корнієнко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 2 до Вип.35: Тематичний випуск «Проблеми емпіричних досліджень у психології». – В. 11. – К., Гносис, 2014. – С. 132-142.

Корниенко А. В. Обоснование взаимозависимости понятий: «безопасность», «поддержание», «психосоматическое здоровье» студенческой молодежи

В статье автора комплексно анализируется становление многолетнего подхода для обоснования ключевых понятий «безопасность в поддержании психосоматического здоровья студенческой молодежи» как целостного конструкта теоретических разведок автора через сравнительный лонгитюдный анализ эмпирических данных 2006-2015 годов.

Ключевые слова: безопасность, поддержание, психосоматическое здоровье студенческой молодежи.

Kornienko A. V. Justification of the concepts «security», «maintanance», «psychosomatic students health»

In the author's article, the development of a multi-year approach for substantiating key concepts of «safety in maintaining the psychosomatic health of student youth» is comprehensively analyzed as an integral construct of the author's theoretical study through a comparative longitudinal analysis of empirical data from 2006-2015.

Key words: safety, maintenance, student's psychosomatic health.

Д. І. Ларінаспірант кафедри загальної психології,
член Ради молодих вчених факультету психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АНАЛІЗ ПЕРЕДУМОВ ВИНИКНЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ

Виникнення психологічної служби в Україні має історичні передумови, які безпосередньо пов'язані з періодом «відкритої психологічної кризи». Автор здійснює спробу за допомогою історико-критичного аналізу розкрити основні рушійні сили розвитку ідей психологів, що лягли в основу створення психологічної служби. Автором здійснено аналіз сучасного стану діяльності психологічної служби за роки незалежності України.

Ключові слова: історико-критичний аналіз, розвиток, передумови, рушійні сили, психологічна служба.

Постановка проблеми. Наукова проблема передумов виникнення психологічної служби в Україні зумовлена тим, що в психологічних дослідженнях відсутній історико-психологічний аналіз дослідження, що в свою чергу ускладнює розуміння ефективності діяльності психологічної служби поза контекстом освітнього середовища.

Розвиток психологічних шкіл періоду «відкритої психологічної кризи» зміг надати поштовх у створенні психологічної служби як відповідь на запити практичної психології.

В Україні в XIX – на початку XX століття існував ряд наукових центрів (Київ, Львів, Одеса та ін.), в яких розвивалась психологічна думка. Одним із таких центрів був і Харків, де склалась оригінальна психологічна школа, в межах якої була розпочата ціла низка фундаментальних досліджень, що пізніше визначили розвиток вітчизняної психології [15].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. у статті ми посилаємось на дослідження публікацій сучасних психологів-науковців, таких як І. В. Данилюк «Історія психології в Україні: західні регіони» [6], А. В. Запорожець «Вибрані психологічні праці» [8], Г. С. Костюк [9], С. Д. Максименко «Проблеми сучасної психології» [12], Панок В. Г., зокрема його праці з розвитку практичної психології в Україні, О. О. Потебня та ін.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є спроба здійснення аналізу передумов виникнення психологічної служби в Україні.

Виклад основного матеріалу. На початку XIX століття Харків став університетським центром, осередком гуманітарної і природничо-наукової думки. Це обумовило і можливості розвитку психології у цих двох напрямках. Вершиною досягнень XIX та початку XX століття були психолінгвістична школа видатного вітчизняного вченого

О. О. Потебні та Харківська школа психології творчості [13].

У 20-х роках XX століття, коли Харків був столицею України і мав сприятливі умови для розвитку наукових досліджень, тут розвивались майже всі основні напрямки психології періоду «відкритої психологічної кризи»: рефлексологія, педологія, психотехніка, психотерапія, психоаналіз. Нарешті, в 30-х роках постає Харківська психологічна школа, яка зробила значний внесок у розвиток одного з головних напрямків радянської психології – теорії діяльності, що зайняла своє місце в сучасній світовій психології та успішно впровадилась в ідеологію створення психологічної служби [3].

Значним внеском у світову психологічну науку періоду «відкритої психологічної кризи» була теорія О. О. Потебні, а також започаткована на її основі школа психології творчості (Д. М. Овсянико-Куликовський, Б. О. Телезін та ін.), в якій розглядалась ціла низка проблем: походження і специфіка творчості (як художньої, так і наукової), характеристика творчої особистості, теорія несвідомого і його вплив на процес творчості тощо. Роботи цієї школи вплинули на формування поглядів як психологів, так і культурологів і літературознавців початку XX століття [1].

У Харкові працював один із засновників вітчизняної психотерапії К. І. Платонов [14]. Ним та його послідовниками була розроблена ціла низка методів нав'ювання, гіпнозу та вербальної психотерапії, а також розпочато дослідження та застосування їх при лікуванні різних хвороб, як психічних, так і соматичних [19]. До речі, як метод психотерапії, у поєднанні з гіпнозом, використовувався і психоаналіз. Крім цього, були зроблені спроби його поєднання з лінгвістикою і філософією марксизму. у психотехнічних дослідженнях розроблялися проблеми профвідбору, теорії тестів, їх конструювання, обґрунтування та статистичної обробки.

Проводилась широкомасштабна робота з профорієнтації і профвідбору [17].

Нарешті, в Харкові були започатковані теоретичні та експериментальні дослідження, які стали фундаментом теорії діяльності, а група вчених, що їх проводила на чолі з О. М. Леонтєвим, увійшла в історію науки під назвою Харківської психологічної школи. До неї належав і видатний дослідник пам'яті, автор теорії мимовільної пам'яті П. І. Зінченко, засновник власної школи, що існує і в наш час [7; 16].

Період «відкритої психологічної кризи» зумовив розвиток практичної психології в Україні, В. Г. Панок наголошує на факті кризи, як етапу становлення сучасної практичної психології в Україні. у докторській дисертації «Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні», вчений, окреслюючи методологічну основу дослідження, схилився до думок представників періоду «відкритої психологічної кризи», а саме Б. Г. Ананьєва [1; 2], П. П. Блонського, Л. С. Виготського [5], Г. С. Костюка [9], О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка [11], А. Маслоу, К. Роджерса, В. А. Роменця [15] тощо.

Важливі теоретичні орієнтири практичної психології містяться у роботах Г. С. Абрамової, О. Ф. Бондаренка, Л. Ф. Бурлачука, Ю. З. Гільбуха, І. В. Данилюка, О. В. Киричука, М. В. Костицького, С. Д. Максименка, В. А. Роменця, Ю. М. Швалба, Т. С. Яценко. І це далеко не весь перелік, що свідчить про потужну теоретико-методологічну базу становлення практичної психології, рушієм якої став період «відкритої психологічної кризи» [19].

За роки незалежності в Україні зросла потреба в пізнанні історії психологічної науки в різних регіонах країни. При цьому для створення цілісної картини розвитку вітчизняної психології важливо описати і ввести в науковий обіг невідомі факти з історії психології в кожному регіоні та зіставити їх із вже відомими, враховуючи роль відкритої психологічної кризи у становленні сучасної психологічної науки в Україні.

Актуальність цієї проблеми пов'язана з необхідністю уточнення багатьох фактів щодо наукового висвітлення історії розвитку української психології. Виникає потреба в більш повному переосмисленні періоду «відкритої психологічної кризи» та її ролі у становленні психологічних шкіл в Україні [15; 16].

Слід наголосити, що різні аспекти цієї проблеми були предметом дослідження таких українських вчених-психологів, як: Б. Г. Ананьєв, Л. І. Анциферова, Л. С. Виготський, А. М. Ждан, Г. С. Костюк, В. А. Роменець тощо. у наш час дослідження проблем становлення сучасної психологічної науки продовжуються в працях Л. Н. Акимової, І. В. Данилюка, М. С. Корольчука, П. П. Криворучка та ін [1; 2; 7; 8; 16].

Досліджуючи становлення вітчизняної психологічної науки з кінця XIX ст. (методологічної кризи) до 30-х рр. XX ст. (періоду «відкритої психологічної кризи»), зокрема в південноукраїнському регіоні, необхідно відзначити, що в різні часи умоглядного спрямування були професори Імператорського новоросійського університету, філософи Р. В. Ординський, А. І. Казанський, М. Я. Грот. Наукову позицію цих учених можна визначити як ідеалістичну. Їхня наукова діяльність не сприяла зародженню власних психологічних шкіл в Одесі [13].

На підставі історико-психологічного аналізу фактів становлення психології на півдні України та архівних матеріалів, цей етап представляли вчені природничо-наукового спрямування – І. М. Сеченов та М. М. Ланге. Консолідуючою ідеєю, навколо якої створювалася наукова школа І. М. Сеченова, виступила проблема теоретико-методологічного обґрунтування виділення психології в самостійну науку, в аспекті визначення предмета, методу і завдань наукової психології, перспективи її розвитку тощо [18].

Слід наголосити, що розвиток практичної психології в Україні має свою специфіку, яка обумовлена трьома причинами: 1) логікою розвитку науково-психологічної думки, як відображенням культурно-історичних і наукових традицій в українській науці в цілому; 2) особливостями історичного процесу і соціально-політичними чинниками, які обумовили весь уклад життя взагалі та розвиток наукових і науково-практичних досліджень у вітчизняній психології XX століття; 3) особливостями розвитку психологічної практики в цілому, і особливостями розвитку практичних психологічних служб зокрема [3].

Нині виникають і поширюються різноманітні форми надання психологічної допомоги людині. Все це об'єднується під назвою психологічна служба, яка вже має власні об'єкти застосування знань. Ми солідарні з Ф. Є. Василюком, який зазначає, що «психологічна служба для психології є тим, чим школа для педагогіки, церква для релігії, клініка для медицини»

Більше того, з появою самостійних психологічних служб принципово змінюється соціальна психологічна позиція. Психолог сам формулює цілі й цінності і має вже свою практику, а не «чужу», що належить іншим сферам. При цьому різко змінюється зв'язок психології і практики, зникає та межа, яка існувала між книжковою психологією і її застосуванням у практичних цілях і яка підтримувалась та «підсилювалась однобічністю зв'язку»: від теорії – до практики. Останнє в минулій радянській психології виражалось у конкретному принципі «втління», що не передбачав злиття в єдине психологічної практики і науки. Тому психологія не мала прямого вираження в практиці, а зали-

шалася здебільшого наукою, для якої практика була чимось зовнішнім. Крім того, відбувається зворотне: практика втілюється в психологію з тим, щоб, зрештою, бути основою специфічної теорії. А специфічність полягає в тому, що виток теорії лежать у психологічній практиці і що будь-яке її положення реалізується практично [19, с. 67].

Психолог, обтяжений академічними установами, стикається із серйозними перешкодами в оволодінні психологічною практикою. Методичні здобутки академічної психології зорієнтовані на пізнання свідомих аспектів психіки, а проникнути в несвідоме допомагають методики, що передбачають лише «проекцію» в те несвідоме. При цьому дослідники покладають надію на одержуваний тест Роршаха, Розенцвейга та інших. Статистичний матеріал, який вони вважають достатнім для проникнення в несвідоме, і ключ до цього знаходять у відчужених від об'єкта інтерпретаціях. Психологічна практика не передбачає жорсткого алгоритму професійної поведінки психолога-спеціаліста: «техніка» його роботи значно динамічніша і лабільніша, ніж практичного психолога, що працює в академічному стилі [19, с. 68-69].

Таким чином, період «відкритої психологічної кризи» привів до досить широкого розвитку варіантів інтерпретації сутності і задач психологічного пізнання. Багато напрямків психології згодом змінили свої вихідні підстави, трансформувались у наукові теорії з префіксом нео – : неофрейдизм, необіхевіоризм тощо. у той же час, наприклад, гештальтпсихологія, ще один із важливих напрямків психологічної думки першої третини ХХ століття, що сформувався в рамках вивчення проблем мислення, згодом трансформувався в теорію особистості, зберігши і розширивши вихідні постулати.

У сучасній українській психологічній науці проблема наукових шкіл займає одне із провідних місць в історії, теорії та практиці. Водночас методологічні засади, які б характеризували наявність і специфіку наукових психологічних шкіл, недостатньо визначені з причини загострення «відкритої психологічної кризи» [16].

Слід зазначити, що становлення психологічної науки в Україні відбувалося поступово, починаючи з Харкова, далі Одеси, Києва та ін. Відповідно, необхідність у детальному дослідженні поглядів українських вчених на проблеми психіки є актуальним як ніколи. Сучасні психологічні школи та напрями в українських регіонах продовжують наукові традиції, започатковані психофізіологічною, експериментально-психологічною та теоретико-методологічною школами [17; 18].

Історія української психології вивчає й ті теорії, що були створені представниками інших культур, але реально функціонували у сфері української культури, були сприйняті нею і справили певний вплив на її розвиток. Історія психології – це дослідження ево-

люції психології, що детермінована трьома чинниками – історико-культурною ситуацією, особистістю вченого і логікою наукового пізнання [8].

Висновки і пропозиції. Отже, перед нами постає актуальне питання щодо дослідження історичного смислу періоду відкритої психологічної кризи як головного чинника становлення сучасного наукового (методологічного) апарату психологічної науки та практики.

Порушуючи методологічні аспекти розвитку практичної психології в Україні, В. Г. Панок виокремлює три періоди: 1) виникнення і бурхливий розвиток (кінець ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.), що припадає на період методологічної кризи. у цей період науково-практичні ідеї формуються як органічна частина загального розвитку світової психологічної науки і практики; 2) період паузи (30-ті рр. – 80-ті рр. ХХ ст.). Запровадження жорсткого ідеологічного контролю, фактична заборона психологічної практики. Попри усі заборони та ідеологічну дидактику у цей період поступово готується методологічна база для створення практичної психології та окремих її галузей (юридична психологія, психологія праці, авіаційна психологія, тощо.); 3) відродження, повернення до природної логіки розвитку (кінець ХХ ст. – по цей час). Поступове відновлення органічної взаємодії наукової і практичної психології.

Дослідження розвитку психологічних служб, особливо в Україні має велике значення, тому це питання перспективи подальших досліджень, які будуть реалізовані автором у подальших науково-методологічних пошуках.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. / Б. Г. Ананьев. – Л: Астрель, 1999. – 276 с. – (6). – (Академ-проєкт; 12).
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. / Б. Г. Ананьев. – Москва: Наука, 1995. – 211 с.
3. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; редкол.: В. І. Судаков [та ін.]. – К.: Логос, 2011 – Т.1: Спецпроект: «Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність» з нагоди 85-ї річниці від дня народження фундатора вітчизняної історико-психологічної науки В. А. Роменця. Методологічні проблеми психології. Психологія творчості. – С. 93-99; 163-170.
4. Волков Б. С. Методы исследования в психологии / Б. С. Волков, Н. В. Волкова. – Москва: Педагогическое общество России, 2003. – 208 с.
5. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций / Л. С. Выготский. – Санкт-Петербург: Наука, 1998. – 376 с.

6. Данилюк І. В. Історія психології в Україні: західні регіони (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01 «загальна психологія, історія психології.» / Данилюк І.В. – Київ. – 24 с.
7. Зинченко В. П. Теоретические проблемы психологии восприятия и задачи генетического исследования / В. П. Зинченко // Хрестоматия по психологии / В. П. Зинченко. – Москва: Научная книга, 2009. – С. 230–252.
8. Запорожец А. В. Избранные психологические труды / А. В. Запорожец. // 2-е дополненное. – 2006. – №2. – С. 33–95.
9. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – Москва: Акад.пед.наук, 2005. – 578 с.
10. Корольчук М.С. Історія психології: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.С. Корольчук, П. П. Криворучко – К. : Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 248 с.
11. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко, В. О. Соловієнко. – Київ: МАУП, 2010. – 428 с. – (2-е дополненное та перероблене).
12. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – Київ: Либідь, 2010. – 292 с. – (3-е доповнене). – (Академкнига; 8).
13. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Галич. Запоріж. // ЗНУ. – 2012. – С. 3–17.
14. Платонов К. К. О системе психологии // Вопросы психологии. – М., «Наука», 1972. – С. 10-43.
15. Роменець В. А. Історія психологія ХІХ – початку ХХ століття / В. А. Роменець. – Київ: Вища школа, 2005. – 613 с.
16. Татенко О. М. Практична психологія в Україні: історія і сучасність / О. М. Татенко // Психологія: Науково-методичний збірник. – Київ, 1993. – Вип. 40.
17. Тенденции развития психологической науки / Под ред. Б. Ф. Ломова, Л. И. Анцыферовой // Академ-проект. – 1999. – № 5. – С. 35–76.
18. Челпанов Г. И. Введение в экспериментальную психологию / Г. И. Челпанов. – Москва: Азбука-классика, 2008. – 389 с.
19. Ярошевский М.Г. Исторический путь развития психологии / М. Г. Ярошевский // Введение в психологию / Под общ. ред. А.В. Петровского. – М.: Академия, 1997. – С. 5-69.

Ларин Д. И. Анализ предпосылок возникновения психологической службы в Украине

Возникновение психологической службы в Украине имеет исторические предпосылки, которые непосредственно связаны с периодом «открытого психологического кризиса». Автор делает попытку с помощью историко-критического анализа раскрыть основные движущие силы развития идей психологов, которые легли в основу создания психологической службы. Автором осуществлен анализ современного состояния деятельности психологической службы за годы независимости Украины.

Ключевые слова: историко-критический анализ, развитие, предпосылки, движущие силы, психологическая служба.

Larin D. I. Analysis of the preconditions for the emergence of psychological service in Ukraine

The emergence of a psychological service in Ukraine has historical preconditions that are directly related to the period of «open psychological crisis». The author makes an attempt by means of historical and critical analysis to reveal the main driving forces of the development of ideas of psychologists, which formed the basis for the creation of a psychological service. The author analyzes the current state of the psychological service during the years of Ukraine's independence.

Key words: historical-critical analysis, development, preconditions, driving forces, psychological service.

К. А. Марчуккандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка**Л. О. Котлова**кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Житомирський державний університет імені Івана Франка

РОЛЬ СІМ'Ї У ФОРМУВАННІ ТВОРЧОЇ ОБДАРОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ (БІОГРАФІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄПISУ І. ФРАНКА)

Стаття присвячена проблемі впливу сім'ї на формування творчої обдарованості Івана Франка. Розкрито особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і суб'єктивних чинників у розвитку творчої особистості, проблему співвідношення біологічного та соціального в природі творчої обдарованості.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творчі здібності, творча обдарованість.

Постановка проблеми. Проблема творчої обдарованості особистості постійно досліджується українськими науковцями. Вона актуалізується через зростання суспільної потреби в талановитих людях. Крім того, талант і обдарованість як психічні явища є досить мінливими і неоднозначними, і потребують різностороннього наукового підходу. Автори розкривають особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і суб'єктивних чинників у розвитку творчої особистості, проблему співвідношення біологічного та соціального в природі творчої обдарованості, і в цьому контексті часто вдаються до дослідження життєвого шляху обдарованих людей. Вибір для аналізу відомої творчої особистості здійснюється відповідно до специфіки прояву таланту, виявлення базових структур її творчого потенціалу. Попри численні дослідження, питання впливу соціального середовища (зокрема й сім'ї як найпершого соціального інституту) на формування творчо обдарованої особистості залишається відкритим. Так, актуальними здаються наукові пошуки, присвячені вивченню окремих творчих особистостей. у своєму дослідженні звертаємося до постаті І. Франка – українського письменника, публіциста, науковця, редактора, перекладача, громадського діяча, літературного критика. Зокрема, зосередимо увагу на впливі сім'ї на формування творчої обдарованості митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Усе більше уваги в психологічній науці приділяється проблемі творчої особистості. Численні дослідження із психології творчості таких авторів, як: Б. Ананьєв, Б. Теплов, А. Матюшкін, Н. Лейтс, С. Грузенберг, В. Моляко, О. Кульчицька,

О. Музика, О. Кривопишина, О. Проскура, Л. Вержиковська, Т. Третяк та ін., підтверджують актуальність у вітчизняній науці проблеми формування творчої обдарованості. Поряд із вивченням біологічної природи творчої обдарованості активно досліджуються і соціально-психологічні чинники її розвитку. Стверджується, що природні задатки людини можуть трансформуватися, перерости в обдарованість лише під впливом соціуму. Соціальні умови, а також психічні якості, набуті впродовж життя під впливом близького і далекого оточення, надають природним задаткам спеціального спрямування. Отже, творча обдарованість виростає із вдалого поєднання вроджених анатомо-фізіологічних особливостей і сприятливих умов конкретного макро- і мікросередовища.

Мета статті. Пропоноване дослідження спрямоване на психобіографічне вивчення дитячих років І. Франка, які є показовими щодо впливу сім'ї на формування творчої обдарованості письменника.

Виклад основного матеріалу. Проблема творчої обдарованості настільки багатопланова, наскільки неоднозначним є тлумачення її основних понять. Так, у вітчизняній психології і досі немає однозначного визначення обдарованості, чіткого відмежування її від творчих здібностей, однак широко представлена специфіка обдарованості, її спрямованість на конкретну діяльність. Це дозволяє сучасним науковцям розмежувати загальну обдарованість як «широкий діапазон здібностей, що становлять основу успішності в опануванні багатьох видів діяльності, подальші успіхи в них» [3, с. 26], та обдарованість спеціальну, «від якої залежить успіх людини в будь-якій конкретній

діяльності». Отже, загальна обдарованість дозволяє особистості більш успішно порівняно з іншими вирішувати проблемні завдання, аналізувати, співставляти, орієнтуватися в складних ситуаціях. Дослідники пояснюють таку особливість специфікою біологічних передумов, як-от висока функціональна реактивність нервової системи, висока чутливість сенсорних і моторних процесів, особливі форми взаємозв'язку півкуль мозку тощо. Однак ці біологічні передумови можуть бути реалізовані лише в конкретному соціальному середовищі. За умови, якщо воно виявиться сприятливим, вони можуть трансформуватися в загальну або спеціальну обдарованість. О. Кульчицька і О. Моляко [3] обдарованість визначають як успішне опанування людиною якого-небудь виду діяльності і її творчу реалізацію в цій діяльності та пропонують трикомпонентну її структуру:

1. Висока пізнавальна активність, що спирається на високий рівень сенсорних та інтелектуальних процесів (ефективність процесів пам'яті, уваги, сприймання, що дозволяє дитині вільно оперувати перцептивними образами під час вирішення проблемних ситуацій і конкретних завдань).

2. Творча інтерпретація пізнавального досвіду.

3. Емоційна захопленість діяльністю (обдарованість неможлива без емоційної активації, яка підвищує працездатність, загострює увагу та пам'ять, ефективно впливає на перебіг розумової діяльності).

Сім'я є першим і головним середовищем, яке, безперечно, потужно впливає на формування особистості, і яке може стимулювати, або ж, навпаки, гальмувати розвиток творчої обдарованості. Важливою умовою є творче самовизначення особистості, вільне від зовнішніх впливів, тиску оточуючих. Від того, наскільки сприятливим виявиться сімейне середовище, залежить подальше творче становлення особистості.

Психобіографічні дослідження відомих творчих людей обов'язково містять аналіз сімейного оточення, характер його впливу на особистість, розвиток творчих здібностей (В. Моляко – дослідження творчої діяльності художника М. Врубеля, О. Кульчицька – вивчення творчої обдарованості математиків Е. Галуа, Я. Бойа, М. Лобачевського, художника В. Діснея, письменника І. Франка та ін.). Біографії відомих діячів науки, культури та мистецтва, чий талант є загальноновизнаним, є досить показовими щодо характеристики сімейного середовища, яке дало поштовх до трансформації творчих здібностей в обдарованість у конкретному виді діяльності.

Івана Франка – знаного українського письменника, у вітчизняній психологічній науці визнано носієм геніальності, політаланту, які розкриваються в масштабності його творчої діяльності, високому інтелектуальному рівні та обізнано-

сті в різних сферах науки і культури, зажиттєвій активності та працездатності, цілеспрямованості та стійкості в складних життєвих ситуаціях. О. Кульчицька, зокрема, стверджує наявність у нього універсальної обдарованості (поет, прозаїк, драматург, публіцист, критик, історик літератури, вчений-фольклорист, етнограф, лінгвіст, історик театру, театральний критик, економіст). Життєпис І. Франка детально досліджений завдяки збереженню численних письменницьких автобіографій, спогадів очевидців, архівних даних, листування, щоденникових записів, періодики тощо.

У визначенні ролі сім'ї у формуванні творчої обдарованості І. Франка перспективним здається застосування біографічного методу дослідження. Метод допомагає розкрити проблему індивідуального розвитку особистості на всіх вікових етапах, проблему впливу соціального оточення на становлення творчої особистості, питання формування індивідуального стилю та творчого почерку, особливості становлення творчого світогляду. Творча обдарованість у цьому дискурсі виростає із вдалого поєднання вроджених анатомо-фізіологічних особливостей і сприятливих умов конкретного макро- і мікросередовища. А соціальні умови, а також психічні якості, набуті під впливом близького оточення, надають природнім задаткам спеціального спрямування.

Біографічний метод дозволяє вивчити життєвий шлях особистості, якщо контакт між дослідником і досліджуванним неможливий, тобто на основі аналізу біографії людини. Для аналізу використовуються автобіографії, особисті щоденники, мемуари, листи автора, спогади очевидців. у межах психології літературної творчості такий напрям досліджень застосовується під час аналізу біографій відомих людей різних історичних епох. До біографічного методу вдаються як сучасні літературознавці (П. Білоус, Г. Левченко, С. Павличко), так і психологи (В. Моляко, О. Кульчицька, О. Кривописина).

Принципи біографічного дослідження в психології творчості недостатньо визначені, тож зазнають постійних доповнень і трансформацій. Зокрема, В. Моляко розробив основні положення біографічного методу, де наголошує на необхідності вивчення продуктів творчості обдарованої особистості, важливих періодів її життя та встановлення зв'язків між цими періодами та їх впливом на діяльність, стратегії та індивідуальний стиль діяльності, вплив обдарованої особистості на контактне оточення.

Пропоноване дослідження будемо, передусім, на схемі вивчення творчої обдарованості особистості в біографічному аспекті, акцентуючи увагу на ролі сімейного оточення, сімейного впливу (виховання, навчання), того, що стимулює або гальмує розвиток творчих здібностей.

Іван Франко народився в родині сільського коваля. Варто зазначити, що часто сільське походження ставало приводом для дещо викривленого сприймання письменника та його творчості. З позицій сучасності І. Франка досить складно назвати «сільським», «мужичим» письменником. Літературні критики наголошують на вишуканості, інтелектуалізмі, індивідуальності манери письма, сучасники письменника акцентують увагу на таких його якостях, як упевненість у собі, духовний аристократизм, цілеспрямованість, ідейність. Це риси, які формуються впродовж життя, однак витoki їх треба шукати в дитинстві письменника. Як слушно зауважив Я. Грицак, «Іван Франко народився в селі. Але це не робило його селянином» [1, с. 56]. Річ у тому, що професія коваля – ремісничка. Отже, батько І. Франка був не селянином-рільником, а ковалем, і доволі забезпеченим. Свого часу він здобув спеціальну освіту і був у досить привілейованому становищі. Варто зазначити той факт, що родина Франків, за свідченням істориків, завжди належала до сільської аристократії, ніколи не знала панщини. Родина Франкової матері теж була неселянською, виводилася зі старого шляхетського роду Кульчицьких. «Дослідники руської шляхти відзначають у її колективному портреті такі риси, як стійкий індивідуалізм, упертість, самостійність, опірність зовнішнім впливам» [1, с. 56]. Сучасники І. Франка згадували притаманні йому духовний аристократизм, впевненість, відвагу, високе почуття гідності, і характеризували ці риси, як притаманні людині, що не знала панщини. Сам письменник не раз наголошував, що «горду душу» успадкував від матері.

Важливим фактом вважаємо суттєву різницю у віці між батьками І. Франка. 20-річна Марія Кульчицька одружилася з 53-річним Яковом Франком. «У Якова Франка не залишилося дітей від першого шлюбу, і його повторний шлюб у досить пізньому віці був останнім шансом створити сім'ю. Він одружився два тижні по тому, як поховав першу жінку, що померла від холери у 1855 р.» [1, с. 77]. Зрозуміло, що чоловік, який у попередньому шлюбі втратив дружину і дочку, тепер обожнював свого сина-первістка, приділяв йому багато часу й уваги, підтримував усі його починання, і що важливо – не залучав його до важкої фізичної праці по господарству, як прийнято було в сільському середовищі (родина мала змогу наймати людей на ці роботи), натомість надавав можливість самостійного вибору часопродовження. Тут проводимо паралель з узагальненнями О. Кульчицької щодо впливу сімейного середовища на формування творчої обдарованості: «Найчастіше талановиті чоловіки мали люблячих матерів або батьків, які були постійно зайняті своїми справами і давали можливість синові самостійно займатися тим, що його цікавило» [3, с. 271]. Дослідниця переконана,

що часто творчі здібності талановитих людей були побічним продуктом свободи виховання і вільного середовища розвитку. «Таке оточення дає можливість дитині діяти самостійно, приймати рішення, орієнтуючись на власний розсуд <...> свобода розвитку, відсутність дошкульного контролю – запорука формування творця» [3, с. 271–272]. Я. Ярема наводить цікавий факт зі шкільного життя І. Франка: «Коли ж на врочистому прилюдному «екзамені», яким завершувалося тут кожне півріччя, його кликали першого, щоб вручити нагороду – книжку, то присутній батько голосно плакав» [5, с. 258].

Батько підтримував і поцінював кожне з досягнень свого старшого сина, забезпечував його матеріально, сприяв отриманню подальшої освіти в Дрогобичі. Що ж до матері, то будучи доволі молодою жінкою, вона не шкодувала часу, любові і тепла для виховання сина, від неї він перейняв любов до фольклору і записав багато зразків народного мистецтва, які згодом використав у своїй творчості. «Ніде у спогадах чи в автобіографічних творах Іван Франко не описав стосунків між батьками. Проте із цих творів добре видно, що обидвоє любили його. Яків був доброю і великодушною людиною й не шкодував для сина душевного тепла. Радісний настрій і веселість, які панували у батьковій кузні, залишилися у Франковій пам'яті «живими і незатертими» спогадами» [1, с. 73]. Письменник згадує, що і батько, і мати мали багату уяву, гарне почуття гумору і були схильні до образного висловлення. Натомість Франків вітчим Гринь Гаврилик був «натура наскрізь практична і реальна, без іскри поезії, а зато із значною дозою скептицизму і вільнодумства, чоловік сильної волі і енергії» [1, с. 73]. І саме ці якості дозволили йому підняти господарство, яке лишилося від Я. Франка і забезпечити його дітей: «Якщо після смерті батька та закриття кузні, яка приносила хоч скромні, але певні прибутки, найстаршому синові не довелось покинути школи, то тільки завдяки доброму й одночасно енергійному й ощадному вітчимові, який запровадив лад у господарстві й забезпечив здібному школяреві дальшу освіту» [5, с. 258]. Що ж до стосунків із братами, то склалися вони в дитинстві не дуже вдало. Своїй дружині І. Франко пізніше признавався, що не було великої любові між ним і його молодшими братами: коли сім'я сідала обідати, то брати клали під лавою сокиру, щоб відстрашити й відігнати Івана від миски зі стравою. Причиною була їхня заздрість до Івана як до батькового улюбленця [1]. Варто зазначити, що І. Франко єдиний із дітей, хто отримав повну освіту.

Сімейний вплив на формування творчої обдарованості І. Франка не обмежується батьківською родиною. Важливим періодом є перебування в родині бабусі Людвіки Кульчицької: «Бажаючи

дати своєму з вигляду слабосилому, але дуже допитливому синові вищу освіту, батьки восени 1862 року віддають його в школу до поблискої Ясениці-Сільної під опікування дядька Павла та бабуні Людвіки. Нагуєвицька школа була надто віддалена від Слободи, а до того належала до віддаленого вже типу сільських шкіл» [5, с. 256]. Ця подія спричинила низку позитивних наслідків. По-перше, одразу по переїзду за освіту хлопця взявся дядько і за десять днів навчив його читати рідною мовою. По-друге, І. Франко дістав можливість здобути якісну початкову освіту, стартовий майданчик для вищої освіти, поштовх і ресурс для самоосвіти, розвитку власних здібностей: «У Ясеницькій школі, своєю програмою наближеній до міських шкіл, замість церковнослов'янської мови вчили, крім української, польську мову з першого класу, а починаючи з другого класу – німецьку, а також рахувати (чотири арифметичні дії) і співати Служби Божої» [5, с. 257]. Згодом чудове знання мов дозволить І. Франкові вільно знайомитися із кращими зразками світової класики, слідкувати за тенденціями розвитку світової літератури, розвивати перекладацькі здібності, тренувати пам'ять вивченням і цитуванням уривків із відомих творів польської та німецької літератури. По-третє, І. Франко опинився в новому для себе середовищі, до якого адаптувався досить швидко і легко. Для допитливого і відкритого для всього нового хлопця дядьків дід став новим осередком людинознавства. Річ у тому, що Кульчицькі належали до шляхти, яка у 1861 р. актом поновленої Конституції була зрівнена у правах із простими селянами, і чекала польського повстання. Оскільки в повстанні брав участь рідний брат матері І. Франка та дядька Павла – Іван, родина уважно стежила за перебігом подій, до їхнього дому сходилися люди, аби за зачиненими дверима обмінятися інформацією, поплакати і посміятися над своїми долями: «У хаті Кульчицьких зосереджувалися й пошепки передавалися то радісні, то сумні чутки та вісті про хід повстання, потайки читалися революційні прокламації або вірші, які потрапили в село» [5, с. 257]. Людвіка Кульчицька мала безперечний вплив на становлення І. Франка як особистості, формування його творчих здібностей і особистісних якостей. Вона, як і батько, не залучала його до тяжкої роботи, усіяко підтримувала його інтерес до навчання.

Загалом, сімейне середовище, в якому проходило раннє дитинство майбутнього письменника, було сприятливим для формування творчої обдарованості. Допитливість, спостережливість, уважність, жвавий розум, чудова пам'ять – це ті характеристики, які дозволили І. Франкові в ранньому дитинстві старанно вивчати світ природи і світ людей. Ці знання згодом стануть основою

його світогляду, ресурсом його письменницької діяльності. Очевидно, що ці біологічні характеристики мають спадковий характер. Тут можемо спиратися на положення О. Кульчицької, яка зазначає: «Загальна обдарованість має певні біологічні передумови у вигляді високої функціональної реактивності нервової системи, високої чутливості сенсорики і моторики, особливих форм взаємозв'язку лівої і правої півкуль мозку. Очевидно, є і генетична схильність до такої реактивності нервової системи. Цей природний дар дає можливість швидко орієнтуватися в тих чи інших ситуаціях, миттєво вирішувати проблеми, які виникають, аналізувати, узагальнювати, передбачати те, що було поза увагою інших» [4, с. 270]. Однак загальну обдарованість дослідниця називає лише загальними передумовами майбутньої обдарованості, яка може реалізуватися лише в умовах відповідного макро- і мікросередовища.

Висновки і пропозиції. Іван Франко народився і провів дошкільне дитинство в традиційному патріархальному середовищі українського села. у часи його дитинства загальноприйнятою вважалася посильна дитяча праця на землі і в господарстві, а здобуття якісної освіти вважалося радше винятком із правил, аніж суспільною нормою. Те, що в цих умовах змогли закласти основи творчої обдарованості письменника, є цілковитою заслугою його сім'ї. Сімейне середовище, в якому проходили дошкільні та ранні шкільні роки майбутнього письменника, не створювало перешкод на шляху трансформації біологічних передумов у творчу обдарованість. Сільська родина відгородила свого сина-первістка від традиційних для того часу родинних обов'язків, забезпечила матеріальний і психологічний ресурс для здобуття якісної освіти, самоосвіти.

Отже, сімейне виховання, навчання майбутнього письменника було організоване й здійснене досить успішно, переїзди сприяли накопиченню вражень, формуванню адаптивності та гнучкості, цілеспрямованості, яка стала візитною рисою характеру І. Франка як людини і як творчої особистості. Серед інших його характеристик, сформованих під впливом родини, називаємо унікальну освіченість, обумовлену домашнім, гімназійним і університетським навчанням і вихованням, аристократизм, впевненість у собі, підкріплену сімейним прийняттям, поцінуванням, психологічною та матеріальною підтримкою, подиву гідну працьовитість, універсалізм, професіоналізм у різних напрямках діяльності.

Література:

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886 рр.) / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006. – 612 с.
2. Здібності, творчість, обдарованість : теорія,

- методика, результати досліджень / за ред. В. Моляко, О. Музики. – Житомир : Вид-во «Рута», 2006. – 320 с.
3. Кульчицкая Е. Сирень одарённости в саду творчества : [монография] / Е. Кульчицкая, В. Моляко. – Житомир : Издательство ЖГУ им. И. Франко, 2008. – 316 с.
 4. Кульчицька О. Біографічні і соціально-психологічні фактори розвитку творчої обдарованості / О. Кульчицька // Здібності, творчість, обдарованість : теорія, методика, результати досліджень ; за ред. В. Моляко, О. Музики. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.
 5. Ярема Я. Франкознавчі студії / Я. Ярема ; упоряд. С. Яреми ; наук. редактор І. Лучук. – Львів, 2007. – 288 с.

Марчук Е. А., Котловая Л. А. Роль семьи в формировании творческой одаренности личности (биографическое исследование жизнеописания И. Франко)

Статья посвящена проблеме влияния семьи на формирование творческой одаренности Ивана Франко. Раскрыты особенности взаимодействия вековых, социально-психологических и субъективных факторов в развитии творческой личности, проблема соотношения биологического и социального в природе творческой одаренности.

Ключевые слова: творчество, творческая личность, творческие способности, творческая одаренность.

Marchuk K. A., Kotlova L. O. The role of the family in the formation of creative talent of the individual (biographical study of Ivan Franko's biography)

The article is devoted to the problem of the influence of the family to the formation of Ivan Franko's creative talent. The peculiarities of the interaction of age, socio-psychological and subjective factors in the development of the creative personality, the problem of the correlation of biological and social in the nature of creative talent are revealed.

Key words: creativity, creative personality, creative abilities, creative giftedness.

ВЛЕЧЕНИЕ К СМЕРТИ КАК ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ДИСКУРС ГЛУБИННОЙ ПСИХОЛОГИИ

В статье анализируются основные идеи глубинной психологии, касающиеся танатоса (мортидо) – влечения к смерти. Дан исторический анализ исследования влечения к смерти в донаучный период развития психологии, в эпоху Нового и Новейшего времени. Проанализированы прикладные аспекты работы с танатосом (мортидо) в коррекционной и терапевтической практике.

Ключевые слова: влечение к смерти, танатос, mortiдо, либидо, коллективное бессознательное, архетип, нуминозность.

Постановка проблемы. Донаучный период развития психологии охватывает познание влечения к смерти ещё с доисторических времен – вероятно, уже со времён палеолита, когда фиксируются первые археологические находки, свидетельствующие о ритуалах погребения и культе умерших [2]. С того периода и до первой четверти XX в. влечение к смерти как интерес человека к потустороннему миру в посмертном существовании своей личности было предметом религии и эзотерики. Особое место здесь занимала некромантия – одно из наиболее загадочных и одиозных проявлений эзотерического знания, находившееся преимущественно под запретом на протяжении всего исторического периода развития человечества как со стороны монотеистических, так и политеистических религий, однако сохранившая свой status quo до наших дней [13]. Институционализация в XVIII в. научного естествознания, а в XIX в. – и знания гуманитарного, в частности психологического, осуществлялись в основном на антиклерикальных позициях, что дезактуализировало сам предмет влечения к смерти в человеческой психике, в лучшем случае делая его предметом патопсихологии.

Анализ исследований и публикаций. Первая четверть XX в. ознаменовалась бурным развитием глубинной психологии, что сопровождалось ещё более бурной дивергенцией её школ [16]. Наиболее динамичным и, как показала Новейшая история, плодотворным для развития глубинной психологии стал конфликт между З. Фрейдом и его школой психоанализа и К.Г. Юнгом и его школой аналитической психологии. Среди многих измерений этого конфликта как методологических, так и личностных, особое место занимают разногласия между мэтрами глубинной психологии по поводу природы религиозности человека. З. Фрейд продолжил антиклерикальную традицию науки XIX в., трактуя религию как невроз [11]. К.Г. Юнг

уже в первой основополагающей книге аналитической психологии рассматривает религиозность как имманентное качество человеческой психики [18]. Выделение либидо и mortiдо как двух базовых влечений бессознательного, по признанию обоих основоположников глубинной психологии, произошло под влиянием С. Шпильрейна. Хорошо известная ныне история, в которой оказались переплетены и личные, и исследовательские мотивы всех троих её участников, сподвигнула и З. Фрейда, и К.Г. Юнга, и саму С. Шпильрейна обратить пристальное внимание на то, что в тот период было названо «влечением к саморазрушению» [15], затем «танатосом» [10]. Характерно, что до сих пор – а психоанализ существует уже более 100 лет – идея влечения к смерти является одной из самых спорных и далеко не все последователи З. Фрейда её разделяют. Например, в трехсотстраничном словаре психоаналитических терминов и понятий этой теме уделено всего семь строк [5]. Но даже такой малости достаточно, чтобы понять, что mortality влечение интерпретируется там преимущественно в деструктивном контексте – как стремление к разрушению окружающего мира (апполодеструкция) или самого себя (аутодеструкция).

Иную точку зрения мы находим у К.Г. Юнга. Интерес к потустороннему миру, инобытию, mysterium coniunctionis, является, по его мнению, стержневой составляющей индивидуации (т. е. реализации фундаментальной личностной уникальности – А. С.). При этом наиболее глубоким и архаическим уровням коллективного бессознательного присуща нуминозность – сверхъестественность, надреальность, выход за пределы вещественного бытия: «Предполагая, что жизнь продолжается «там», мы не можем представить себе иной формы бытия, помимо психической: ведь жизнь психической субстанции не нуждается ни в пространстве, ни во времени. Психическое

бытие – и в первую очередь занимающие нас здесь внутренние образы – предоставляет материал для всех мифических спекуляций о жизни в потустороннем мире, и в моем восприятии «та» жизнь – это продолжение мира образов. Следовательно, психическая субстанция может быть тем самым бытием, в котором помещен потусторонний мир или «страна мертвых». С этой точки зрения, бессознательное и «страна мертвых» – синонимы» [17].

Интересно, что отчасти синхронистичную юнговскую точку зрения на конструктивность влечения к смерти в онтогенезе мы встречаем в прямо противоположном лагере – даже не в позитивистской психологии и даже не в психологии, а в физиологии. Речь идёт о концепции ортобизоза И. Мечникова, в рамках которой он выдвинул идею о том, что по мере старения в человеке начинает проявляться «инстинкт смерти», конструктивность которого, однако, зависит от степени насыщения жизнью. И если процесс насыщения жизнью проходит гармонично, то к финалу продолжительной, нормальной жизни у человека должно наступить прекращение желания жить и естественная потребность в смерти [3].

Однако еще более близкую к юнговской точку зрения на природу влечения к смерти в контексте его потенциальной конструктивности и даже более того – концепцию, которая продолжила начатый К.Г. Юнгом перевод этой темы из клиническо-консультативной практики в философско-экзистенциальный дискурс, стали взгляды Ж. Бодрийера. По мнению французского философа, западноевропейская культура на протяжении нескольких столетий отрицала либо редуцировала смерть и фрейдовская идея танатоса является продолжением этой тенденции, которая дискредитировала себя к настоящему времени. Ж. Бодрийер рассматривает смерть как миф, архетипический смысл, требующий своей интерпретации в современной культуре [1].

Цель статьи. Именно в направлении поиска и раскрытия архетипического смысла влечения к смерти как базовой составляющей процесса индивидуации личности мы рассматриваем феномен танатоса в методологической и прикладной работе Ассоциации глубинной психологии «Теурунг».

Изложение основного материала. Продолжение идей К.Г. Юнга и обогащение их новыми работками дискурса влечения к смерти, как философскими, так и психологическими, раскрывают экзистенциально-феноменологическую наполненность этого влечения. Используемая нами теоретико-прикладная модель отчасти сходна с моделью, выдвинутой К. Шмидт-Хеллерау [14]. Мы также дифференцируем влечение к смерти на конструктивный и деструктивный полюс, выде-

ля в качестве катексиса конструктивного полюса интровертированность как обращение фокуса сознания к нуминозности, трансцендентности, инобытийности наиболее глубинных уровней бессознательного – то, что у К. Шмидт-Хеллерау обозначается термином «лето». Для обозначения этого полюса влечения к смерти мы используем термин «мортидо». Деструктивный полюс рассматривается нами как катексис ауто- и апполодеструкции, анапсиза, деградации личности в самом широком и фундаментальном смысле слова, тождественном античному философскому понятию анойи [12] как распаду души. Для обозначения этого полюса влечения к смерти мы используем термин «деструдо».

В статье мы приводим краткое изложение одного показательного терапевтического случая, в котором клиентка на групповой и индивидуальной работе преодолевала травму созависимых отношений с мужчиной и развившейся на этой почве субдепрессии и танатофобии. Обладая ярким артистическим воображением, клиентка глубоко погружалась в пугающие смертные фантазии, что действовало на неё особенно угнетающе. Пытаясь вытеснить влияние деструдо, она загружала себя работой, домашними обязанностями, пыталась возбудить себя яркими сексуальными приключениями, однако это давало лишь временный эффект. И важнейшей составляющей нашей с ней работы стала коррекция её отношений с влечением к смерти через трансформацию деструктивного его полюса (деструдо) в конструктивный (мортидо). Использовались основные приёмы метода глубинных трансформаций [7]: внутреннего диалога [9], феноменологической редукции [6], мифодрамы [8], сократического диалога, активного воображения, скриботерапии. Случай особенно интересен тем, что на протяжении психотерапевтического процесса, длившегося около трёх с половиной лет, клиентке периодически снились характерные сновидения, которые словно обозначали и подтверждали ключевые этапы терапии. в приведённых рассказах сохранена оригинальная орфография, стилистика и пунктуация.

Первый сон. Вторая половина первого года терапии. Преодоление страха и бессилия перед мужской агрессией и провокативной виктимности, повышение самооценки. На уровне архетипической динамики деструктивный полюс анимуса атакует аниму, анима защищается.

«Мне снится, что я – девочка подросток, тощее тело, длинные тощие косички, резкие черты лица (это героиня одного из сериалов), одета в длинную сорочку, больше напоминающую рубище. Я нахожусь в одной из комнат отеля. Он стоит посреди леса и похож на пагоду. в комнату захо-

дит взрослая черноволосая стриженная девушка, моя сестра. она жесткая, резкая и злая. И говорит что продала меня одному господину и теперь он мой хозяин. Я чувствую себя преданной, мне очень больно и обидно <...> в комнату входят двое молодых мужчин во фраках.

Первый – блондин, усы, борода, длинные, зачесанные назад волосы. Это и есть господин, но он пассивный и я его не боюсь. Второй – его компаньон-телохранитель. Это брюнет, те же борода, усы, но черты лица восточные. Он вызывает во мне ужас. Я знаю, что должна отдаться блондину и это меня ужасает-убивает (в реальности я отнеслась бы к этому сдержанней). Пытаюсь спрятаться под кровать от ловающего меня брюнета, выскакиваю из здания с призывом о помощи, но вокруг – никого. Я с воплями несусь по веранде, опоясывающей отель по периметру. Но черный настигает меня. Веранда оказывается помостом, где и должно все произойти. Я в ужасе!!! Но смиряюсь и делаю это прямо в кресле, на котором ко всему этому еще и белая подушечка (((. Но как только я привела себя в порядок, я перестала бояться Брюнета. Мне плевать на него. Я стала такой значимой, как Блондин. И ему уже не надо насиловать меня. На помосте мы троим <...>».

Второй сон. Завершение второго года терапии. Сепарация от подавляющего влияния матери, преодоление навязанного чувства вины и антилибидиозных посланий. На уровне архетипической динамики анима противостоит деструктивному полюсу архетипа Великой Ужасной Матери [4].

«Много красивых людей: красивые женщины, благообразные старцы, веселые дети. Среди них – пожилая женщина, крикливая, суетливая, озлобленная, но всеми уважаемая <...> Я сижу одна на трамвайной остановке. Вдруг вижу, как слева от меня трое взрослых убивают молоденькую девушку-подростка. Это та пожилая, молодая женщина и молодой мужчина. Я вижу, как девочку пронзают ножом, но не пойму кто – они навалились на нее. Вскликаю, и с ужасом, что меня заметят и бросятся догонять, бегу к людям, зову на помощь, но девочка уже умерла <...> Дальше я в стоящем на трамвайных рельсах автобусе, он никуда не собирается ехать. Толпа в середине ругает пожилую, но вяло и пассивно. в какой-то момент я оказываюсь снаружи, у дверей, и вижу, как прямо на меня из дверей протискивается пожилая. Она – убийца! Она хочет убежать! Я бросаюсь на нее, но она огромная, мне не остановить. Мы сцепляемся в клубок, е сли я ошибусь – она меня убьет. Приходит мысль, что единственное уязвимое место – глаз. Я пальцем выдавливаю правый глаз, ощущая яблоко, кровь, глазницу. Она становится размером с куклу. Я заворачиваю ее в оберточную бумагу и поджи-

гаю <...>. Дальше я в доме покойной девочки с другими девушками. Заходят старики и с ними милиционеры. Тихо уводят старшую, очень красивую (она – сестра убитой). Ее фотография остается висеть на стене <...> Я одна в комнате. Она огромная – желтые пол, потолок, стены, мебель далеко над ними. Под потолком – маленькое окошко, к нему приникли девушки, они прислушиваются. На полу – огромный коричневый ковер. Частично на нем и частично на полу – куча песка. Я лежу на ней, мне спокойно и хорошо. И даже если комната не заперта, я не собираюсь из нее выходить <...>»

Третий сон. Начало четвертого года терапии. Начало доверительных любовных отношений с мужчиной. На уровне архетипической динамики архетипы мортидо иницируют глубинные трансформации личности и формирование новой эго-идентичности в отношениях с мужчиной.

Я ночью в совершенно черном готическом замке. Хозяин – мужчина в черном, лица которого я не вижу, застал меня в одном из залов. Но не рассердился, а стал водить по неосвещенному замку. в очередном зале я прошу зажечь свет, чтобы все рассмотреть. Он что-то нажимает и стены оказываются подсвечены матовым светом, на них – огромные темные средневековые семейные портреты!!! Замок черен и огромен, и от этого захватывает дух! Вдруг слышим шум снаружи. Выбегаем. Четверо мальчишек лет десяти издеваются над бледным мальчиком в черном. Мы с хозяином берем гаде-нышей, кого за руку, кого за ухо, и уводим от замка через кованые ворота, через ночной лес, на опушку. Там светло. Мы молча отпускаем их. Они убегают. Возвращаемся той же дорогой, за воротами стоят несколько черных старинных машин. Это приехали гости. у одной из машин стоит молчаливый слуга с тупым белым лицом и в черной одежде. Я одна иду к замку (хозяин уже там). Замечаю, что я в черном длинном платье 19 в., а в руке у меня черный газовый платок с коробком спичек в середине. Вдруг они вспыхивают! Я пытаюсь погасить, ударяя платком по большому камню. Не выходит!! Я бросаю платок на землю и топчу ногами. Погасила! Но вижу, что он порван и прожжен. Горько плачу! Жаль платка! <...> Дальше увидела себя в черном платье с белыми манжетами и воротничком. Черные шелковые туфли и белые чулки. Строгая гладкая прическа из длинных волос. бреду по скалистому берегу, в руках веревка с волочащимся по земле свертком на конце. Ко мне подходят трое пожилых людей в восточных длинных одеждах. Стоят так тесно друг к другу что кажутся одним человеком. «Отдай нам сверток, мы будем лечить его!» «Нет, я сама помогу ему! Вы не заберете эту душу у меня!» «Хорошо, не заберем, давай мы поможем тебе!» Я сажусь

на землю и разворачиваю сверток, положив между ног и прикрыв подолом платья. Это серые камушки в черном платке. «Что я должна делать? Нужна моя кровь?» Разрезаю над камушками запястье. «Не так!» И один из них отрезает мне фалангу указательного пальца и кладет в платок. Когда я снова разворачиваю сверток – камушки стали белоснежными и гладкими. А в центре на них стоял серый камень с ладонь величиной, похожий на сапожок. И я опять иду по скалистой дорожке, держа сверток на руках, как младенца. Меня теперь зовут Хельганика. Прямо среди скал стоят двусторчатые узкие, но очень высокие ворота (без стен или забора). Достая сапожок и дважды по три раза бью в железные ворота. Одна из створок чуть приоткрывается. Там мрак. Протискиваюсь. А там светло и такие же скалы. в сапожке оказывается отверстие-головище. Я насыпаю в него белые камушки из платка и кусочки сухого скального бурьяна. Каменный сапог становится высотой с вытянутую руку и очень тяжел! Я не могу его поднять и идти дальше. Остаюсь сидеть одна у ворот <...> Конец <...>».

Выводы. Работа с танатосом как влечением к смерти в прикладной деятельности дает серьезные возможности в работе с проблематикой дисгармонии личностного развития, смысло-жизненных ориентаций, экзистенциального выбора, травм острого горя, диссоциативных посттравматических расстройств. Дифференциация конструктивного (мортидо) и деструктивного (деструдо) влечения к смерти позволяет более эффективно осуществлять совладание с травмой, преодолевать посттравматические диссоциативные процессы личности, осуществлять трансформацию и интеграцию отщепленных травматических комплексов. На уровне экзистенциального дискурса исследование феномена танатоса даёт новые направления экзистенциального поиска и индивидуации личности.

Литература:

1. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 268 с.
2. Дробышевский С. Культура палеоантропов / С. Дробышевский [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://antropogenez.ru/zvenosingle/64/>.
3. Мечников И. Этюды оптимизма / И. Мечников. – М., 1964. – 133 с.
4. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойманн. – М. : Рефл-бук, 1998. – 464 с.
5. Психологические термины и понятия : [словарь] / под ред. Борнесса Э. Мура и Бернарда Д. Фаина ; перев, с англ. А. Боковикова, И. Гриншпуна, А. Фильца. – М. : Независимая фирма «Класс», 2000. – 304 с.
6. Сагайдак А. Использование метода феноменологической редукции в глубинной психотерапии / А. Сагайдак. – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fund-issledmolodoy.csrae.ru/ru/1/publications>.
7. Сагайдак А. Архетип Внутреннего Оракула и Понтифекс-Я как ресурсы психологии глубинных трансформаций / А. Сагайдак // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2015. – Т. 20. – Вип. 2 (36). – С. 128–135.
8. Сагайдак А. Коррекция архетипических жизненных сценариев «преследователь – жертва» в аналитическом процессе / А. Сагайдак // Вісник Одеського національного університету. Психологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 22(3). – С. 104–109.
9. Сагайдак А. Метод внутреннего диалога как феноменологическая редукция архетипической динамики / А. Сагайдак // Київський науково-педагогічний вісник. – 2016. – Вип. № 8 (08). – 2016. – С. 89–95.
10. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд ; сост., научн. Ред., авт. вступ. ст. М. Ярошевский. – М. : Просвещение, 1990. – 448 с.
11. Фрейд З. Тотем и табу. Психология первобытной культуры и религии / З. Фрейд. – СПб., 1997. – 222 с.
12. Что такое Аноиа? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://znachenieslova.ru/slovar/philosoph/anoia>.
13. Что такое некромантия? – 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.genon.ru/GetAnswer.aspx?qid=67b9bdc4-af12-45d3-bc38-52bbc5570bd2>.
14. Шмидт-Холлерау К. Влечение к жизни и влечение к смерти. Либи́до и Лета / К. Шмидт-Холлерау. – СПб., 2002. – 298 с.
15. Шпильрейн С. Деструкция как причина становления / С. Шпильрейн // Антология российского психоанализа : в 2-х т. – Т. 1. – М. : МПСИ ; Флинта, 1999. – 848 с.
16. Энциклопедия глубинной психологии : в 4-х т. – М. : Когито-Центр ; МГМ, 2004.
17. Юнг К.Г. Воспоминания, сновидения, размышления / К.Г. Юнг ; записано и отредактировано Аниэлой Яффе ; пер с нем. – К. : Airland, 1994. – 416 с.
18. Юнг К.Г. Либи́до, его метаморфозы и символы / К.Г. Юнг ; пер. с нем. – СПб., 1994. – 416 с.

Сагайдак О. М. Потяг до смерті як екзистенціальний дискурс глибинної психології

У статті аналізуються основні ідеї глибинної психології, що стосуються танатоса (мортидо) – потягу до смерті. Дан історичний аналіз дослідження потягу до смерті в донауковий період розвитку психології, в епоху Нового і Новітнього часу. Проаналізовано прикладні аспекти роботи з танатосом (мортидо) в корекційній і терапевтичній практиці.

***Ключові слова:** потяг до смерті, танатос,-mortido, лібідо, колективне несвідоме, архетип, нуминозного.*

Sagaydak O. M. The attraction to death as the existincial discourse of the deeper psychology

The article analyzes the basic ideas of deep psychology concerning thanatos (mortido) – an attraction to death. There is a historical analysis of the study of the desire for death in the pre-scientific period of the development of psychology, in the era of the New and Newest Times. The applied aspects of work with thanatos (mortido) in correctional and therapeutic practice are analyzed.

***Key words:** attraction to death, thanatos, mortido, libido, collective unconscious, archetype, numinousness.*

Л. В. Степаненкокандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗАХИСТ ЯК МЕХАНІЗМИ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглянуто проблему механізмів саморегуляції особистості. Представлено погляди вчених на проблему саморегуляції особистості та її механізми. Визначено копінг-стратегії та психологічний захист як механізми саморегуляції особистості. Проаналізовано результати експериментального дослідження пріоритетів студентів у використанні копінг-стратегій та механізмів психологічного захисту. Встановлено зв'язки індивідуального стилю саморегуляції з копінг-стратегіями та механізмами психологічного захисту.

Ключові слова: саморегуляція особистості, психічна саморегуляція, механізми саморегуляції, копінг-стратегії, психологічний захист.

Постановка проблеми. Проблема власної суб'єктивної активності людини є актуальною та своєчасною для сучасного психологічного знання у зв'язку зі зміною поглядів на особистість. Якщо раніше як основна характеристика особистості розглядалася міра засвоєння соціальних норм, то на сучасному етапі міра активності людини розглядається з погляду її ставлення до свого життя загалом. у цьому аспекті саморегуляція як найважливіший компонент функціонування особистості та її ознака потребує детального аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні теоретичні й емпіричні дослідження саморегуляції особистості свідчать про інтерес до цього феномена, який виявляється в різних позиціях науковців. Так, одні науковці (К. Абульханова-Славська, О. Конопкін, В. Моросанова, О. Осницький, О. Сергієнко) вважають, що здатність до саморегуляції є головною рисою суб'єктивної активності. Процеси саморегуляції розглядаються як внутрішня цілеспрямована активність людини, яка реалізується завдяки системній участі різних процесів, явищ і рівнів психіки. Предметом психології саморегуляції є інтеграційні психічні явища і процеси, що забезпечують самоорганізацію різних видів психічної активності людини, цілісність її індивідуальності й особистості. Інші автори (Д. Леонтьєв, С. Максименко, В. Моросанова, В. Плохих та ін.) розглядають проблему саморегуляції як свідомий, цілеспрямований процес досягнення мети у вирішенні особистісно значущих цілей.

К. Абульханова-Славська саморегуляцію розуміє як здатність суб'єкта до організації власної діяльності, управління нею, тобто як цілеспрямоване, довільне регулювання сенсомоторики, коли система регулює сама себе. у розуміння саморегуляції, як підкреслює О. Прохоров, входить уявлення про довільність, усвідомленість цього

процесу, метою якого є зміна суб'єктом власної активності, контроль і корекція результатів. Саморегуляція охоплює всі психічні явища, властиві людині. Особливістю людської діяльності є її цілеспрямований характер, який неможливий без свідомої (довільної) регуляції [8].

На думку О. Гребенюка, сфера саморегуляції особистості характеризується, передусім, свободою вибору цілей і засобів їх досягнення, усвідомленістю вибору, самокритичністю, осмисленістю дій, умінням співвідносити свою поведінку з діями інших людей, рефлексією й оптимістичністю. Тобто сфера саморегуляції проявляється в здатності людини керувати своєю поведінкою і діяльністю через рефлексію та аналіз своїх відносин [3]. Об'єктом саморегуляції для людини, як зауважує Г. Нікіфоров, є її власні вчинки та дії, властиві їй психічні явища (процеси, стани, властивості). Саме тоді, коли людина регулює власну психічну сферу, йдеться про психічну саморегуляцію. Психічну саморегуляцію науковець розумів як свідомий вплив людини на властиві їй психічні явища, виконувани нею діяльність, власну поведінку з метою підтримання (збереження) або зміни характеру їх протікання (функціонування) [7].

О. Конопкін, з погляду системно-функціонального підходу до аналізу структури регуляторних процесів, запропонував розуміння саморегуляції як системно-організованого процесу внутрішньої психічної активності людини з ініціації, побудови, здійснення, підтримання й управління всіма видами та формами активності, які спрямовані на досягнення цілей, що прийняті суб'єктом. Вчений виділив функціональні ланки, що реалізують структурно повноцінний процес саморегуляції: прийнята суб'єктом мета діяльності; суб'єктивна модель значущих умов; програма виконавських дій; система суб'єктивних критеріїв досягнення мети; контроль і оцінка реальних результатів;

рішення про корекцію системи саморегуляції. Відповідно до такого підходу, В. Моросанова розвиває положення про індивідуально-стильові особливості усвідомленої саморегуляції довільної активності людини, які проявляються в конкретних функціях цілісного регуляторного процесу: плануванні, моделюванні, програмуванні, оцінюванні результатів і корекції [6].

Великого значення набувають праці, в яких висвітлено механізми, несвідомі та свідомі рівні психічної саморегуляції особистості (Б. Ломов, С. Максименко, Н. Наумчик, В. Розов та ін.).

Так, Б. Ломов стверджував, що механізми психічної регуляції діяльності необхідно розглядати як багаторівневу динамічну систему, в якій провідним є вектор «мотив – мета», який визначає зміст та динаміку діяльності. Виділяючи основні складники діяльності: мотив, мету, планування, переробку інформації, оперативний образ та концептуальну модель, прийняття рішення дії, перевірку результатів і корекцію дій, Б.Ф. Ломов підкреслював, що ці складники не є ізольованими один від одного «блоками» діяльності, а розкривають різні аспекти (та рівні) регулюючої функції психічного в підготовці, організації та виконанні діяльності, під час якої здійснюється перетворення її предмета на продукт [4].

С. Максименко виділяє три послідовні етапи становлення саморегуляції поведінки в системі інтеграції особистості: 1) базальна емоційна саморегуляція; 2) вольова саморегуляція; 3) смислова, ціннісна саморегуляція. Базальна емоційна саморегуляція забезпечується неусвідомлюваними механізмами, які працюють незалежно від бажання людини, сенс їхньої роботи полягає в забезпеченні психологічно комфортного та стабільного стану внутрішнього світу. Вольова саморегуляція ґрунтується на вольовому зусиллі, яке спрямовує поведінкову активність у потрібному напрямку, але не знімає внутрішнього протистояння мотивів і не забезпечує стан психологічного комфорту. Смислова саморегуляція заснована на механізмі смислового зв'язування, який полягає в осмисленні та переосмисленні існуючих цінностей і породженні нових життєвих смислів. Завдяки такій свідомій перебудові особистістю власної ціннісної сфери розв'язується внутрішній мотиваційний конфлікт, знижується психічна напруженість і відбувається гармонізація внутрішнього світу особистості. Цей механізм може існувати тільки в інтегрованій особистості [5].

Аналогічно до етапів становлення саморегуляції поведінки в системі інтеграції особистості, В. Гаврилькевич виділяє три рівня емоційної саморегуляції особистості, які є онтогенетичними етапами становлення системи механізмів емоційної саморегуляції особистості: 1) несвідома емоційна саморегуляція; 2) свідомі вольова емоційна

саморегуляція; 3) свідомі смислова емоційна саморегуляція. Підкреслюється, що домінування того чи іншого рівня можна розглядати як показник розвитку емоційно-інтеграційної функції свідомості людини.

Перший рівень емоційної саморегуляції забезпечується механізмами психологічного захисту, які діють на рівні підсвідомості та спрямовані на те, щоб захистити свідомість від неприємних, травмуючих переживань, пов'язаних із внутрішніми і зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту. Другий рівень – свідомі вольова емоційна саморегуляція, що спрямована на досягнення комфортного емоційного стану за допомогою вольового зусилля. По своїй суті механізми цього рівня є симптоматичними, а не етіологічними, оскільки в результаті їх дій не усуваються причини емоційного дискомфорту. Ця особливість є спільною для свідомої вольової та несвідомої емоційної саморегуляції. Істотна відмінність між ними полягає в тому, що одна здійснюється на свідомому рівні, а інша – на підсвідомому. Жорсткої межі між цими двома рівнями немає, бо вольові регулятивні дії, які спочатку здійснюються за участю свідомості, автоматизуються, можуть переходити на підсвідомий рівень здійснення. Третій рівень – свідомі смислова (ціннісна) емоційна саморегуляція, якісно новий спосіб вирішення проблеми емоційного дискомфорту. Цей рівень спрямований на усунення внутрішнього потребо-мотиваційного конфлікту, що досягається шляхом осмислення і переосмислення власних потреб і цінностей та породження нових життєвих смислів. Вищий аспект смислової саморегуляції є саморегуляція на рівні екзистенційних потреб і смислів. Це є найбільш глибинний і водночас найвищий рівень саморегуляції, доступний людині на сучасному етапі її розвитку [2]. Цілком закономірно припустити, що рівень свідомої смислової (ціннісної) емоційної саморегуляції, може забезпечуватися механізмами копінгу. Дане положення збігається з позицією Т. Титаренко, яка підкреслює зв'язок між характеристиками суб'єктивного смислового простору й ефективністю адаптаційних можливостей людини. Опанування поведінки, або копінг використовується людиною для керівництва власними передбаченнями та переживаннями кризової ситуації [9]. Отже, можна вважати, що саморегуляція особистості забезпечується як механізмами психологічного захисту, так і механізмами копінгу.

Навчання у вищому навчальному закладі порівняно зі школою має суттєві відмінності та підвищені вимоги до розвиненості в студентів процесів і механізмів саморегуляції. у стресогенних ситуаціях, до яких може бути віднесено період екзаменаційної сесії, актуалізуються різні види механізмів саморегуляції, що виникають під

час діяльності особистості. Цілком зрозуміло, що проблема механізмів саморегуляції особистості студента під час екзаменаційної сесії потребує вивчення.

Мета статті – вивчення характеру взаємозв'язків індивідуальних стилів і механізмів (психологічний захист, копінг-стратегії) саморегуляції особистості студента в період екзаменаційної сесії.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження механізмів саморегуляції особистості було проведено на прикладі студентського віку. Вибірка досліджуваних становила 78 студентів-першокурсників під час екзаменаційної сесії.

З метою дослідження рівня сформованості індивідуальної системи саморегуляції студентів було використано опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки», розроблений В. Моросановою. Проаналізовано сім шкал опитувальника: планування, моделювання, програмування, оцінка результатів, гнучкість, самостійність і загальний рівень саморегуляції.

Результати дослідження саморегуляції студентів показали вираження середнього рівня за всіма показниками. Так, показник «планування» представлений на середньому рівні у 45,83% студентів, «моделювання» – у 47,92%, «програмування» – у 52,08%, «оцінка результатів» – у 54,17%, «гнучкість» – у 56,25%, «самостійність» – у 39,58%, «загальний рівень саморегуляції» визначено на середньому рівні в 54,17% студентів. Це означає, що студенти-першокурсники мають сформовані потреби в усвідомленому плануванні діяльності, продумують способи своїх дій і поведінки для досягнення цілей, адекватно оцінюють значущі внутрішні умови та зовнішні обставини. Студенти проявляються самостійність, що характеризує розвиненість регуляторної автономності, здатні адаптуватися до нових обставин, достатньо стійкі в стресових ситуаціях. Висунення і досягнення мети в них значною мірою усвідомлено.

З метою дослідження механізмів саморегуляції особистості було використано копінг-тест Р. Лазаруса й опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте – методика Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI).

За методикою копінг-тесту Р. Лазаруса проаналізовано вісім шкал: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча – уникнення, планування рішення проблеми, позитивні переоцінка.

Результати дослідження копінг-стратегії свідчать, що у більшості студентів вони представлені на високому рівні. Встановлено, що високий рівень копінг-стратегії «конфронтація» мають 39,58% студентів, копінг-стратегії «самоконтроль» – 56,25%, «пошук соціальної підтримки» – 64,58%, «прийняття відповідальності» – 66,67% студен-

тів, «втеча – уникнення» – 50%, «планування рішення проблеми» – 70,83%, «позитивна переоцінка» – 66,67% студентів. Показник копінг-стратегії «дистанціювання» отримав переважання низького рівня – 37,5% студентів. Це означає, що студенти включаються в більш широкий контекст роботи над саморозвитком. Вони визнають свою роль у виникненні проблем, роблять спроби їх подолання завдяки цілеспрямованому аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки. Також вони вибудовують стратегії вирішення проблем, прагнуть нести відповідальність за ускладнення, планують власні дії з урахуванням минулого досвіду і наявних ресурсів. Студенти використовують різні спроби подолання негативних переживань. Водночас для них характерно приховування своїх переживань і стримання емоцій, уникнення саморозкриття, що може призводити до надконтролю поведінки. у разі виразної переваги копінг-стратегії «уникнення» у студентів можуть спостерігатися неконструктивні форми поведінки у гострих стресових ситуаціях.

Проаналізовано вісім механізмів психологічного захисту за опитувальником Плутчика – Келлермана – Конте – методика Індекс життєвого стилю (Life Style Index, LSI): витіснення, регресія, заміщення, заперечення, проекція, компенсація, гіперкомпенсація та раціоналізація. Аналіз результатів дослідження механізмів захисту показав, що студенти використовують різні види психологічного захисту. Найбільш представлені в студентів такі механізми психологічного захисту, як заперечення, проекція, компенсація та раціоналізація. Високий рівень психологічного захисту заперечення мають 45,83% студентів, проекції – 81,25%, компенсації – 60,42% студентів та раціоналізації – 54,17% студентів. Нормативні значення отримали такі механізми психологічного захисту, як гіперкомпенсація та регресія. Встановлено, що середній рівень психологічного захисту гіперкомпенсації мають 45,83% студентів, регресії – 37,5% студентів. Менше за все студенти користуються механізмами витіснення та заміщення. Низький рівень психологічного захисту витіснення мають 47,92% студентів, заміщення – 60,42% студентів.

Напруженість захисних механізмів проявляється в тому, що студенти заперечують труднощі, які не приймаються, не визнаються. Це не призводить до полегшення або досягнення поставленої мети, але турбує та викликає емоційне напруження. За допомогою раціоналізації студенти обґрунтовують свої дії, переживання, поведінку; роблять спроби знайти відповідну заміну реального, щоб уникнути переживань, які викликані неприємною ситуацією, та підвищити почуття самодостатності.

Результати кореляційного аналізу показали взаємозв'язок показників копінг-стратегій, меха-

нізмів психологічного захисту й показників стилю саморегуляції поведінки. Нами встановлено, що показник саморегуляції «планування» утворює зв'язок із показником психологічного захисту раціоналізації ($r \leq 0,334$). Показник «програмування» також встановив зв'язок із показником психологічного захисту раціоналізації ($r \leq 0,393$). Це означає, що процес усвідомленого програмування своїх дій вимагає подолання конфліктної ситуації без переживань, розумовими засобами.

Показник моделювання утворює зворотні кореляційні зв'язки з показниками механізмів психологічного захисту: витіснення ($r \leq -0,385$), регресії ($r \leq -0,424$), заміщення ($r \leq -0,360$). Ці зв'язки відображають уявлення студентів про зовнішні та внутрішні умови, ступінь їх усвідомленості, водночас невміння витіснити неприйнятні особистісні імпульси, обмірковувати свої дії, переносити реакції з недоступного об'єкта на доступний або замінювати дії неприпустимого на припустиме.

Показник саморегуляції «оцінка результатів» утворює зворотні кореляційні зв'язки з показниками механізмів психологічного захисту: витіснення ($r \leq -0,353$), регресії ($r \leq -0,436$) та прямий кореляційний зв'язок із раціоналізацією ($r \leq 0,303$). Адекватна оцінки себе, результатів своєї діяльності та поведінки, дозволяють студентам уникати внутрішньої тривоги, витіснити неприємні особистісні імпульси для того, щоб не втратити почуття самоповаги, самоконтролю, схильності до аналізу та самоаналізу.

Показник саморегуляції «гнучкість» утворює зв'язок із показником психологічного захисту «заперечення» ($r \leq 0,375$) та з показником копінг-стратегії «планування розв'язання проблеми» ($r \leq 0,302$). Це означає, що включення механізму заперечення в студентів відбувається за умови здатності перебудувати систему саморегуляції та долати проблеми завдяки цілеспрямованому аналізу ситуації, що сприяє конструктивному подоланню труднощів.

Показник саморегуляції «самостійність» утворює зв'язок із показником психологічного захисту «заміщення» ($r \leq 0,392$). Звільнення від емоційного напруження порушує здатність студентів самостійно планувати діяльність і поведінку, організувати роботу по досягненню висунутої мети, контролювати, аналізувати, оцінювати результати своєї діяльності.

Показник «загальний рівень саморегуляції» утворює зворотній кореляційний зв'язок з показником психологічного захисту «регресія» ($r \leq -0,338$), прямий зв'язок із показником «раціоналізація» ($r \leq 0,326$) та з показником копінг-стратегії «планування розв'язання проблеми» ($r \leq 0,387$). Це означає, що включення механізму регресії відбувається за умови низького рівня саморегуляції особистості. Що вище загальний рівень усвідом-

леної регуляції, то впевненіше почувають себе студенти в стресогенних ситуаціях, стабільніше їхні успіхи, тим більше вони використовують розумові засоби подолання проблемної ситуації.

Треба звернути увагу на показник копінг-стратегії «планування розв'язання проблеми», який один серед системи копінг-стратегій має взаємозв'язок із показниками саморегуляції студентів-першкурсників. у психологічній літературі виділяються копінг-механізми, які функціонують у когнітивній, емоційній і поведінковій сферах. Однак, як зауважує Л. Анциферова, такий розподіл має умовний характер, усі сфери особистості взаємозв'язані. Ті чи інші стратегії опанування виникають із ціннісно-сислової «теорії» особистості, яка є основою психологічного перероблення. На несподіваність травмуючих подій людина спочатку реагує на сенсорному рівні – станом заціпеніння, що швидко змінюється особливою активністю особистості, «когнітивним заціпенінням» – процесом розпізнання особливостей ситуації, виявлення її негативних і позитивних сторін, визначення смислу і значення того, що відбувається. З появою смислу виникають якісно визначені емоції. Від рівня розвитку механізму когнітивного заціпеніння та його гнучкості залежить правильний вибір стратегії опанування травмуючи подій [1].

Отже, для студентів першого курсу в процесі саморегуляції характерним є використання копінг-стратегії планування розв'язання проблеми. Завдяки цій копінг-стратегії стає можливою саморегуляція особистості загалом, а також формування суб'єктивних критеріїв оцінки успішності досягнення результатів.

Висновки. За результатами проведеного нами дослідження ми можемо зробити такі висновки. Всі показники індивідуального стилю саморегуляції студентів представлені на середньому рівні.

Під час екзаменаційної сесії студенти використовують широкий спектр копінг-стратегій поведінки. Найбільш високі оцінки в балах мають стратегії конфронтації, самоконтролю, пошуку соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча – уникнення, стратегія планування розв'язання проблеми та позитивна переоцінка. у копінг-стратегії дистанціювання переважає низький рівень у структурі копінг-поведінки. Серед механізмів психологічного захисту найбільш високі оцінки в балах мають механізми заперечення, проєкції, компенсації. Нормативні значення отримали механізми гіперкомпенсації та регресії. Найменше студенти користуються витісненням і заміщенням.

Копінг-стратегії та психологічний захист як механізми саморегуляції обумовлюють адаптаційну поведінку особистості. Вивчення зв'язків саморегуляції з копінг-стратегіями та психологічним захистом дозволяє краще зрозуміти механізми

цілісного функціонування особистості студента як суб'єкта навчальної діяльності взагалі та в умовах стресової ситуації екзаменаційних іспитів зокрема.

Встановлені кореляційні зв'язки між показниками гнучкості, загального рівня саморегуляції та показником копінг-стратегії планування розв'язання проблеми. Існує значна кількість кореляційних зв'язків між показниками саморегуляції та показниками психологічного захисту раціоналізації, витіснення, регресії, заміщення.

Перспективними в даному напрямі вважаємо дослідження використання копінг-стратегій, механізмів психологічного захисту як засобів емоційної саморегуляції особистості.

Література:

1. Анцыферова Л. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 1. – С.3–18.
2. Гаврилькевич В. Иерархические уровни эмоциональной саморегуляции личности как объект психодиагностики / В. Гаврилькевич // Материалы 5 Международной научно-практической конференции «Настоящие исследования – 2009». – 2009. – Т. 8. – С. 44–50.
3. Гребенюк О. Основы педагогика индивидуальности : [учебное пособие] / О. Гребенюк, Т. Гребенюк. – Калининград, 2000. – 572 с.
4. Ломов Б. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 444 с.
5. Максименко С. Генезис существования личности / С. Максименко. – К. : Издательство ООО «КММ», 2006. – 240 с.
6. Моросанова В. Индивидуальный стиль саморегуляции : феномен, структура и функции в произвольной активности человека / В. Моросанова. – М. : Наука, 2001. – 192 с.
7. Никифоров Г. Самоконтроль человека / Г. Никифоров. – Л. : ЛГУ, 1989. – 191 с.
8. Прохоров А. Методы психической саморегуляции : [учебное пособие] / А. Прохоров. – Казань, 1990. – 108 с.
9. Титаренко Т. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності / Т. Титаренко. – К. : Либідь, 2003. – 376 с.

Степаненко Л. В. Копинг-стратегии и психологическая защита как механизмы саморегуляции личности

В статье рассмотрена проблема механизмов саморегуляции личности. Представлены взгляды ученых на проблему саморегуляции личности и ее механизмов. Определены копинг-стратегии и психологическая защита в качестве механизмов саморегуляции личности. Проанализированы результаты экспериментального исследования приоритетов студентов в использовании копинг-стратегий и механизмов психологической защиты. Установлены связи индивидуального стиля саморегуляции с копинг-стратегиями и механизмами психологической защиты.

Ключевые слова: саморегуляция личности, психическая саморегуляция, механизмы саморегуляция, копинг-стратегии, психологическая защита.

Stepanenko L. V. Coping strategies and psychological protection as mechanisms of personality self-regulation

The article presents the analysis of the problem of personality self-regulation. The viewpoints of the scientists on the problem of personality self-regulation and its mechanisms are represented. The coping strategies and psychological protection as mechanisms of personality self-regulation are defined. The results of the experimental investigation of the students' priorities while using the coping strategies and mechanisms of personality self-protection are analyzed. The links of the individual style of self-regulation with the coping strategies and mechanisms of psychological protection are determined.

Key words: personality self-regulation, psychic self-regulation, mechanisms of self-regulation, coping strategies, psychological protection.

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ РЕСУРСІВ ЗА КОНТЕКСТУ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯК МАРКЕР ТИПУ ОСОБИСТІСНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ

Проаналізовано відмінності у вияві психологічних ресурсів осіб із різним типом особистісного самоздійснення. З'ясовано, що толерантні до невизначеності особи за контексту неясності задіють ресурси прагнення мудрості, відповідальності, доброти до людей. Вияв психологічних ресурсів осіб неklasичного типу особистісного самоздійснення зумовлений їхньою готовністю до розв'язання життєвих ситуацій, що характеризуються новизною і складністю.

Ключові слова: психологічні ресурси, особистісне самоздійснення, (ін)толерантність до невизначеності, екзистенційна здійсненність.

Постановка проблеми. Самоздійснення найчастіше трактують у психології як переведення можливостей людини в дійсність (А. Джейвірс за О. Кокун [3, с. 5]). Одним із модусів самоздійснення є особистісне самоздійснення, що характеризують як «шлях такого проходження життя, у результаті якого людина «приходить до себе» і реалізує себе» (М. Мамардашвілі за О. Кокун [3, с. 5]). Отже, ефект здійсненності людини зумовлений її можливостями. Водночас у неklasичній психології можливості означено як вияв недетермінованості, яка є інваріантом невизначеності [7]. Дослідниками [5; 1] зауважено, що невизначеність є центральною проблемою для сучасної психології особистості та соціальної психології особистості. Тому для характеристики ефективності особистісного самоздійснення людини важливо з'ясувати дескриптори інтерпретування людиною невизначеності як загрози або можливості власної здійсненності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У класичній психології невизначеність означають як характеристику ситуації з високим стресогенним потенціалом. Реакцією особи на невизначеність є уникання або долання. На думку С. Баднер [14], толерантність до невизначеності є особистісною характеристикою, що розкриває здатність людини продуктивно діяти в незнайомій ситуації, її готовність брати на себе відповідальність за розв'язання проблемної ситуації, схильність сприймати нові ситуації не як загрозливі, а як такі, що несуть нові можливості. Утвердження головним чинником розвитку особистості самої особистості [6] зумовлює новий ракурс аналізу проблеми невизначеності – екзистенційний. Екзистенція, на думку А. Ленгле, є «таким способом буття людини, коли вона постійно перебуває в ситуації, що запитує її як Person» [9, с. 233]. в екзистен-

ціальному вимірі «людина приймає рішення відповідно до суті речей» [4, с. 133], що пов'язано із прийняттям нею на себе відповідальності. Це відповідальність за вибір на користь істинності, а не невизначеності картини світу [5]. Водночас результатом розв'язання невизначеності має стати певна визначеність [2, с. 18], хоча прихильники «проекту постмодерну» [8] стверджують суб'єктивну невизначеність людини епохи постмодерну та принципу незавершеність процесів соціальної та особистісної визначуваності.

Д. Леонтєвим охарактеризовано невизначеність як амбівалентність, двозначність, недетермінованість [5]. Саме ставлення до невизначеності як недетермінованості виводить особу у сферу можливостей і екзистенції. Але це стає можливим, якщо внутрішній світ людини є складнішим, причудливішим за зовнішній, як вважає В. Зінченко [2, с. 17–18]. у теоретичних дослідженнях І. Логінової [8] виведено, що прогресивне ускладнення системної організації людини є індикатором її самоздійснення.

Особистісне самоздійснення в неklasичній психології характеризується як «свідомий саморозвиток людини, у процесі якого розкриваються її потенційні можливості в різних життєвих сферах, результатом чого є постійне досягнення особистісно та соціально значущих ефектів, формування власного «простору життя» [3, с. 3]; а в постмодерній психології – «послідовність конфігурування та переконфігурування особистістю меж інтерпретації свого життя як реконструювання нею життєвого наративу» [13, с. 8].

Ймовірно, сприймання людиною невизначеності як загрози власній здійсненності або можливості віднаходження себе спричинено особливостями функціонування певних психологічних властивостей, що зумовлюють нелінійне усклад-

нення її внутрішнього світу. Такими властивостями, на наш погляд, є психологічні ресурси, які ми тлумачимо як опори інтерпретації людиною осягнення, отриманого нею в її екзистенціальному досвіді, необхідні для переведення потенцій власної сутності в особистісну форму та реалізації можливості здійснитися щодо істини [12].

Метою емпіричного дослідження було з'ясування особливості вияву психологічних ресурсів особистісного самоздійснення осіб із різним рівнем (ін)толерантності до невизначеності.

Метою статті є презентування результатів емпіричного дослідження щодо актуалізації психологічних ресурсів особистісного самоздійснення за умов невизначеності.

Виклад основного матеріалу. Аксиоматичними положеннями дослідження ми висунули такі: 1) ресурси іманентні самоздійсненню; 2), фундаментальним психологічним контекстом будь-якого розуміння виступає особистість [10, с. 65]; 3) толерантність до невизначеності є особистісною характеристикою [14]. Актуалізацію ресурсів ми охарактеризували через уміння особи оперувати власними ресурсами, тобто знати їх і вміти оновлювати та вміщувати.

З метою з'ясувати особливості актуалізації психологічних ресурсів особистісного самоздійснення за умов невизначеності нами було здійснено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 384 осіб віком 17–68 років (правники, викладачі, вчителі, лікарі, студенти), серед них 62% жінок і 38% чоловіків. Діагностичним інструментарієм дослідження є: методика визначення (ін)толерантності до невизначеності С. Бадлера (адаптація Г. Солдатової, Л. Шайгерової) і авторський опитувальник психологічної ресурсності. Емпіричним дескриптором особистісного самоздійснення ми визначили екзистенційну здійсненність, яку дозволяє діагностувати шкала екзистенції (Existen zskala) А. Ленгле та К. Орглера (адаптація С. Кривцової). Ми припустили, що: 1) є відмінності в психологічних ресурсах в осіб із різним рівнем толерантності до невизначеності; 2) психологічні ресурси по-різному виявляються в різних типах особистісного самоздійснення. Типами особистісного самоздійснення ми теоретично припустили такі, що схарак-

теризовані в неklasичній і постмодерній психології особистості.

За результатами психологічного опитування встановлено, що серед опитуваних 18% властива толерантність до невизначеності, а 82% досліджуваних характеризуються високим рівнем інтолерантності до невизначеності. Порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента виявив відмінності в психологічних ресурсах осіб із різним рівнем (ін)толерантності до невизначеності (рис. 1).

Для з'ясування впливу невизначеності на вияв психологічних ресурсів особистісного самоздійснення нами було проведено математичне моделювання контексту неясності за методом аналізу головних компонентів (Principal Components and Classification) (табл. 1).

Контекст (не)ясності ми інтерпретуємо як (не)здатність особи інтерпретувати невизначеність як життєву задачу і можливість для саморозвитку.

Методом аналізу головних компонентів було встановлено особливості вияву психологічних ресурсів особистісного самоздійснення осіб із різним рівнем (ін)толерантності до невизначеності за контексту ясності та неясності (табл. 2).

Виокремлені в кожній групі досліджуваних у різних ситуаціях чинники в сукупності пояснюють понад 50% дисперсії. З'ясовано, що за контексту ясності в толерантних до невизначеності осіб труднощі самодистанціювання ініціює вияв таких психологічних ресурсів, як любов, віра в добро,

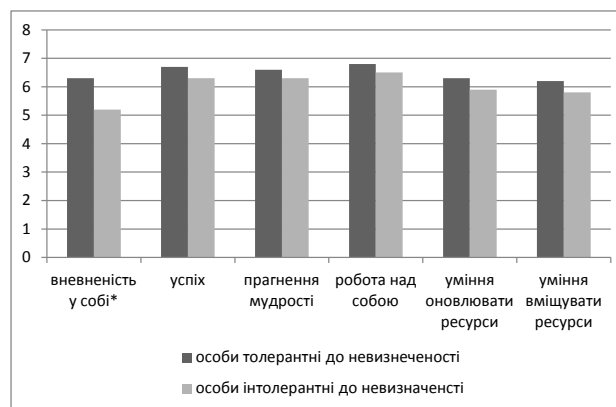

Рис. 1. Профіль психологічних ресурсів осіб із різним рівнем (ін)толерантності до невизначеності (за t-критерієм Стьюдента, $p < 0,05$; $p < 0,01^*$)

Таблиця 1

Параметри математичного моделювання контексту вияву психологічних ресурсів особистісного самоздійснення за методом аналізу головних компонентів

Параметри моделювання контексту вияву психологічних ресурсів	Математично змодельований контекст	
	ясності	неясності
показники для аналізу	психологічні ресурси	
додаткові показники	процеси екзистенційної здійсненності (самодистанціювання, самотрансценденція, свобода, відповідальність)	
активний показник	загальний рівень екзистенційної здійсненності	загальний рівень (ін)толерантності до невизначеності
групуючий показник	загальний рівень психологічної ресурсності	

**Факторні навантаження показників психологічних ресурсів
у математично змодельованому контексті (не)визначеності**

Головні і додаткові* показники аналізу		Математично змодельований контекст								
		ясності					неясності			
		толерантні до невизначеності особи		нетолерантні до невизначеності особи			толерантні до невизначеності особи		нетолерантні до невизначеності особи	
		Ф 1	Ф 2	Ф 1	Ф 2	Ф 3	Ф 1	Ф 2	Ф 1	Ф 2
Психологічні ресурси	Впевненість у собі	0,49	0,43	-0,68	0,06	-0,64	-0,68	0,06	-0,72	0,21
	Доброта до людей	0,65	-0,29	-0,68	0,39	0,43	-0,68	0,39	-0,55	-0,50
	Допомога іншим	0,07	-0,01	-0,64	0,38	0,71	-0,64	0,38	-0,63	-0,38
	Успіх	0,64	0,02	-0,47	0,40	-0,13	-0,47	0,40	-0,46	0,04
	Любов	0,85	0,32	-0,66	0,10	-0,04	-0,66	0,10	-0,66	-0,38
	Творчість	0,12	-0,05	-0,71	0,03	-0,35	-0,71	0,03	-0,73	0,24
	Віра у добро	0,81	-0,32	-0,57	0,50	0,45	-0,57	0,50	-0,53	-0,64
	Прагнення мудрості	-0,60	-0,03	-0,70	0,04	0,03	-0,70	0,04	-0,58	0,26
	Робота над собою	0,71	0,47	-0,85	-0,04	-0,23	-0,85	-0,04	-0,68	-0,01
	Самореалізація в професії	0,43	-0,14	-0,71	0,02	-0,14	-0,71	0,02	-0,69	0,37
	Відповідальність	0,88	-0,11	-0,67	0,08	0,13	-0,68	0,08	-0,62	-0,22
	Знання власних ресурсів	-0,09	0,97	-0,79	-0,50	0,06	-0,79	-0,50	-0,81	0,20
	Уміння оновлювати власні ресурси	-0,12	0,80	-0,75	-0,53	0,15	-0,75	-0,53	-0,77	0,20
	Уміння вмщувати власні ресурси	-0,04	0,93	-0,75	-0,52	0,07	-0,75	-0,52	-0,80	0,19
Процеси екзистенційної здійсненності*	Самодистанціювання	-0,86	-0,25	-0,40	-0,11	-0,02	-0,40	-0,11	-0,30	-0,05
	Самотрансценденція	-0,10	0,09	-0,47	-0,01	0,19	-0,47	-0,01	-0,49	0,01
	Свобода	0,19	-0,62	-0,37	-0,13	-0,17	-0,37	-0,13	-0,44	0,13
	Відповідальність	-0,03	-0,08	-0,21	-0,16	-0,19	-0,21	-0,16	-0,35	0,08

Умовні позначення: Ф1, Ф2, Ф3 – фактор 1, фактор 2, фактор 3; (факторна вага > 0,7).

робота над собою, відповідальність, а прагнення свободи – актуалізує знання ресурсів, уміння їх оновлювати і вмщувати. Натомість у нетолерантних до невизначеності осіб за контексту ясності утруднення в самодистанціюванні, самотрансценденції та прагненні свободи зумовлюють труднощі вияву ресурсів творчості, прагнення мудрості, знання ресурсів, уміння їх оновлювати і вмщувати; водночас трансценденція та труднощі відповідальності зумовлюють вияв ресурсу допомоги іншим.

За контексту неясності в толерантних до невизначеності осіб труднощі самодистанціювання, самотрансценденція і прагнення свободи спричиняють задіяння ресурсів впевненості в собі, доброти до людей, творчості, роботи над собою, самореалізації в професії, відповідальності, знання ресурсів, уміння їх оновлювати і вмщувати. у нетолерантних до невизначеності осіб за контексту неясності ускладнення самотрансценденції та прагнення свободи зумовлюють застосування ресурсів впевненості в собі, творчості, роботи над собою, самореалізації в професії, знання ресурсів, уміння їх оновлювати і вмщувати.

Толерантні до невизначеності особи порівняно з нетолерантними до невизначеності особами характеризуються такими особливостями:

1) за контексту ясності активацію ресурсів любові, роботи над собою та відповідальності ініціює самодистанціювання, а активацію умінь оперувати власними психологічними ресурсами – прагнення свободи; 2) за контексту неясності задіють ресурси прагнення мудрості, відповідальності, доброти до людей.

Для з'ясування особливості вияву психологічних ресурсів у різних типах особистісного самоздійснення був застосований метод класифікаційного дерева (Classification Tree (predictors)), який дозволив здійснити математичне моделювання неklasичного та постмодерного типів особистісного самоздійснення. Згідно з теоретичним означенням особистісного самоздійснення в неklasичній і постмодерній психології, ми встановили емпіричним дескриптором відповідних типів особистісного самоздійснення показник шаблону для психологічних ресурсів – екзистенційну здійсненність та (ін)толерантність до невизначеності (табл. 3).

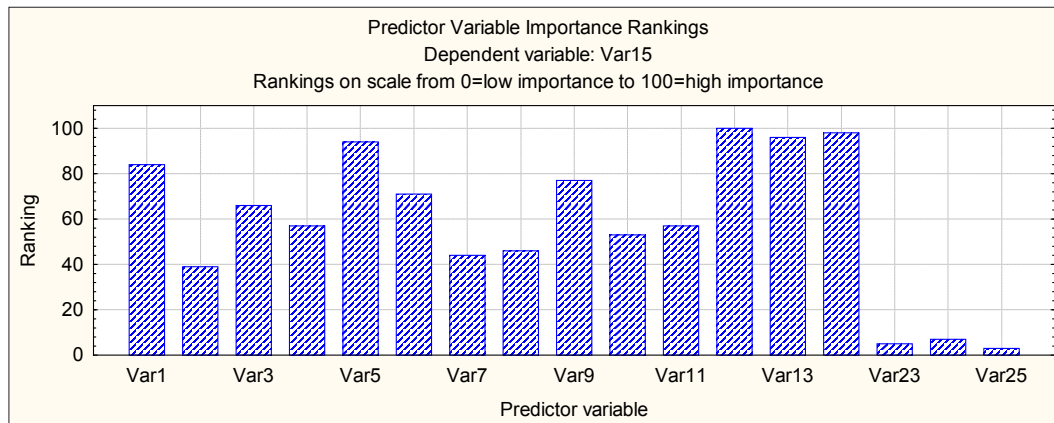
За допомогою методу класифікаційного дерева було визначено психологічні ресурси як предиктори особистісного самоздійснення (рис. 2), (рис. 3).

Результати виокремлення предикторів особистісного самоздійснення неklasичного типу

Таблиця 3

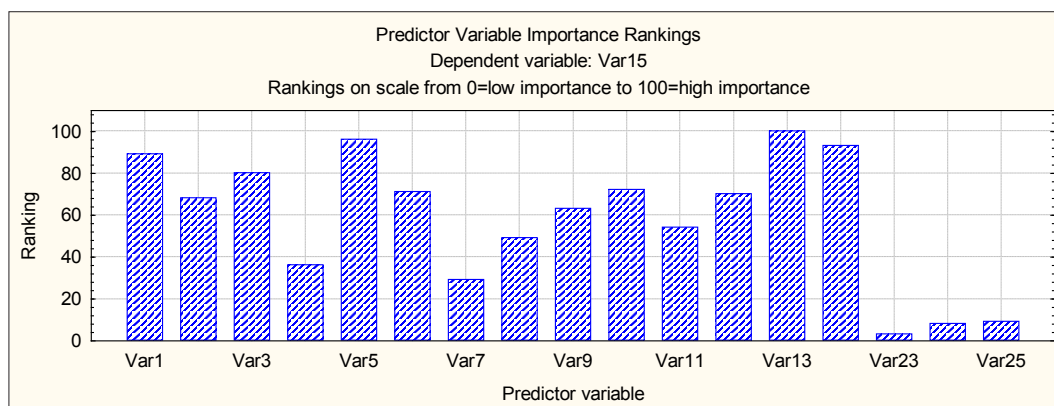
Параметри математичного моделювання неklasичного та постмодерного типів особистісного самоздійснення методом класифікації

Параметри моделювання неklasичного та постмодерного типів особистісного самоздійснення	Математично змодельований тип особистісного самоздійснення	
	Неklasичний	Постмодерний
Залежні показники	Загальний рівень психологічної ресурсності	
Категоризуючі предиктори	Психологічні ресурси	
Показники впливу	Показники (ін)толерантності до невизначеності (новизна, складність, невіршуваність)	
Шаблон	Загальний рівень екзистенційної здійсненності	Загальний рівень (ін)толерантності до невизначеності

Умовні позначення: психологічні ресурси: 1 – впевненість у собі; 2 – доброта до людей; 3 – допомога іншим; 4 – успіх; 5 – любов; 6 – творчість; 7 – віра в добро; 8 – прагнення мудрості; 9 – робота над собою; 10 – самореалізація в професії; 11 – відповідальність; 12 – знання власних психологічних ресурсів; 13 – уміння оновлювати власні психологічні ресурси; 14 – уміння вміщувати власні психологічні ресурси; показники (ін)толерантності до невизначеності: 23 – новизна; 24 – складність; 25 – невіршуваність.

Рис. 2. Психологічні ресурси як предиктори особистісного самоздійснення неklasичного типу

Умовні позначення: психологічні ресурси: 1 – впевненість у собі; 2 – доброта до людей; 3 – допомога іншим; 4 – успіх; 5 – любов; 6 – творчість; 7 – віра в добро; 8 – прагнення мудрості; 9 – робота над собою; 10 – самореалізація в професії; 11 – відповідальність; 12 – знання власних психологічних ресурсів; 13 – уміння оновлювати власні психологічні ресурси; 14 – уміння вміщувати власні психологічні ресурси; показники (ін)толерантності до невизначеності: 23 – новизна; 24 – складність; 25 – невіршуваність.

Рис. 3. Психологічні ресурси як предиктори особистісного самоздійснення постмодерного типу

вказують на те, що вияв психологічних ресурсів цього типу самоздійснення зумовлений готовністю людини до розв'язання життєвих ситуацій, що характеризуються новизною і складністю, тобто таких, в яких вона раніше не перебувала. Головними психологічними ресурсами, що актуалізуються в них у ситуації складності, є впевненість у собі, любов, робота над собою.

Наслідки виокремлення предикторів особистісного самоздійснення постмодерного типу вказують на те, що вияв психологічних ресурсів цього типу самоздійснення зумовлений сприйманням людиною життєвих ситуацій як складних і не вирішуваних, тобто таких, в які вона раніше не потрапляла та водночас не відчуває здатності їх подолати (рис. 3).

Головними психологічними ресурсами, що актуалізуються в них у ситуації складності й невирішаності, є впевненість у собі, доброта до людей, любов.

З метою визначення відмінностей вияву психологічних ресурсів за різних типів особистісного самоздійснення було проаналізовано їхню рангову значущість для здійсненості (табл. 4).

З'ясовано, що ресурси впевненості в собі, любові, творчості, а також уміння оперувати власними психологічними ресурсами є значущими як для неklasичного типу особистісного самоздійснення, так і для постмодерного. Водночас знання власних психологічних ресурсів більше властиво для неklasичного типу особистісного самоздійснення, а вміння оновлювати – для постмодерного. Водночас неklasичний тип особистісного самоздійснення більшою мірою характеризує ресурси роботи над собою, а постмодерний – ресурси допомоги іншим і самореалізації у професії, а також низький рівень значущості ресурсу віри в добро.

Результати емпіричного дослідження дають підстави стверджувати, що гіпотеза про наявність відмінностей у психологічних ресурсах в осіб із різним рівнем толерантності до невизначеності доведена. Зокрема, толерантні до невизначеності особи характеризуються значно вищим рівнем ресурсу впевненості в собі. Встановлено, що в математично змодельованому контексті (не)ясності рівень вияву психологічних ресурсів зумовлений особливостями процесів екзистенційної здійсненості. Гіпотеза про відмінності у вияві психологічних ресурсів у різних типах особистісного самоздійснення є підтвердженою.

Висновки і пропозиції. Результати дослідження дозволяють узагальнити, що тип особистісного самоздійснення людини моделюється співвідношенням її психологічних ресурсів. Зокрема, у неklasичному типі особистісного самоздійснення головними ресурсами, що зумовлюють здатність особи до самодистанціювання як створення вільного внутрішнього простору, тобто території внутрішнього діалогу, є любов, віра в добро, робота над собою, відповідальність. Ресурс віри в добро означає переконаність у наявності справедливості й уміння бути милосердним, віра в Бога й уміння сподіватися; відсутність відчаю та амбівалентності (неоднозначності) у сприйманні життя, себе та людей; уміння співчувати, розділяти та зменшувати горе близьких людей. Ресурс роботи над собою – саморозуміння та самозміна на основі рефлексії й аналізу власних особистісних рис, поведінки, уміння, психологічна внутрішня робота над умінням любити та доланням страху перед життям. Саме активація ресурсу роботи над собою зумовлює підвищення рівня знання власних ресурсів, тобто реалістичне оцінювання своїх

психологічних можливостей та їхніх меж, а також своїх індивідуальних особливостей, знання про напрями саморозвитку й уміння його здійснювати.

Особи постмодерного типу особистісного самоздійснення в ситуаціях, які вони сприймають як невизначені, тобто складні та невирішані, втрачають ресурс відповідальності та не виявляють ресурсу прагнення мудрості. у ситуаціях невизначеності особи такого типу особистісного самоздійснення оновлюють власні ресурси, тобто знання способів зменшення та позбавлення напруги й уміння їх задіювати для заспокоєння та відчуття внутрішньої рівноваги, уміння поповнювати свої психологічні ресурси шляхом творчості, успіху, любові.

Можна зробити висновок про те, що ресурси віри в добро та роботи над собою є визначальними для інтерпретування людиною складних життєвих ситуацій не як загроз, а як можливостей. Вказані ресурси є маркером неklasичного типу особистісного самоздійснення. Вважаємо, що навчання актуалізуванню власних психологічних ресурсів методом самоаналізу та рефлексування може сприяти сприйманню людьми невизначеності як можливостей.

Література:

1. Белинская Е. Неопределенность как категория современной социальной психологии личности / Е. Белинская // Психологические исследования. – 2014. – Т. 7. – № 36. – С. 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyctudy.ru/index.php/num/2014v7n36/1014-belinskaya36.html>.
2. Зинченко В. Толерантность к неопределенности : новость или психологическая традиция? / В. Зинченко // Вопросы психологии. – 2007. – № 6. – С. 3–20.
3. Кокун О. Життєве та професійне самоздійснення як предмет дослідження сучасної психології / О. Кокун // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 9. – С. 1–5.
4. Леонтьев Д. Личность в непредсказуемом мире / Д. Леонтьев // Методология и история психологии. – 2010. – Том 5. – Вып. 5. – С. 120–140.
5. Леонтьев Д. Вызов неопределенности как центральная проблема психологии личности / Д. Леонтьев // Психологические исследования. – 2015. – Т. 8. – № 40 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psyctudy.ru/index.php/num/2015v8n40/1110-leontiev40.html>.
6. Леонтьев Д. Неклассический вектор в психологии / Д. Леонтьев // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://narrativepsy.narod.ru/num1-2005_51.html.
7. Леонтьев Д. Новые ориентиры понимания личности в психологии : от необходимого к

- возможному / Д. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2011. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://publications.hse.ru/view/82302791>.
8. Логинова И. Жизненное самоосуществление человека как проявление самоорганизации психологической системы / И. Логинова // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 336. – С. 169–173.
 9. Лэнгле А. Что движет человеком? Экзистенциально-аналитическая теория эмоций / А. Лэнгле ; пер. с нем. – М. : Генезис, 2009. – 235с.
 10. Савелюк Н. Контекст як системний чинник розуміння дискурсу : філософські, лінгвістичні та психологічні аспекти / Н. Савелюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – 2015. – Вип. 1. – Том 1. – С. 61–65.
 11. Харре Р. Вторая когнитивная революция / Р. Харре ; пер. с англ. // Психологический журнал. – 1996. – № 17 (2). – С. 3–15.
 12. Штепа О. Тренди ресурсного дискурсу особистісного самоздійснення / О. Штепа // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки : збірник наукових праць / за ред. Ірини Савенкової. – 2017. – № 2 (18). – Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. – С. 210–216.
 13. Як будувати власне майбутнє : життєві завдання особистості : [наук. моногр.] / за наук. ред. Т. Титаренко ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
 14. Budner S. Intolerance of ambiguity as a personality variable / S. Budner // Journal of personality. – 1982. – Vol. 30. – P. 29–50.

Штепа Е. С. Актуализация психологических ресурсов в контексте неопределенности как маркер типа личностного самоосуществления

Проанализированы отличия в проявлении психологических ресурсов людей с разным типом личностного самоосуществления. Установлено, что толерантные к неопределенности люди в контексте неясности активируют ресурсы стремления к мудрости, ответственности, доброты к людям. Проявление психологических ресурсов людей неклассического типа личностного самоосуществления обусловлено их готовностью к разрешению жизненных ситуаций, характеризующихся новизной и сложностью.

Ключевые слова: психологические ресурсы, личностное самоосуществление, (ин)толерантность к неопределенности, экзистенциальная осуществленность.

Shtepa O. S. Actualizing of psychological resources in the context of ambiguity as a marker of the types of personality self-fulfillment

The differences in the manifestation of psychological resources of people with different types of personal self-realization are analyzed. It is established that individuals tolerant of uncertainty, in the context of ambiguity, activate the resources of striving for wisdom, responsibility, kindness to people. The manifestation of the psychological resources of people of a nonclassical type of personal self-realization is determined by the willingness to resolve life situations characterized by novelty and complexity. The main psychological resources that are actualized in a situation of complexity are self-confidence, love, work on oneself.

Key words: psychological resources, personality self-fulfillment, (in)tolerance of ambiguity, essence's fulfillment.

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.97

Л. М. Абсалямова

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри практичної психології
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ ТА ХАРЧОВОЇ ПОВЕДІНКИ НЕВРОТИЧНО ХВОРИХ

Стаття присвячена розгляду гендерних відмінностей якості життя у хворих на невроз. Підкреслюється, що вивчення якості життя потрібне як із урахуванням благополуччя людини за наявності у неї якої-небудь патології, так і з точки зору ефективності її лікування. Доводиться, що до лікування сприйняття якості життя хворими неврозами, як жінками, так і чоловіками, характеризуються нижчими показниками, ніж у здорових осіб, в основному співпадає. Показано, що гендерні відмінності проявляються в тому, що чоловіки оцінюють якість свого життя вище, ніж жінки, у сфері фінансів, незалежності і життєвих пріоритетів, а жінки ні в одній зі сфер функціонування не оцінюють якість свого життя вище, ніж чоловіки.

Ключові слова: гендер, якість життя, невроз, копінг-стратегії, особистісні переконання, психопатологія, фобії.

Постановка проблеми. У психології набувають все більшої актуальності дослідження якості життя (ЯЖ). Після тривалого активного пошуку універсального критерію для оцінки стану основних функцій людини: фізичної, психологічної, соціальної і духовної, сучасна наука повернулася до найважливішого принципу клінічної практики «лікувати не хворобу, а хворого».

Якість життя – це сприйняття індивідумом свого становища в житті в контексті культури і систем цінностей, в яких він живе, відповідно до його власних цілей, очікувань, стандартів і клопотів [3; 4; 6].

Аналіз публікацій по темі. Публікації останніх років свідчать, що ЯЖ досить широко вивчається в клінічній практиці. Останніми роками дедалі більша увага приділяється ЯЖ, пов'язаному зі здоров'ям [1; 2; 5]. При цьому відзначається, що пацієнт не завжди може розраховувати на зцілення. Перспектива повернутися до активного життя в соціальному і економічному аспектах для нього важливіша, ніж наявність хронічного захворювання, дефекту або вади [3; 4; 5]. Вивчення ЯЖ потрібне як із урахуванням благополуччя людини за наявності у неї якої-небудь патології, так і з точки зору ефективності її лікування. Параметри ЯЖ можуть бути досить точними показниками ефективності лікування або реабілітації пацієнтів.

Мета статті – презентація результатів психологічного дослідження гендерних відмінностей якості життя невротично хворих людей.

Матеріал і методи дослідження. У дослідження були включені хворі, що страждають на невротичні розлади, відповідно до критеріїв рубрик класифікації МКХ-10: F.40 – 23 людини, F.41 – 32 людини і F.45 – 25 людей. Всього було обстежено 80 пацієнтів (жінок – 48 і чоловіків – 32) у віці від 18 до 65 років. Тривалість захворювання у хворих складала від 1 року до 5 років, в середньому 3,2 роки. Усі пацієнти знаходилися на стаціонарному лікуванні у неврологічному відділенні Інституту неврології, психіатрії та наркології НАМН України з 2013 по 2015 рр. Дослідження проходило в два етапи: пацієнти, що відповідають критеріям відбору, включались до експерименту впродовж семи днів від моменту прийому на стаціонар і повторно за сім днів до виписки. Усі пацієнти отримували психотерапевтичну допомогу у рамках індивідуальної особистісно-орієнтованої (реконструктивної) психотерапії.

Психофармакотерапія здійснювалася диференційовано, залежно від структури встановленого психопатологічного синдрому. Психофармакологічне лікування проводилося за допомогою антидепресантів збалансованої дії, анксиолітиків, нейролептиків зі сприятливим профілем переносимості і безпечності.

У процесі дослідження були використані наступні методи:

1. Опитувальник «Способи копіngu» (The Ways of Coping Questionnaire – WOCQ) для визначення ситуаційно-специфічних копінг-стратегій.

2. Опитувальник для дослідження особистісних переконань.

3. Опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики SCL.

4. Опитувальник якості життя ВООЗ (ВООЗЯЖ-100).

5. Математико-статистична обробка результатів дослідження.

З метою порівняння якості життя хворих на невротичні розлади і контингенту здорових, з числа останніх була виділена порівняльна група (67 осіб), що не відрізнялася від основної за основними соціально-демографічними параметрами.

Для математико-статистичної обробки була складена відповідна карта, що включала паспортні, соціальні, клінічні і клініко-психологічні показники. Подальший аналіз включених до неї даних проводився за допомогою пакету статистичних програм STATISTICAL, SPSS for Windows 21 версія. По кожному показнику визначалися середньоквадратичні відхилення, обчислювалися середні величини і середні похибки, визначалися середні значення змін показників від першого до другого дослідження. Для визначення статистичної достовірності використовувався непараметричний критерій Манна-Уїтні (внаслідок того, що вибірка ненормальна за розподілом).

Основні результати дослідження. Аналіз отриманих результатів за допомогою методики для вивчення копінг-поведінки Р. С. Лазаруса (The Ways of Coping Questionnaire – WOCQ) показав, що вираженість стратегій копінг-поведінки у чоловіків при вступі розподілилася таким чином (у міру зниження значущості): «Планування вирішення проблеми» ($2,7 \pm 0,61$), «Прийняття відповідальності» ($2,55 \pm 0,73$), «Пошук соціальної підтримки» ($2,39 \pm 0,55$), «Самоконтроль» ($2,36 \pm 0,58$), «Позитивна переоцінка» ($2,26 \pm 0,9$), «Конфронтація» ($2,00 \pm 0,63$), «Втеча» ($1,85 \pm 0,57$), «Дистанціювання» ($1,81 \pm 0,60$).

У жінок вираженість стратегій копінг-поведінки при вступі розподілилась таким чином: «Пошук соціальної підтримки» ($2,65 \pm 0,83$), «Прийняття відповідальності» ($2,52 \pm 0,84$), «Планування вирішення проблеми» ($2,43 \pm 0,81$), «Самоконтроль» ($2,05 \pm 0,63$), «Втеча» ($2,04 \pm 0,85$), «Конфронтація» ($2,00 \pm 0,75$), «Позитивна переоцінка» ($1,96 \pm 0,8$), «Дистанціювання» ($1,75 \pm 0,65$).

Таким чином, до лікування хворі з невротичними розладами, як чоловіки, так і жінки, найчастіше використовували такі копінг-стратегії або механізми копінгу зі стресом як: «Планування вирішення проблеми», «Пошук соціальної підтримки» і «Прийняття відповідальності». Проте чоловіки на перше місце ставили «Планування вирішення проблеми»- цілеспрямовані проблемно-фокусовані зусилля зі зміни ситуації, включаючи аналі-

тичний підхід до вирішення проблеми, а у жінок на першому місці виявився «Пошук соціальної підтримки», – зусилля із пошуку інформації, а також дієвої або емоційної підтримки оточення. Крім того з'ясувалося, що чоловіки частіше, ніж жінки, використовували стратегію «Самоконтроль», докладаючи зусилля по регулюванню своїх почуттів і дій, тоді як жінки частіше, ніж чоловіки, віддавали перевагу стратегії «Втеча», уявному прагненню і поведінці, спрямованій на уникання проблеми. Така ж копінг-стратегія, як «Дистанціювання» – когнітивні зусилля, спрямовані на віддалення від ситуації і, тим самим, зменшення її значущості, виявилася найменше використовуваною пацієнтами з невротичними розладами, як чоловіками, так і жінками.

Аналіз отриманих результатів за Опитувальником для дослідження особистісних переконань (Н. Kassiove, A. Berger [7]) показав, що вираженість особистісних переконань у чоловіків із невротичними розладами до лікування розподілилася таким чином (у міру зменшення раціональності мислення): «Низька фрустраційна толерантність» ($30,34 \pm 6,84$), «Самооцінка» ($29,03 \pm 5,06$), «Катастрофізація» ($28,34 \pm 6,07$), «Обов'язковість відносно інших» ($28,34 \pm 4,99$), «Обов'язковість відносно себе» ($25,47 \pm 5,22$). У жінок, хворих на неврози, вираженість ірраціональних переконань розподілилася таким чином (у міру зменшення раціональності мислення): «Низька фрустраційна толерантність» ($30,29 \pm 5,07$), «Обов'язковість відносно інших» ($30,27 \pm 4,07$), «Самооцінка» ($29,33 \pm 4,49$), «Катастрофізація» ($28,44 \pm 5,67$), «Обов'язковість відносно себе» ($24,75 \pm 4,78$).

Слід враховувати той факт, що Опитувальник для дослідження особистісних переконань Х. Кассіова і Е. Бергера служить для вивчення міри раціональності мислення, тому, чим нижче отримані результати за якоюсь зі шкал Опитувальника, тим більше ірраціональність мислення, досліджувана за допомогою цієї шкали.

Таким чином, вираженість ірраціональних переконань, що створюють людині проблеми і ускладнюють її соціальне функціонування, у хворих із невротичними розладами, як у чоловіків, так і у жінок істотно не відрізнялась при вступі. Хворі на неврози, як чоловіки, так і жінки при прийомі мали найбільш раціональне мислення, тобто найрідше вибирали ірраціональні переконання, що належать до шкали «низька фрустраційна толерантність», що показує нездатність людини витримувати або приймати світ, якщо він відрізняється від того, яким йому належить або слід бути, наприклад: «Існують речі, які я не можу витримати».

Пацієнти з неврозами обох статей найчастіше обирали ірраціональні переконання, що належать до шкали «Обов'язковість відносно себе» (найбільш ірраціональне мислення за цією шкалою);

цій групі пацієнтів понад усе властиво пред'являти самим собі жорсткі вимоги відносно того, яким чином слід чинити в тих чи інших випадках, а якщо ж цей спосіб дій неможливий в силу певних причин, то це нестерпно. Наприклад, «Є декілька причин, чому я не повинен робити помилок на роботі». Проте у чоловіків із невротичними розладами, більшою мірою, аніж у жінок із тією ж нозологією, були виражені ірраціональні переконання за шкалою «Обов'язковість відносно інших». Чоловіки виявилися більше схильні, ніж жінки, висувати вимоги відносно того, як слід діяти іншим у різних ситуаціях, як іншим людям слід поводитися. Наприклад, «Існують деякі речі, які оточуючі точно не повинні робити». Таким чином, хворим із невротичними розладами більшою мірою властиві ірраціональні вимоги відносно себе, а також лякливі судження про те, що усе навкруги моторшне і страхітливе, що люди, предмети не такі, якими вони мають бути, в меншій мірі до інших (чоловікам властивіше, ніж жінкам) і в останню чергу до світу в цілому.

Аналіз результатів, отриманих за Опитувальником вираженості психопатологічної симптоматики (SCL – 90) показав, що основні клінічні шкали у чоловіків із невротичними розладами при вступі розподілилися таким чином (по мірі зменшення вираженості психопатологічної симптоматики): «Тривожність» (1,13±0,89), «Обсесивність-компульсивність» (1,09±0,66), «Міжособистісна сензитивність» (0,94±0,76), «Депресивність» (0,93±0,63), «Соматизація» (0,9±0,74), «Ворожість» (0,84±0,78), «Шкала додаткових значень» (0,81±0,6), «Фобії» (0,71±0,61), «Паранояльність» (0,63±0,72).

У жінок, хворих на неврози, показники основних клінічних шкал розподілилися таким чином (по мірі зменшення вираженості психопатологічної симптоматики): «Тривожність» (1,54±0,89), «Депресивність» (1,51±0,88), «Обсесивність-компульсивність» (1,43±0,95), «Соматизація» (1,29±0,85), «Міжособистісна сензитивність» (1,19±0,87), «Шкала додаткових значень» (1,16±0,76), «Фобії» (1,15±0,99), «Ворожість» (0,97±1,16), «Паранояльність» (0,76±0,75).

У чоловіків і жінок із невротичними розладами до лікування переважали скарги невротичного реєстру: симптоми, що відображають почуття гнітючого безпричинного внутрішнього занепокоєння, відчуття нервозності, внутрішньої напруги у поєднанні з соматичними і моторними проявами («Тривожність»); нав'язливі думки і страхи, когнітивні ускладнення («Обсесивність-компульсивність»); почуття особистої неадекватності і неповноцінності в соціальних контактах, самоосуд, почуття незручності і вираженого дискомфорту при міжособовій взаємодії, схильність до рефлексії і занижена самооцінка

(«Міжособистісна сензитивність»); скарги на поганий настрій, згасання інтересу до діяльності, недостатність мотивації і втрату життєвої енергії та інші депресивні скарги («Депресивність»); різноманітні соматоформні скарги і соматичні еквіваленти тривоги («Соматизація»).

Таким чином, у пацієнтів із невротичними розладами на початку лікування вираженість провідної психопатологічної симптоматики за даними симптоматичного Опитувальника виявилася «в діапазоні невротичного реєстру». Проте у чоловіків на перше місце вийшла тривожно-фобічна симптоматика, а у жінок тривожно-депресивна, крім того, у чоловіків відносно більше вираженою, в порівнянні з жінками, виявилася соціофобічна симптоматика і ворожість.

Для виявлення значущих відмінностей між чоловіками і жінками, що хворіють на неврози, використовувався критерій Манна-Уїтні (и). Цей критерій використовувався тому, що кількість респондентів у групах була різною, розподіл показників у групах відрізнявся від нормального.

Аналіз результатів. Опитувальник якості життя ВООЗ (ВООЗЯЖ-100) показав, що респонденти чоловічої статі при вступі оцінювали якість свого життя значно вище, ніж жінки, за такими параметрами ЯЖ як: духовна сфера (i=565; p<0,05), субсфера «Свобода, фізична безпека і захищеність» (i=612,5; p<0,05), субсфера «Духовність/релігія/особисті переконання» (i=565; p<0,05), субсфера «Фінансові ресурси» (i=558,5; p<0,05). Респонденти жіночої статі не оцінили при вступі якість свого життя значно вище (p>0,05), ніж чоловіки, за жодним параметром.

Чоловіки значно вище, ніж жінки, оцінювали якість свого життя у сфері особистих вірувань і переконань, які надають існуванню індивіда сенс, цінність і перспективу, позитивно впливаючи на якість життя, допомагаючи впоратися з життєвими труднощами, структуруючи життєвий досвід, даючи певні відповіді на духовні і особистісні питання, а також, в загальному сенсі забезпечуючи певне відчуття благополуччя. Крім того, у чоловіків із невротичними розладами більшою мірою, аніж у жінок із тією ж нозологією, виявилася розвинене почуття свободи, безпеки і захищеності, а також ресурси, що забезпечують суб'єктивне відчуття безпеки, захищеності і свободи. Також респонденти чоловічої статі значно вище, ніж респонденти жіночої, оцінювали якість свого життя в сфері фінансового благополуччя. Чоловіки з невротичними розладами, більше, ніж жінки з тією ж патологією, виявились задоволені мірою матеріального благополуччя власного життя, доходами, що забезпечують це благополуччя життя, можливостями дозволити собі купувати те, що може мати вплив на якість життя, незалежністю, яку забезпечують фінансові ресурси (або інші дже-

рела доходу). У них більшою мірою, аніж у жінок, наявне відчуття, що їм вистачає того, що вони мають.

Таким чином, якість життя у жінок із невротичними розладами в жодній зі сфер функціонування не виявилася вищою, аніж у чоловіків. Чоловіки ж із невротичними розладами оцінили якість свого життя вище, ніж жінки, у сфері фінансів, незалежності і життєвих пріоритетів.

За стратегіями копінг-поведінки, яким віддається перевага, значущі відмінності були виявлені тільки у копінг-стратегії «Самоконтроль». Ця поведінкова стратегія значно частіше обиралася при прийомі чоловіками, в порівнянні з жінками ($i=572$; $p<0,05$). Таким чином, чоловікам із невротичними розладами більше, ніж жінкам, властиво було докладати зусилля із регулювання та контролю своїх почуттів і дій.

Аналіз вираженості різних ірраціональних переконань у чоловіків і жінок, хворих на невротичні розлади, при вступі показав, що значущі відмінності існували тільки за критерієм «Обов'язковість відносно інших». Ці ірраціональні переконання переважали у чоловіків у порівнянні з жінками ($i=618$; $p<0,05$). Таким чином, чоловіки з невротичними розладами частіше за жінок з аналогічною патологією схильні були пред'являти жорсткі вимоги відносно поведінки оточуючих.

У ході аналізу результатів Опитувальника SCL – 90 при вступі, було виявлено, що низка показників симптоматичного Опитувальника SCL – 90 у жінок із невротичними розладами виявилася значно вищою ($p<0,05$), ніж у чоловіків: «Загальний симптоматичний індекс» (GSI), що відбиває міру вираженості психопатологічної симптоматики ($i=559$; $p<0,05$), «Індекс проявів симптоматики» (PSI), що відбиває різноманіття симптомів ($i=544,5$; $p<0,05$), «Тривожність» ($i=604,5$; $p<0,05$), «Додаткові пункти» ($i=601,5$; $p<0,05$), «Соматизація» ($i=590,54$; $p<0,05$), «Депресивність» ($i=507$; $p<0,01$). Жоден із показників симптоматичного Опитувальника SCL – 90, у свою чергу, у чоловіків не перевищив аналогічних показників у жінок.

Таким чином, до лікування жінки з невротичними розладами, які взяли участь у дослідженні, відрізнялися від респондентів-чоловіків більшою вираженістю тяжкості невротичної симптоматики, великим її різноманіттям, більшою вираженістю соматичних скарг, симптомів тривоги, депресії, порушень сну і апетиту.

Висновки:

1. До лікування сприйняття якості життя хворими невротичними розладами, як жінками, так і чоловіками, характеризуються нижчими показниками, ніж у здорових осіб, в основному співпадає. При цьому найнижча якість життя відзначається в сфері «фізичного функціонування», а найвища – в духовній сфері у чоловіків і у сфері «соціаль-

ного функціонування» у жінок. Гендерні відмінності проявляються в тому, що чоловіки оцінюють якість свого життя вище, ніж жінки, у сфері фінансів, незалежності і життєвих пріоритетів, а жінки в жодній зі сфер функціонування не оцінюють якість свого життя вище, ніж чоловіки.

2. При наявності невротичних проявів, як чоловіки, так і жінки, частіше використовують конструктивні копінг-стратегії: «Планування вирішення проблеми», «Пошук соціальної підтримки» і «Прийняття відповідальності». Чоловіки частіше, ніж жінки, використовують стратегію «Самоконтроль», а неконструктивна копінг-стратегія «Дистанціювання» найрідше використовується як чоловіками, так і жінками.

3. На етапі максимальної вираженості невротичних симптомів для обох статей характерні ірраціональні вимоги відносно себе, а також ірраціональні установки катастрофізації, у меншій мірі до інших (чоловікам властивіші, ніж жінкам) і в останню чергу до світу в цілому.

4. У процесі терапії у пацієнтів із невротичними розладами обох статей підвищується загальна якість життя і стан здоров'я, а також якість життя в окремих сферах функціонування, головним чином за рахунок поліпшення фізичного самопочуття і емоційного стану, покращуються пізнавальні функції, підвищується активність, енергія і працездатність, розширюється коло можливостей. При цьому вірогідність поліпшення якості життя знижується при більшій тривалості захворювання, а також залежить від редукції вираженості і зменшення розгорнутості психопатологічної симптоматики, а також зниження рівня дистресу.

4.1. Після проведеної терапії чоловіки з невротичними розладами оцінюють якість життя вище, ніж жінки у сфері особистих вірувань, духовних і релігійних переконань, у сфері фінансових ресурсів і сфері задоволеності своєю зовнішністю і обрисом тіла. А жінки з невротичними розладами на цьому етапі не оцінюють якість свого життєвого функціонування в жодній сфері вище, ніж чоловіки.

4.2. Респонденти чоловічої статі, що віддавали перевагу до лікування конструктивним копінг-стратегіям вибирають їх і після лікування. Жінки, хворі невротичними розладами, після лікування більшу перевагу починають віддавати аналітичному підходу до рішення проблем і меншому їх уникненню. Крім того, після лікування жінки з невротичними розладами частіше, ніж чоловіки, вибирають конструктивну копінг-стратегію «Пошук соціальної підтримки».

4.3. У результаті терапії у чоловіків із невротичними розладами підвищується раціональність мислення, вони менше використовують ірраціональні переконання, що стосуються жорстких вимог і оціночних суджень відносно себе, інших

людей і світу в цілому, при цьому зберігаються ідеї катастрофізації. На противагу цьому, у жінок із невротичними розладами не відбувається значущого підвищення раціональності мислення, як у чоловіків, а зберігається схильність до ірраціональних переконань, діагностованих до терапії.

Література:

1. Гурылева М.Э. Критерии качества жизни в медицине и кардиологии / Гурылева М.Э., Журавлева М.В., Алеева Г.Н. // Русский медицинский журнал, т.14. – № 10. – 2006. – С. 761-763.
2. Либис Р.А. Оценка качества жизни больных с аритмиями / Р.А. Либис, А.Б. Прокофьев, Я.И. Коц // Кардиология. – 1998. – № 3. – С. 49-51.
3. Максименко С.Д. Психология внутреннего пространства свободы личности / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Київ, 2012. – Том 11, вип. 6. – С. 3-12.
4. Новик А.А. Руководство по исследованию качества жизни в медицине / Новик А.А., Ионова Т.И., под ред. академика РАМН Ю.Л. Шевченко. – 2-е издание. – М.ЮЛМА Медиа Групп, 2007. – 314 с.
5. Чучалин А.Г. Методы оценки качества жизни больных хроническими obstructивными болезнями легких: Пособие для врачей / Чучалин А.Г., Сенкевич Н.Ю., Белявский А.С. – М., 1999. – 122 с.
6. Шевченко Ю.Л. Концепция исследования качества жизни в здравоохранении России / Шевченко Ю.Л. // Вестник Межнародного Центра исследования качества жизни. – 2003. – С. 3-21.
7. Kassinove H. Survey of personal beliefs / H. Kassinove, A. Berger. – Hofstra University, 1988. – 214 p.

Абсалимова Л. Н. Различия качества жизни и пищевого поведения невротично больных

Статья посвящена рассмотрению гендерных различий качества жизни у больных неврозом. Подчеркивается, что изучение качества жизни нужно как с учетом благополучия человека при наличии у него какой-либо патологии, так и с точки зрения эффективности лечения. Доказывается, что до лечения восприятие качества жизни больными неврозами, как женщинами, так и мужчинами, характеризуется более низкими показателями, чем у здоровых лиц, в основном совпадает. Показано, что гендерные отличия проявляются в том, что мужчины оценивают качество своей жизни выше, чем женщины, в сфере финансов, независимости и жизненных приоритетов, а женщины ни в одной из сфер функционирования не оценивают качество своей жизни выше, чем мужчины.

Ключевые слова: гендер, качество жизни, невроз, копинг-стратегии, личностные убеждения, психопатология, фобии.

Absaliamova L. M. Gender differences in the quality of life and eating behavior of neurotic patients

The article is devoted to consideration of gender differences in quality of life for patients with a neurosis. It is underlined that the study of quality of life is needed both with taking into account of the present state of a person and his possible pathology and from the point of view of efficiency of his treatment. It is stated that before the treatment the perception of quality of life by neurotic patients, by both women and men, being characterized lower indexes, than for healthy persons, coincides mainly. It is shown that gender differences show up in that men estimate quality of the life higher than women, in the field of finances, independence and vital priorities, and women in none of spheres of functioning estimate quality of the life higher than men.

Key words: gender differences, quality of life, neurosis, coping strategies, personality persuasions, abnormal psychology, phobias.

І. О. Любомський

магістр психології

Т. А. Катковамагістр психології, старший викладач кафедри психології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОЇ СТІЙКОСТІ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті аналізуються та виносяться на розгляд основні теоретичні підходи відносно характеристик емоційної стійкості студентів. Розкрито основні концепції, підходи та моделі поведінки та розвитку на формування емоційної стійкості.

Ключові слова: адаптація, дезадаптація, емоційна стійкість, копінг-стратегії, реінтеграція, стресостійкість.

Постановка проблеми. Попри велику кількість наукової літератури з питань формування емоційної стійкості студентів, науковий аналіз соціально значущих аспектів адаптації є недостатнім. Існує необхідність поглиблення і уточнення взаємозв'язків між теоретичним обґрунтуванням проблеми і розробкою активних методів корекції дезадаптаційних проявів студентів-першокурсників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному суспільстві проблема адаптації виступає однією з ключових проблем психологічної науки. Високі темпи життя, постійні інформаційні перевантаження і дефіцит часу все більше впливають на психіку особистості і стають причинами різних відхилень у нормальній діяльності окремих чи багатьох функціональних систем організму. Проблема загострюється кількома суттєвими соціально-онтологічними факторами, серед яких – різнобарвність пропонованих молоді систем вищої освіти, загалом знижена соціальна, психологічна і психофізіологічна готовність випускників шкіл до набуття вищої освіти тощо.

Тому цілком логічною і закономірною є особлива увага до поняття емоційної стійкості як адаптаційного фактору з боку теорій (Г. Балл, Р. Грановська, Т. Карцева, О. Мороз, В. Семиченко), так і у контексті розв'язання широкого кола прикладних психологічних, психофізіологічних і соціально-психологічних проблем (М. Боришевський, Н. Чепелева, О. Борисенко, І. Кон та ін.).

Мета статті. Головною метою нашої роботи є виявлення системи параметрів, за характеристиками яких можна прогнозувати схильність людини до переживання у складних умовах професійної діяльності та життєдіяльності в цілому або стану емоційної напруженості як форми виявлення емоційної вразливості людини, або стану оптимального функціонування як форми збереження

гомеостазу і виявлення завдяки цьому емоційної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Проблема емоційної стійкості вивчалася переважно у зв'язку із завданнями прогнозування ефективності професійної та навчальної діяльності в стресогенних умовах, емоційну стійкість вважають однією з найважливіших детермінант успішності життєдіяльності людини в цілому, складовою частиною так званого «емоційного інтелекту» людини. Недарма емоційна стійкість фігурує як один з п'яти «великих факторів» особистості у новій моделі особистості, універсальність якої підтверджена на основі численних таксономічних досліджень, проведених для носіїв різних культур, у тому числі й української [7].

Зупинимося на аналізі змістовних аспектів тих визначень феномену «емоційна стійкість», які фігурують в окремих дослідженнях, пов'язаних із цією проблематикою. Вживання різних термінів обумовлено тим, що «емоційна стійкість» розглядається на перехресті двох метапонять психології – «емоції» та «воля». Тому таку властивість частіше називають не просто емоційною стійкістю, а емоційно-вольовою стійкістю.

У словнику-довіднику практикуючого психолога міститься таке визначення цього феномену: «Емоційно-вольова стійкість – здатність психіки зберігати високу функціональну активність в умовах дії стресорів, фрустраторів як у результаті пристосування до них, так і в результаті високого рівня розвитку емоційно-вольової саморегуляції». У цій же словниковій статті знаходимо визначення емоційно-вольової саморегуляції. «Емоційно-вольова саморегуляція – система прийомів послідовного самовпливу особистості з метою підвищення емоційно-вольової стійкості в напружених і небезпечних ситуаціях» [3, с. 220].

Як видно з наведених вище визначень, емоційну стійкість трактують як властивість психіки, що виявляється у функціональному стані. У цьому визначенні присутнє також посилання на важливу особистісну властивість: самоконтроль, завдяки якому людина може протистояти впливу негативних емоційних чинників і проявляти готовність діяти адекватно в екстремальній ситуації.

Емоційну стійкість розглядають як прояв волі, підкреслюючи, що вона зумовлює здатність людини регулювати власні емоції і долати стан підвищеного емоційного збудження при виконанні складної діяльності.

П.Б. Зільберман та інші дослідники визначали емоційну стійкість як інтегральну особливість особистості (психіки), що характеризується такою взаємодією емоційних, вольових, інтелектуальних, мотиваційних компонентів психічної діяльності, яка забезпечує оптимально успішне досягнення мети діяльності в складних емотивних ситуаціях [1; 4].

Емоційну стійкість розглядають і як особливість темпераменту людини, що дозволяє їй надійно виконувати цільові завдання діяльності за рахунок оптимального використання резервів нервово-психічної емоційної енергії.

Я. Рейковський виділяв два аспекти виявлення емоційної стійкості [5]:

– людина є емоційно стійкою, якщо її емоційне збудження, незважаючи на найсильніші подразники, не перевищує порогового рівня;

– людина є емоційно стійкою, якщо, незважаючи на найсильніше емоційне збудження, в її поведінці не спостерігаються порушення.

На думку Я. Рейковського, основні напрями вивчення емоційної стійкості включають:

– фізіологічний (вивчення залежності емоційної стійкості від особливостей нервової системи);

– структурний (вивчення регуляторних структур особистості);

– регуляторний (пошук особливого механізму регулювання стану у вигляді самоконтролю).

Емоційну стійкість розглядають і як властивість особистості, детерміновану динамічними і змістовними характеристиками емоційних процесів. Серед динамічних характеристик згадують: інтенсивність, лабільність, гнучкість емоційних процесів, а серед змістовних – види емоцій і почуттів, їх інтенсивність. Важливим аспектом цього напрямку вивчення емоційної стійкості є з'ясування змісту і рівня виявлення емоцій і почуттів в екстремальних умовах. Загострення, посилення моральних почуттів дозволяє людині долати страх, розгубленість, безнадійність. Серед детермінант емоційної стійкості дослідники згадують ті емоції і почуття, які переживає людина в екстремальних умовах, її емоційні установки; попередній емоційний досвід.

За результатами одного з емпіричних досліджень, проведених на вибірці студентів вищих

навчальних закладів, які розрізнялися за показниками психоемоційного стану адаптованості або дезадаптованості до нових для них умов навчання, встановлено, що ті, які характеризувалися як дезадаптовані, виявляли високий рівень депресії, показники якої у вісім разів перевищували аналогічні показники депресії адаптованих студентів. Подібну залежність простежено і для рівня невротизації дезадаптованих студентів, який виявився в три з половиною рази вищим за рівень невротизації в групі пристосованих студентів. За даними дослідження, за допомогою кластерного аналізу підтверджено взаємозв'язок між особистісними властивостями і психоемоційними станами дезадаптованих і адаптованих студентів, виявлено ті особистісні властивості, які роблять найбільший внесок у формування емоційної стійкості й емоційної вразливості. Зокрема, для емоційно вразливих суб'єктів характерними рисами є: особистісна тривожність, високі значення показників нейротизму, рефлексії, екстернальності. Водночас ці піддослідні виявляють тенденцію до переживання депресивних станів, до психопатизації, що робить значний внесок у їхню емоційну вразливість. На підставі отриманих даних робимо висновки, що розгляд особистісних детермінант у взаємозв'язку з характеристиками психоемоційних станів дозволяє точніше уявити концептуальну структуру емоційної стійкості як інтегративної властивості особистості. Так, схильність до виявлення емоційної вразливості посилюється підвищеним рівнем інтроверсії та екстернальності. За нашими даними для емоційно стійких індивідуумів властиві такі стабільні характеристики особистості: низький рівень нейротизму і інтернальність, що поєднуються з низьким рівнем невротизації. Це дозволило зробити висновок, що системи особистісних властивостей, які визначають емоційну стійкість та емоційну вразливість, розрізняються як за складом, так і за знаком. Загальними є показники нейротизму: в емоційно стійких суб'єктів вони нижчі, а в емоційно вразливих – вищі, екстернальності та інтернальності. Крім того, було встановлено, що емоційно вразливі суб'єкти відрізняються від емоційно стійких вираженою рефлексією і більш високим рівнем психопатизації. Відмінності між емоційною стійкістю й емоційною вразливістю визначаються, таким чином, не тільки змістом, величиною і спрямованістю значень цих показників, але і якісними та кількісними відмінностями в їх взаємозв'язках одночасно на декількох рівнях їх виявлення – психоемоційному, особистісному, психофізіологічному.

Цікавими, з нашої точки зору, за результатами цього дослідження є і дані про те, що в групі емоційно стійких суб'єктів (студентів, добре пристосованих до умов навчання у вищому навчальному закладі) виявлено значно менше взаємозалеж-

ностей між окремими особистісними властивостями, ніж у групі дезадаптованих, що свідчить про самостійність, незалежність одних характеристик від інших. У групі дезадаптованих суб'єктів взаємозалежність між характеристиками особистості і показниками психічного стану є значно вищою і, внаслідок цього, як вважають автори, і формується емоційна вразливість, оскільки зміна однієї характеристики спричиняє зміну інших. Ці дані дозволили зробити висновок про те, що емоційну стійкість та емоційну вразливість особистості визначають особистісні детермінанти, які відповідальні за активність поведінки, емоційну спрямованість переживання і когнітивну оцінку стану. Проведений аналіз моделей адаптивної і дезадаптивної поведінки дозволив виявити такі симптомокомплекси, які увійшли до згаданих моделей поведінки. Так, для моделі поведінки дезадаптованих індивідуумів найбільше значення має фактор психічної ригідності, найближчим до нього за важливістю є фактор емоційної вразливості, за яким слідує фактор імпульсивності, пасивності, алекситимії, слабкості волі. Замикає цю низхідну ієрархію факторів екстернальність. Як свідчать дані, провідними детермінантами дезадаптивної поведінки є, отже, симптомокомплекс психічної ригідності й емоційної вразливості, які за отриманими результатами посіли перші два місця за показниками у загальній моделі. При цьому психічна ригідність, яку прийнято розглядати як адаптивний механізм, у взаємодії з особистісною тривожністю заважає повній самореалізації особистості і веде до зростання напруженості, що провокує, за наявними даними, навіть суїцидальні тенденції у поведінці в умовах стресу. Ще більш посилює дезадаптацію другий за важливістю фактор – емоційна вразливість. Можливість надання цьому симптомокомплексу статусу системотворчої детермінанти дезадаптації ми підтвердили тим, що майже кожний фактор моделі дезадаптивного стану включає змінні, які складають фактор емоційної вразливості. Це й імпульсивність, і пасивність, і слабкість волі, й екстернальність. Відповідно до цих даних, до ядра емоційної нестійкості належать такі психодинамічні характеристики особистості, як високі рівні нейротизму й особистісної тривожності та низький рівень самооцінки. Суб'єкти з такими властивостями особистості схильні до переживання несприятливих психічних станів. До їх числа належать стани невротизації, депресії, психопатизації, які можна розглядати і як характеристики станів, і як риси особистості.

У факторній моделі поведінки групи адаптованих суб'єктів визначальне місце посідає фактор емоційної стійкості, питома вага якого, за даними нашого дослідження, становить 20,2% у загальній моделі поведінки цих суб'єктів. Цей фактор відображає вза-

ємовплив психоемоційної характеристики низької невротизації з такими особистісними динамічними характеристиками, як низький рівень нейротизму і середній рівень особистісної тривожності.

Ієрархію факторів, які є важливими для детермінації поведінки добре адаптованих досліджуваних, представлено так:

- фактор емоційної стійкості;
- фактор когнітивності;
- фактор рефлексії;
- фактор активності;
- фактор флексибільності;
- фактор інтернальності.

Захищаючись від стресу, що виникає при цьому, людина змушена вибірково концентрувати увагу, «блокуючи» несуттєві стимули. Це досягається за рахунок «перцептивної пильності» і навіть «гіперпильності», яка переживається як операційна напруженість. Втрату здатності достатньо довго зберігати контроль можна розглядати як форму перцептивного захисту. Цей стан, який можна розглядати як форму перцептивного захисту, призводить або до зриву активної діяльності і відмови від неї, або до формального неефективного виконання діяльності.

Згідно з когнітивною теорією стресу, що активно розробляється сьогодні, надзвичайно вразливим до дії стресу є не тільки процес сприйняття, але й пам'ять як один із провідних пізнавальних процесів.

Сутнісні характеристики емоційної стійкості описуються за допомогою одного з факторів п'ятифакторної моделі особистості «велика п'ятірка» – фактора «нейротизм» або фактора С моделі Кеттелла. До феноменологічних характеристик можна віднести, з нашої точки зору, той феномен, для визначення якого в англійській літературі використовується термін «psychological hardiness» – психологічна стійкість [6].

Об'єм цього поняття включає такі семантичні ознаки:

- commitment (стійке слідування (відданість) певній системі цінностей, мотиваційна спрямованість при виконанні діяльності);
- challenge (сприйняття складних ситуацій, змін в умовах діяльності як заклику до активних дій);
- control (внутрішній локус контролю).

Ця особистісна властивість, що набувається в процесі досвіду, створює, за твердженням її дослідників, перешкоди до виникнення стресу, дає можливість впоратися з ним. До цієї групи особистісних характеристик можна віднести й інтегративну властивість особистості, яка отримала назву «емоційний інтелект» або «емоційна розумність». Останнє містить наявність у людини здібностей до самоорганізації на діяльність, ініціації активної діяльності в різних життєвих ситуаціях, у тому числі й складних. Наявність у людини

таких властивостей особистості значною мірою зумовлює те, які з різноманітних функцій емоцій стануть провідними в тій чи іншій конкретній ситуації діяльності.

Важливою особистісною передумовою успішності поведінки в стресогенних ситуаціях є і когнітивні здібності до екстраполяції, продуктивного евристичного мислення. Саме вони зумовлюють, зокрема, декілька напрямків продуктивної або непродуктивної поведінки в ситуаціях невизначеності, таких як надання невизначеної події того чи іншого значення. Цей процес обумовлений загальними характеристиками емоційності в структурі особистості, а саме загальною песимістичною або оптимістичною орієнтацією особистості. У ситуаціях невизначеності песимістична орієнтація зумовлює вірогідність надання невизначеної події значення загрозової, а оптимістична – такої, з якої можна знайти вихід.

Важливим чинником стійкості до стресу є пошукова активність у ситуаціях невизначеності, успіх якої значною мірою залежить як від терпимості до невизначеності як інтегративної властивості особистості, так і від продуктивності евристичного мислення. Успішне знаходження оптимального рішення в ситуації невизначеності супроводжується позитивними емоціями, а неуспішне – закріплюється як негативне переживання і призводить до формування так званого «песимістичного пояснювального стилю». Це поняття виникло в результаті досліджень із вивчення стану безпорадності, тобто когнітивно-мотиваційного дефіциту, що виникає внаслідок непередбачуваного, але неминучого покарання за будь-яку провину, помилку. Орієнтація на уникнення невдачі як одна з характерних ліній поведінки в екстремальних умовах і зумовлює ймовірність формування когнітивно-мотиваційного дефіциту. І, навпаки, орієнтація на успішне подолання складної ситуації, переконаність у власних можливостях впоратися з нею формують готовність до виконання діяльності.

Особистості з недостатньою психічною стійкістю (psychological hardiness) пояснюють несприятливі події, пов'язані з екстремальними діями, внутрішніми стабільними атрибутами. І, навпаки, стійкі до подібних емоціогенних впливів суб'єкти схильні пояснювати їх зовнішніми нестабільними і специфічними атрибутами.

Схильність суб'єкта до підвищеної емоційності, збудливості і реактивності виявляється в особистостей з переважанням песимістичного пояснювального стилю і негативною спрямованістю самооцінки здоров'я і самопочуття.

Експериментальною базою нашого дослідження було обрано природничо-географічний факультет Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Дослідження тривало протягом 2016-2017 навчального року. 30 студентам природничо-географічного факультету спеціальності «Історія. Археологія» та «Туризм» пропонувалось виконати серію різноманітних психодіагностичних методик.

На основі даних емпіричного дослідження особливостей процесу адаптації першокурсників ми зробили висновок, що серед 30 студентів природничо-географічного факультету 6 виявилися з певним ступенем дезадаптації (20 %) та 12 студентів (40 %) від загальної кількості мали виражений рівень емоційного дискомфорту щодо учбової діяльності.

Цим студентам притаманні такі особистісні риси, як підвищена тривожність, сенситивність до стресорів, невротична переробка власних хвилювань, схильність гостро реагувати на ті ситуації, які інші студенти вважають незначними, ригідність в установах та відношеннях, ускладнена адаптація до нових умов діяльності. Їх відрізняє достатньо високий рівень домагань і тенденція до суперництва. Отже, як бачимо, у більшості осіб простежуються так звані «стресовразливі» риси.

Після проведення тренінгової програми та повторного тестування студентів простежувалися позитивні зрушення в емоційній сфері та формування нових моделей поведінки, а саме, першокурсникам вдалося перенести акцент на осмислення діяльності, на усвідомленість своїх вчинків і сформувати почуття впевненості в успіху. З дезадаптовані студенти (10%) перейшли на рівень помірної тривожності, індивіди стали контролювати себе, справлятися з ситуацією, направляти її в потрібне для себе русло; якщо так не виходило, то вони гнучко змінювали своє ставлення до ситуації, намагаючись витягти користь або зробити висновки. Однак негативні переживання та очікування щодо ситуацій, пов'язаних із учбовим процесом, залишились. 1 дезадаптований студент (3,3%) залишився на низькому рівні адаптації до навчального середовища; 12 студентів (40%), переорієнтувалися на спрямованість до учбової діяльності, стали проявляти зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконувати роботу якнайкраще, орієнтуватися на ділове співробітництво, набули здатність відстоювати власну точку зору, яка є корисною для досягнення спільної мети, при цьому зберігати позитивну орієнтацію на спільну діяльність і надання щирої допомоги людям.

Після проведеної програми аналогічно рівень високої мотивації склали 20 студентів (66,7%), завдяки формуючим впливам програми. Студенти стали менше реагувати на невдачі та негативні очікування, не впадати у тривожні стани при стресових ситуаціях, перейшли на рівень більш високої мотивації до успіху. Завдяки сформованості нових пріоритетних ціннісних орієнтацій студенти знайшли у собі цілеспрямованість, наполегливість у досягненні мети, активність, відповідальність і

ініціативність. Найголовнішим мотивом життєрадісності стало досягнення успіху в творчій життєдіяльності університету.

Висновки і пропозиції. Процес адаптації характеризується взаємодією людини і того середовища, з яким вона вступає в регулятивні адаптаційні зв'язки та визначає стійкість людини до умов середовища та рівень пристосування до нього. Залежно від цього виявляється структура потреб і мотивів індивіда: тип, що характеризується перевагою активного впливу на соціальне середовище, і тип, який відзначається пасивним, конформним прийняттям мети і ціннісних орієнтацій групи.

Після реалізації програми студенти стали прагнути до знань, стали усвідомлювати, що життєрадісність має властивість змінюватися. Вони стали цінувати такі цінності як любов, сміливість, тверда воля, чесність, тому що емоційна стійкість зберігається завдяки цим ціннісним орієнтаціям у досягненні будь-якої поставленої мети в творчій життєдіяльності людини. Життєрадісність і інші ціннісні орієнтації завдяки новим пріоритетним цілям стали більш усвідомленими, фіксованими і контрольованими.

Отже, розвиток емоційної стійкості особистості засобами психології сприяє підвищенню рівня адаптаційного потенціалу студентів-першокурсників.

Література:

1. Аршава І.Ф. Підходи до операціоналізації феномену «емоційна стійкість» як основи для вдосконалення його діагностики: Зб. наук. пр. ін.-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України «Проблеми загальної та педагогічної психології». – К., 2006. – Т.8. – Ч. 9. – С. 13-20.
2. Бодров В. А. Когнитивные процессы и психологический стресс // Психол. журн. – 1996. – Т. 1. – № 4. – С. 66.
3. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підр. / М.С. Корольчук. – К.: Єльга, Ніка-центр, 2003. – 400 с.
4. Малхазов О.Р. Профвідбір та впровадження новітніх технічних засобів у роботі з персоналом / О.Р. Малхазов, О.М. Кокун // Соціальна психологія. – 2005. – № 4 (12) – С. 84-90.
5. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. – М.: Прогресс, 1979. – 392 с.
6. Kobasa S.O. How much stress can you survive? // American Health. – 1984. – № 3. – P. 64-77.
7. Mayer J.D. Emotional intelligence and the construction and regulation of feelings / J.D. Mayer, P. Salovey // Applied and Preventive Psychology. – 1995. – Vol. 4. – P. 197-208.

Любомский И. А., Каткова Т. А. Особенности развития эмоциональной устойчивости студентов в процессе обучения в высшем учебном заведении

В статье анализируются и выносятся на рассмотрение основные теоретические подходы относительно характеристик эмоциональной устойчивости студентов. Раскрыты основные концепции, подходы и модели поведения и развития на формирование эмоциональной устойчивости.

Ключевые слова: адаптация, дезадаптация, эмоциональная устойчивость, копинг-стратегии, реинтеграция, стрессоустойчивость.

Lubomsky I. A., Katkova T. A. Features of development of emotional stability of students in the process of studying at a higher educational institution

The article analyzes and introduces the main theoretical approaches to the characteristics of students' emotional stability. The basic concepts, approaches and models of behavior and development on the formation of emotional stability are revealed. The focus on avoiding failure as one of the characteristic lines of behavior in extreme conditions and predetermines the probability of forming a cognitive-motivational deficit.

Key words: adaptation, disadaptation, emotional stability, coping strategies, reintegration, stress resistance.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ; ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 316.772.5

О. В. Зінченко

старший викладач кафедри психології
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЯВИЩА ІНТЕРНЕТ-МЕМІВ

У статті здійснено теоретичний аналіз явища інтернет-мемів. Висвітлено основні ознаки, подано класифікацію, структуру, етапи розвитку та психологічні наслідки впливу цього феномену.

Ключові слова: інтернет-мем, текстовий мем, ілюстративний мем, креалізований мем, відеомем.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями. Будь-яке досягнення науково-технічного прогресу має як позитивні, так і негативні аспекти. На нашу думку, ця теза є особливо актуальною і доцільною стосовно всесвітньої мережі, оскільки сьогодні досить часто можна почути розмови про Інтернет як джерело деградації психіки молодого покоління, шахрайських операцій та «брудних» інформаційних потоків. Водночас ігноруються безперечні переваги доби новітніх технологій: доступність і широта інформації, зручність і мобільність комунікації, спрощення багатьох аспектів суспільного життя, зокрема торгівлі, працевлаштування, навчання тощо. Якщо таке обговорення проблеми може бути прийнятним у побутових розмовах, то у науковій комунікації воно неприпустиме, оскільки тільки системний та об'єктивний аналіз будь-якого явища є підґрунтям істинного знання. Тому важливою умовою продуктивного вивчення психологічних аспектів Інтернету має бути гармонійне поєднання теорії та практики. У цьому контексті особливу увагу потрібно звертати на суспільні феномени, безпосередньо породжені всесвітньою мережею. Яскравим прикладом таких явищ є інтернет-меми, що за порівняно невеликий час існування стали невід'ємною частиною інтернет-простору, здійснюючи суттєвий вплив на свідомість користувачів мережі. Теоретичний аналіз цього феномену допоможе краще зрозуміти сутність психологічних процесів, що відбуваються в Інтернеті, а також обґрунтувати можливість створення відповідних дослідницьких програм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із проблеми. Термін «мем» уперше запропонував Р. Доккінз у 1976 році, пояснивши його як одиницю інформації, що передається між поколіннями та має культурне значення. На думку вченого, при-

кладами мемів є мелодії, прислів'я, рецепти, типові особливості архітектури тощо. Основними умовами їх поширення є точність копіювання (за аналогією з генами) та «живучість», тобто значущість для соціальної взаємодії. Далі феномен висвітлено в роботах філософів та культурологів (Р. Броді, С. Блекмор, М. Крангауз, А. Менегеті, Д. Рашкофф та ін.). Популярність концепції зумовила спробу створення нової наукової галузі – меметики, що, незважаючи на дискусійність її положень, стала джерелом цікавих і актуальних ідей. Зокрема, С. Блекмор, наголошуючи на інформаційній природі мемів, указує на значну роль новітніх технологій у їх поширенні. Цю тезу розвинув Д. Рашкофф, який запропонував поняття медіавірусів, трактуючи їх як ідеї та образи, що продукуються ЗМІ та впливають на свідомість людини.

Із появою Інтернету проблема поширення інформації набуває нових аспектів. Термін «інтернет-мем» з'явився в кінці минулого десятиліття і вживався для характеристики невеликих за обсягом, популярних фрагментів мережевого контенту. Незважаючи на порівняно нетривале існування, явище вже стало предметом наукових досліджень (С. Даниленко, О. Дзюбіна, І. Замотіна, А. Скалозуб, О. Комар, К. Соколова, Е. Циховська, О. Чернікова та ін.). Особливу увагу привертають спроби реалізації теоретико-емпіричних програм (І. Замотіна). Хоча в наявних розвідках висвітлюють когнітивні, емоційні, соціальні аспекти існування та поширення інтернет-мемів, проте часто реалізація цього завдання здійснюється в контексті філологічної науки. А от аналіз цього явища з позицій психології є важливим та актуальним.

Мета статті – психологічний аналіз типових ознак, структури, класифікації та особливостей поширення інтернет-мемів.

Виклад основного матеріалу дослідження.

М. Кронгауз характеризує інтернет-мем як невелику за обсягом мережеву інформацію, що спонтанно поширилася й відтворюється в нових контекстах і ситуаціях [1]. Дослідник виокремлює такі основні ознаки інтернет-мемів: 1) стислість; 2) популярність; 3) комунікативна експансія – постійне збільшення кількості користувачів мережі, що використовують мем у процесі спілкування; 4) креативний потенціал – можливість проявів творчості учасників інтернет-взаємодії. Типовою властивістю явища також є його гумористична спрямованість.

Бачимо, що наведені вище тлумачення інтернет-мемів відрізняються від класичного визначення Р. Доккінза, насамперед базуючись на специфіці поширення мережевої інформації, а не її культурному значенні. Варто також згадати про поняття «меметичності», що характеризує міру популярності та інтенсивність поширення певної інформації. Термін не має чіткого наукового визначення, але ми будемо його використовувати для опису досліджуваного феномену.

Із метою кращого розуміння явища доцільно розглянути конкретні приклади його вияву. За критерієм структури поданої інформації виокремлюють такі види інтернет-мемів: 1) текстові; 2) ілюстративні; 3) креалізовані – поєднання зображення і текстового блоку; 4) відеомеми. Схожою є класифікація, де виділено вербальний, невербальний та комплексний інтернет-меми [4].

Текстові інтернет-меми (вербальні) – це слова, словосполучення або речення, що стали надзвичайно популярними в Інтернеті. Одним з основних джерел «народження» та поширення таких об'єктів є орфографічні помилки. Так, першим відомим мемом російського сегменту Інтернету вважається слово «превед» – неправильне написання слова «привіт». Схожим шляхом з'явилися інтернет-меми – «аффтар», «йа креведко», «боян». Схема розвитку таких феноменів є типовою: 1) поява тексту з помилкою (випадковою або усвідомленою) на мережевому ресурсі; 2) використання словесної конструкції в спілкуванні користувачів ресурсу; 3) поширення на інші кіберспільноти в нових контекстах. Зазначимо, що деякі текстові інтернет-меми є популярними і зрозумілими лише на тематичних сайтах. Прикладом такої ситуації є слово «коровани», що з'явилося і зберігає свою актуальність в ігрових мережевих спільнотах.

Інтенсивність поширення та популярність такої нестандартної лексики в кіберпросторі можна пояснити тим, що, на думку Ю. Лотмана, Інтернет є місцем накопичення інформації про незвичне, мало представлене в основній культурі, продукуючи нову семантику та семіотику [2]. У цьому контексті доцільно розглядати появу та поширення

специфічної мережевої лексики, що виникає внаслідок цілеспрямованого викривлення словесних конструкцій: «коте» – кіт; «лол» – сміх; «хз» – хтозна; «няшний» – симпатичний, привабливий; «анонімус» – користувач Інтернету тощо. Досить часто елементами інтернет-мемів є нецензурні слова.

Текстові мережеві меми також можуть з'являтися на основі лінгвістичних зворотів, що вже давно стали кліше в певній суспільній чи професійній галузі (наприклад, «британські вчені довели», «тижпсихолог» (словосполучення навмисно пишеться без пробілів для підсилення комунікативного ефекту), «а чого досяг ти?», «будь мужиком» тощо). Такі інтернет-меми, зазвичай, використовують у мережевому спілкуванні для вираження іронічного ставлення до певної події, експресивного підсилення аргументації, висміювання позиції опонента в суперечці.

Окремо варто згадати про політичні вербальні меми («візитка Яроша», «українські диверсанти в Донецьку», «професор», «бімба», «умікните Україну» тощо). Ці феномени характеризуються досить стрімким поширенням на інтернет-ресурсах (від кількох годин до кількох днів), що прямо пропорційно рівню суспільного інтересу до «породжуючої» мем події та здатністю залучатися до реального спілкування.

Ілюстративні інтернет-меми (невербальні) представлені зображеннями реальних людей, казкових персонажів, кіногероїв, тварин тощо. Однією з основних причин їх популярності є відсутність невербальних засобів у знаково-текстовому типі віртуального спілкування, що збіднює його емоційну складову та ускладнює адекватне передавання інформації. Згадані об'єкти допомагають експресивно підсилити комунікативний процес у мережі, де вживаються найчастіше.

Пропонуємо приклади популярних інтернет-мемів (рис. 1): 1) «Джекі Чан» – використовується для вираження крайнього подиву або акцентуванні на абсурдності певного аспекту розмови; 2) «веселий китаєць» (баскетболіст Яо Мінь) – використовується для передавання безтурботного, іронічного, іноді безвідповідального ставлення до ситуації; 3) «троль-фейс» – своєрідна емблема мережевого тролінгу, що символізує провокативну поведінку та підсилює сарказм; 4) «самовпенений чоловічок» – ілюстрація іронічного ставлення до власних чи чужих успіхів; 5) «Ніколас Кейдж» – аналог висловлювання «Да ну!», що використовують для підкреслення очевидності слів співрозмовника; 6) «ждун» – «молодий» інтернет-мем (з'явився в мережі на початку 2017 року на основі зображення скульптури голландської художниці Маргрет ван Бреворт), що символізує очікування і вживається для опису іронічного ставлення до політичних або суспільних подій.

Рис. 1. Приклади ілюстративних інтернет-мемів

Фотографії значно рідше набувають мемовитності, зазвичай перетворюючись у графічну форму. Тому наведені вище приклади можна умовно розподілити на дві групи – меми, що утворилися з реальних зображень, і суто мальовані. У цьому контексті дискусійним є питання щодо трактування так званих «смайлів». На нашу думку, незважаючи на їх популярність у мережі, ці об'єкти варто характеризувати як засоби спілкування, оскільки вони переважно використовуються в комунікативному процесі, тоді як мережеві меми передбачають поширення на широке коло ресурсів. Схожою є ситуація із короткими анімаційними файлами без звукового супроводу («гіфками»).

Зазначимо, що ілюстративні інтернет-меми є порівняно недовговічними. Це пов'язано з насиченістю та інтенсивними змінами мережевого контенту: для вираження емоцій з'являються нові зображення, а вже відомі втрачають колишню цікавість для користувачів. Таким чином, реалізується соціально-психологічний ефект крау.

Креалізовані інтернет-меми (комплексні) утворюються шляхом інтеграції ілюстративної та текстової частин. Найбільш численна і популярна група мережевих мемів, оскільки вона поєднує емоційні та інформативні можливості, тобто є найбільш оптимальною для адекватного передавання певної думки. Ці меми характеризуються наявністю стабільної та варіативної частин.

Креалізовані інтернет-меми рідко спрямовані на конкретного адресата. Їх розміщують у мережевих спільнотах адресуючи широкому колу користувачів для ознайомлення. У переважній більшості випадків зміст таких об'єктів має гумористичний характер (іронічний, сатиричний, саркастичний чи абсурдистський). Вони відрізняються різноманітністю тематики і можуть висвітлювати актуальні

суспільно-політичні події, міжособистісні стосунки, професійні, навчальні та побутові проблеми.

Одним із варіантів виникнення комплексних інтернет-мемів є їх утворення на основі описаних вище ілюстрованих. Наприклад, до зображення «веселого китайця» додається фраза, що відповідає йому за експресивним навантаженням («пообіцяв викладачу все вивчити», «керівництво сказало, щоб відповідально ставився до своєї роботи», «одружишся – станеш більш серйозним» тощо). За схожим принципом можуть трансформуватися інші популярні малюнки.

Потужним джерелом креалізованих інтернет-мемів є кінематограф. Користувачі мережі багаторазово копіюють кадр і цитату з певного фільму, що може вживатися для характеристики різноманітних ситуацій і подій. Основними умовами виникнення кінематографічних мемів є популярність стрічки або її акторів та емоційність зафіксованої сцени. Проаналізуємо типові властивості цього феномену на прикладах (рис. 2).

Мем із фільму «Володар перстнів: Братство перстня» (2001 р.) набув популярності в українському Інтернеті у 2011–2012 роках, куди потрапив з англійських сайтів. Стабільна частина – кадр з персонажем Бороміром (рис. 2) і цитата «не можна просто так взяти і ...» (оригінальний вислів: «Не можна просто так взяти і увійти в Мордор»). Можливі варіанти тексту – «не можна просто так взяти і зробити нормальну фотокартку на паспорт», «не можна просто так взяти і вчасно лягти спати» тощо. Тобто в іронічному ключі відображаються певні аспекти людського життя. Наголосимо, що варіативна текстова частина може бути цілком нейтральною, а гумористичного забарвлення набуває внаслідок базової цитати і відповідного зображення.

Мем із фільму «Хрещений батько» (1972 р.) не належить до найбільш популярних, але періо-

Рис. 2. Приклади кінематографічних інтернет-мемів

дично з'являється на різних мережевих ресурсах. Стабільна частина – це кадри з головним героєм фільму Віто Корлеоне, що не є жорстко заданим на відміну від попереднього прикладу. Текстова частина є варіативною, але завжди будується за типом оригінальної кіноцитати: «Ти просиш про послугу, але робиш це без поваги». Може використовуватися для гумористичного опису значущих політичних і суспільних подій.

Інтернет-меми з Джокером об'єднані персонажем Хіта Леджера з фільму «Темний лицар» (2008 р.). Виник та поширився на основі популярності стрічки в цілому та її головного антигероя зокрема. Зазвичай, мем слугує для опису різних життєвих обставин, причому не обов'язково в гумористичному плані.

Мем з Джонні Деппом («Чарівна країна», 2004 р.) побудований за типом коміксу – кілька зображень, що утворюють певну ситуацію. Константний компонент – кадри з фільму (рис. 2). Цей приклад особливо яскраво демонструє трансформацію емоційного навантаження мему – най-

більш драматичний момент фільму слугує для підсилення гумористичного ефекту.

Як бачимо, кінематографічні креалізовані меми можуть виникати на основі різних фільмів – як нових, так і давно відомих. Відправною точкою їх виникнення є фіксація зображення, що викликає емоційний відгук користувачів мережі. Можна припустити, що психологічним механізмом поширення інтернет-мемів є соціально-психологічне зараження.

Достатньо широкою групою комплексних мемів є об'єкти, що утворилися на основі фотографій реальних подій або людей, причому як загальновідомих, так і випадкових. У цьому контексті яскравим прикладом є так званий «чоткий паца» (рис. 3). Особливої популярності мем набув у 2013–2014 роках. Утворився на основі фотографії реальної людини, що циркулювала в мережі з 2006 року. Текстовий компонент є варіативним і спочатку висвітлював певні аспекти сільського життя та міжособистісних стосунків характерним суржилом. Потім тематика мему значно розши-

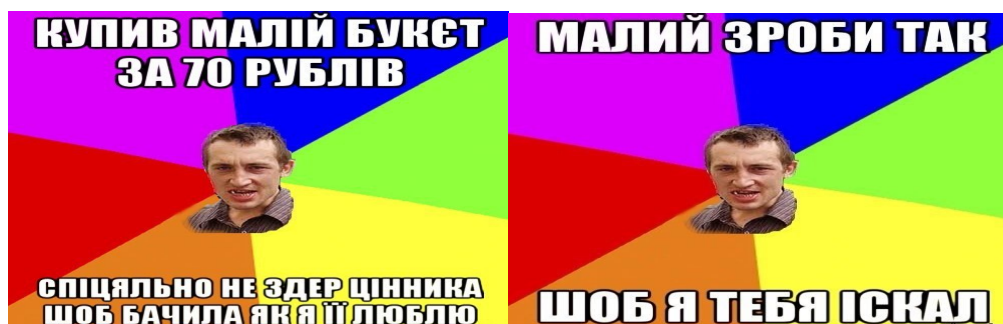

Рис. 3. Приклади інтернет-мему «чоткий паца»

рилася і стала зачіпати широке коло проблем – політичних, суспільних, професійних тощо. У пропонуваніх прикладах можна також спостерігати типовий для мережевих мемів елемент – фон із різнокольоровими секторами.

Відеомеми виникають і розвиваються як за рахунок професійної зйомки (кліпи, фрагменти кінофільмів і телепередач, наприклад, Ора Gangam Style, Йожин з бажин тощо), так і любительської, де особливою популярністю користуються сюжети з неадекватною, конфліктною поведінкою і нецензурною лексикою. Можуть перетворюватися на ілюстративні або комплексні. Варто зазначити, що побутує думка про розмежування популярних відеороликів на вірусні, що циркулюють мережевими ресурсами без суттєвих змін, та меметичні, що є джерелом пародій та гумористичного висвітлення певних суспільних подій [5].

Розглянувши класифікацію за структурним співвідношенням текстових та ілюстративних компонентів, можна стверджувати, що вона не є вичерпною. На нашу думку, варто виокремлювати: глобальні інтернет-меми, зрозумілі широкому колу, і локальні, що для власної «життєдіяльності» потребують специфічної обізнаності (геймерські, хакерські, наукові, фахові). Також доцільно розглядати досліджуване явище за доміантною тематикою: політичні, суспільні, спортивні, медичні, педагогічні, психологічні, меми про особисте життя тощо. Запропоновані підходи також не повністю висвітлюють усі аспекти проблеми, проте дозволяють зосередити увагу науковців на такому важливому, суто психологічному аспекті, як вплив індивідуального досвіду на сприйняття і репродукування мемів. Крім того, з'являється можливість більш чітко структурувати вибірку для емпіричних досліджень проблеми.

Описані вище приклади мережевих мемів мають свій цикл, що охоплює такі етапи [3]: 1) початкове поширення інформації, що не відокремилася від базового контексту; 2) набуття популярності й початок креативних трансформацій об'єкта; 3) повне абстрагування від початкового змісту, перетворення на знак, що несе певне емоційно-інформативне навантаження; 4) згасання популярності та практичне зникнення з мережевого простору.

На нашу думку, доцільно також розглядати розвиток інтернет-мемів із позиції аналізу явища чуток, що мають схожі закономірності поширення інформації.

Згладжування – це схематизація базового об'єкта (особливо це стосується ілюстративних та креалізованих мемів) за рахунок нівелювання несуттєвих із точки зору користувачів мережі деталей. Таким чином, зображення, текст чи відео трансформуються до простої конструкції, що несе певне емоційне навантаження. Наприклад, у

розглянутих вище прикладах сюжет фільмів, що стали основою для мемів, є абсолютно неважливий і навіть зайвий для зростання їхньої популярності.

Одночасно з процесом згладжування відбувається *загострення або акцентуація*, тобто підкреслення емоційно насичених частин об'єкта – виразу обличчя, смішного тексту, цікавого відеоряду тощо.

Адаптація – це пристосування меметичної конструкції до конкретних соціальних умов мережевих спільнот, зокрема системи цінностей, установок, стереотипів, мотивації. Ця закономірність проявляється шляхом копіювання інтернет-мемів через призму доміантних інтересів соціуму або конкретної інтернет-групи.

Поширюючись у віртуальному просторі, меми сприяють вирішенню важливих психологічних завдань, але водночас здатні викликати негативні зміни у свідомості людей. До позитивних функцій інтернет-мемів належать:

1) *розважальна* – висвітлення драматичних і навіть трагічних подій суспільного або особистого життя (війна, соціально-економічна криза, розлучення з коханою людиною, сімейні конфлікти тощо) у гумористичному ключі сприяє зняттю емоційного напруження і викликає терапевтичний ефект, сила якого залежить від індивідуальних особливостей користувачів;

2) *комунікативна (експресивна)* – меми, особливо ілюстративні, допомагають учасникам мережевої комунікації краще зрозуміти емоційний стан один одного, виконуючи таким чином роль заміників невербальних засобів спілкування;

3) *інформативна* – інтернет-меми сприяють виникненню зацікавленості, що, у свою чергу, стимулює більш глибоке пізнання описаних подій чи явищ;

4) *креативна* – створення нових мемів розкриває творчий потенціал користувачів Інтернету;

5) *самоствердження* – тісно пов'язана з попередньою функцією і виявляється в підвищенні самоповаги учасників мережевої взаємодії через усвідомлення власних креативних здібностей та задоволення від досягнутого результату.

Негативні наслідки впливу інтернет-мемів на особистість:

1) *спрошене, схематичне сприймання навколишнього світу*, що виникає внаслідок максимального спрощення ситуації і зведення її до найбільш загальних описових характеристик й елементарних емоцій;

2) *викривлене розуміння інформації* пов'язане з домінуванням емоційного сприймання змісту інтернет-мему, що, зазвичай, відбувається крізь призму іронії або сарказму;

3) *маніпулювання суспільною думкою* – реалізується через прищеплення емоційного ставлення

до певної суспільної події шляхом навіювання або соціально-психологічного зараження, що є значно дієвішим засобом пропаганди, ніж раціональна аргументація позиції;

4) *порушення або викривлення етичних норм* – інтернет-меми часто концентрують увагу користувачів на різних табуованих аспектах суспільного життя, що, особливо у дитячому та підлітковому віці, підвищує ризик аморальної поведінки.

Висновки і пропозиції. Явище інтернет-мемів є недостатньо дослідженим у психологічній науці: існує невелика кількість теоретичних розвідок та епізодичні спроби емпіричних досліджень. Інтернет-меми можна тлумачити як невелику за обсягом, часто гумористичного змісту інформацію, що спонтанно поширилася в Інтернеті й відтворюється в нових контекстах і ситуаціях. До основних ознак явища відносимо: 1) стислість, лаконічність; 2) здатність до реплікації, що зумовлена можливостями сучасних інформаційних технологій; 3) популярність (зазвичай, не дуже тривала); 4) креативний потенціал; 5) комунікативна експансія; 6) емоційна насиченість; 7) гумористичне забарвлення; 8) висвітлення різних аспектів дійсності, мало представлених у домінуючій культурі; 9) чітко виражені етапи існування.

Найбільш популярною класифікацією інтернет-мемів є поділ на текстові, ілюстративні, креалізовані (комплексні) та відеомеми. Перспективним є розгляд цього феномену з позицій його поширення в різних мережових спільнотах. Основними закономірностями існування інтернет-мемів є згладжування до простої емоційно насиченої конструкції, акцентування експресивних елементів

об'єкта та адаптування до актуальних соціокультурних умов і подій.

Позитивними функціями інтернет-мемів є розважальна, комунікативно-експресивна, інформативна, креативна, самоствердження. Основні негативні наслідки – викривлене розуміння інформації, маніпулювання суспільною думкою, деформація етичних норм.

Основними перспективами досліджень проблеми є розробка програм емпіричних досліджень впливу мережових мемів на структурні компоненти психіки користувачів Інтернету.

Література:

1. Кронгауз М. А. Мемы в Интернете: опыт деконструкции / М. А. Кронгауз // Наука и жизнь. – 2012. – № 11. – С. 127–132.
2. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман. – М., 1996. – 464 с.
3. Савицкая Т. Е. Интернет-мемы как феномен массовой культуры [Электронный ресурс] / Т. Е. Савицкая. – Режим доступа: http://infoculture.rsl.ru/NIKLib/althome/news/KVM_archive/articles/2013/03/20. (Дата звернення: 13.10.2015).
4. Чернікова О. І. Вербальний, невербальний та комплексний мем: класифікація за способом подання та сприйняття інформації в інтернет-середовищі (на матеріалі англійських мемів) / О. І. Чернікова // Вісник КНЛУ. Серія Філологія. – Т. 18. – № 1. – 2015. – С. 151–156.
5. Shifman L. An anatomy of a YouTube meme / L. Shifman // New media & society. – 2012. – Mar 14(2). – P. 187–203.

Зинченко О. В. Психологический анализ явления интернет-мемов

В статье осуществляется теоретический анализ явления интернет-мемов. Освещены основные признаки, рассмотрены классификация, структура, этапы развития и психологические последствия влияния этого феномена.

Ключевые слова: интернет-мем, текстовый мем, иллюстративный мем, креализованный мем, видеомем.

Zinchenko O. V. Psychological analysis of the phenomenon of the internet memes

Theoretical analysis of the phenomenon of Internet memes is done in the article. On concrete examples the main properties of different types of investigated phenomena are considered: text, illustrative, complex and video memes. It is emphasized on the similarity of patterns of distribution of network memes and rumors. Positive and negative aspects of the phenomenon are highlighted.

Key words: internet mem, text mem, illustrative mem, complex mem, video mem.

В. П. Пісоцькийкандидат філософських наук,
доцент кафедри психології
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя**А. М. Горянська**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ

У статті аналізується зв'язок соціально-психологічної адаптації студентів-магістрантів із комунікативними настановами і толерантністю як стійкою індивідуальною властивістю, адаптаційним чинником і внутрішнім ресурсом суб'єкта діяльності та стосунків. Представлені результати емпіричного дослідження підтверджують гіпотезу про пряму взаємозалежність успішності соціально-психологічної адаптації від рівня розвитку комунікативної толерантності.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, комунікативна толерантність, толерантність до невизначеності, конструктивна толерантність, фрустраційна толерантність.

Постановка проблеми. Нестабільність соціальних, економічних, політичних процесів у нашому суспільстві висуває підвищені вимоги до особистості, яка стоїть на порозі дорослого життя, початку професійної кар'єри, що відбуватиметься переважно у сфері стосунків. З одного боку, їй необхідно досягати відповідності рольовим очікуванням і професійним стандартам (тобто активно змінюватися), а з іншого, зберігати емоційну стійкість, стабільність власних внутрішніх настанов і переконань (его-ідентичність), відстоювати свою індивідуальність. Чинником, який здатний суттєво пом'якшити цю суперечність, є толерантність особистості. Наукова проблема полягає в тому, що міра й особливості її впливу на процес соціально-психологічної адаптації студентів в умовах навчання в магістратурі вивчені ще недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З погляду психології, адаптація – це послідовність психологічних реакцій суб'єкта на об'єктивну ситуацію (зовнішню або внутрішню), що відображають його пристосувальну поведінку, необхідну для вирішення специфічного завдання. Сучасний стан розроблення психологічних проблем адаптації характеризується неоднозначністю і суперечливістю, взаємопроникненням закордонних і вітчизняних підходів. Це пов'язано як з об'єктивною складністю самого явища адаптації, так і з трансформацією соціально-економічних і соціально-психологічних відносин, що наповнює новим змістом розуміння професійної та соціально-психологічної адаптації: з'являються нові чинники й умови, що впливають на успішність цього процесу, змінюються вимоги до необхідного рівня,

з'являються нові сфери застосування психологічних концепцій адаптації.

Теорія психологічної адаптації розвивається в руслі різних підходів і галузей: психоаналізу, гуманістичної, когнітивної психології, біхевіоризму та необіхевіоризму, психофізіології, психології праці, менеджменту, спорту. Основоположником вивчення адаптаційної проблематики в умовах стресу (адаптаційного синдрому, що може по-різному впливати на стан організму) прийнято вважати Г. Сельє. Вагомий внесок у розуміння психофізіологічних механізмів адаптації внесли П. Анохін, Р. Баєвський, Ф. Меєрсон, В. Казначеев, С. Казначеев та ін. Концепція активної, творчої адаптації як особливої форми відповіді особистості на проблемні ситуації, що забезпечує досягнення мети (цільова функція) і реалізується через механізм передбачення майбутнього, представлена в роботах В. Медведєва, А. Налчаджян, В. Петровського, М. Яницького та ін. У руслі розуміння адаптації як процесу формування суб'єктом когнітивних стратегій, спрямованих на подолання стресогенної ситуації, було визначено континуум стратегій адаптації між успішною адаптацією і дезадаптацією (Ф. Василюк, В. Ганзен, Л. Дика, Т. Крюкова, С. Розенцвейг, М. Семаго). В організаційній психології та теорії менеджменту розробляється концепція професійної адаптації (А. Карпов, В. Тернопіль, Ю. Поваренко). Підхід до адаптації, пов'язаний із толерантністю як індивідуальною властивістю, що сприяє успішній адаптації, представляють Г. Бардієр, В. Бойко, І. Гриншпун, Н. Капустіна, Д. Леонтьєв, П. Лушин, Л. Мітіна, Г. Олпорт, А. Реан, Г. Солдатова та ін.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження залежності соціально-психологічної адаптації студентів-магістрантів від чинника комунікативної толерантності.

Виклад основного матеріалу. Толерантність як стійка індивідуальна властивість сприяє успішному пристосуванню людини до різноманітних ситуацій, їх зміни, а також емоційно виваженому прийняттю індивідуальних і соціокультурних відмінностей людей, які її оточують. Вона виявляється на психофізіологічному та соціально-психологічному рівнях. Показником психофізіологічної толерантності індивіда є знижений поріг чутливості, що убезпечує його від сильних і тривалих страждань, спричинених дією фрустраторів. С. Розенцвейг визначає фрустрацію як більш або менш стійкий психічний стан людини, особливістю якого є нездатність пристосуватися до ситуації стресу, і протиставляє їй толерантність як «здатність подолати фруструючу ситуацію без втрати психобіологічної адаптації» [4, с. 4]. Роль фрустраційної толерантності найбільша на етапі гострих психічних реакцій входження в діяльність, коли адаптант опиняється під тиском малознайомих чинників предметного і соціального середовища (наприклад, вперше зіткнувшись із необхідністю прийняття рішення в нових умовах). Міра цієї толерантності полягає в збереженні цілісності й неушкодженості організму і залежить від комплексного співвідношення психофізіологічних, темпераментних, статевих, вікових особливостей індивіда. За таких умов порушення адаптивних можливостей людини не відбувається, організм функціонує завдяки підвищенню порогів чутливості, а не на шкоду власному здоров'ю. Психофізіологічна толерантність є чинником, який стабілізує систему як із середини, так і зовні. Якщо ставлення людини до фруструючих обставин є адекватним, а способи подолання фрустрації відзначаються гнучкістю (наприклад, адекватне заміщення способу задоволення потреби, переоцінка ситуації тощо), це характеризує її як зрілу особистість, компетентного професіонала.

Адаптивна толерантність на індивідуальному і соціально-психологічному рівнях стосунків об'єднує три складника: реалізм у сприйнятті оточення (перцептивний складник), бажання людини адаптуватися до оточення (мотиваційний складник) і здатність адаптуватися – приймати оточення таким, яким воно є (регулятивний складник). За Л. Мітіною [6], здатність до адаптації залежить від емоційної стійкості індивіда. З одного боку, її забезпечує здатність адекватно оцінити реальну ситуацію, а з іншого – можливість передбачити конструктивний вихід із ситуації. На соціально-психологічному рівні толерантність стає внутрішнім ресурсом особистості, що може реалізуватися в різних системах: «Я», «Я – Інший», перебувати в

актуальному або потенційному стані, ґрунтуючись водночас на єдиній готовності та здатності позитивно і продуктивно вирішувати складні завдання взаємодії (Н. Капустіна [2, с. 67]).

В. Бойко зазначає, що успішність адаптації конкретної людини до індивідуально своєрідних особливостей інших людей залежить від комунікативної толерантності, яка визначає міру терпіння індивідом неприємних або неприйнятних, на його думку, психічних станів, рис і вчинків осіб, з якими доводиться взаємодіяти в різних ситуаціях. «Вона поєднує певні тенденції, що обумовлені комунікативними настановами особистості, її життєвим досвідом, рисами характеру, моральними принципами, станом психічного здоров'я. За всім цим стоїть система ставлень особистості до інших людей, їхньої поведінки, до себе, до впливів інших людей на себе, до життя взагалі» [1, с. 70]. Комунікативна толерантність має різні рівні прояву: ситуативний (ставлення суб'єкта до конкретної людини з її оточення), типологічний (ставлення суб'єкта до представників конкретної національності, соціального прошарку, професії) та професійний (проявляється стосовно тих соціально-психологічних типів людей, з якими доводиться мати справу за родом діяльності). Водночас, як зауважує В. Бойко, рівень комунікативної толерантності особистості обов'язково позначається на її енергетичному обміні з її соціальним оточенням.

У соціальному плані стосунків адаптивна толерантність може проявлятися в орієнтації на цінності традицій і безпеки й обумовлюватися прагненням уникати конфліктів, слідувати нормам людського співжиття, зберігати позитивні стосунки з оточенням. Основою емоційного фону соціально адаптованого індивіда, який перебуває під впливом певних чинників на шляху між негативним ставленням і негативними спонуканнями щодо об'єкта толерантності, є нейтральне ставлення, яке свідчить про «<...> відсутність апріорних упереджень; воно є цілком сприятливим фоном для початку спілкування і здійснення спільної діяльності, в яких і формуються стосунки, засновані на власному реальному досвіді взаємодії» (Д. Леонтєв [3, с. 7]).

Адаптивні можливості особистості суттєво підвищує відкритість досвіду в контактах із новими людьми, ситуаціями й проблемами, завдяки чому суб'єкт може адекватно й неупереджено усвідомлювати нові реалії, не намагаючись втиснути їх у старі когнітивні схеми, тобто виявляє нормальне ставлення до суперечностей, щирий інтерес до відмінностей і готовність змінюватися. Ця здатність лежить в основі толерантності до інформаційної невизначеності. Г.Олпорт зазначає, що толерантність до невизначеності проявляється в сприйнятливості й гнучкості мислення, у здатності структурувати інформацію й уявляти можливі завершення

ситуації та успішно реалізовувати стратегії подолання стресових ситуацій [7]. Протилежною цій властивості є ригідність, тобто схильність до раніше засвоєних пізнавальних і поведінкових стереотипів і неготовність їх оперативно змінювати в разі, якщо реальність їм уже не відповідає. Як соціально-психологічна настанова, толерантність цього типу відображає рівень усвідомленості й переживання невизначеності зовнішнього середовища та виявляє тенденцію реагувати на невизначеність у той або інший спосіб залежно від рівня когнітивної складності (за Дж. Келлі, це здатність бачити ситуацію і світ загалом у багатьох вимірах). Когнітивно складні особи створюють багатовимірну модель реальності, розрізняючи в ній велику кількість взаємопов'язаних сторін, здатні позитивно сприймати новизну, нестабільність власного розвитку, відзначаються вищою комунікативною компетентністю й оцінюються як більш привабливі (цікаві) в соціальному плані стосунків. Натомість когнітивно прості особи менше розрізняють відмінності між об'єктами, будують образ людини в одній модальності: позитивній або негативній, ідентифікують себе із приємними їм людьми, оцінюються іншими як більш привабливі (безхитрісні) у ділових стосунках. П. Лушин розглядає толерантність до невизначеності як конструктивний, перехідний феномен, який задає особистості програму її подальшого розвитку [5, с. 193].

Для активної реалізації завдань професійної (зокрема й навчально-професійної) та соціально-психологічної адаптації, спрямованих на досягнення ефективної взаємодії особистості й виробничого середовища, зниження психічного напруження в роботі і взаєминах із персоналом організації, необхідною умовою є конструктивна або позитивно-конфліктна толерантна поведінка суб'єктів відносин. Вона ґрунтується на свідомому прийнятті статусних та індивідуально-психологічних відмінностей, взаємній повазі прав і свобод, орієнтована на пошуки консенсусу, передбачає добровільність взаємного визнання суб'єктів як партнерів виробничих і соціально-психологічних відносин, що виявляють готовність до розуміння і співпраці на основі згоди, балансування між інтересами сторін (водночас чинник взаємної корисності є визначальним). У соціально-психологічному плані стосунків конструктивна толерантність характеризується реалістичними поглядами на природу людини, прийняттям відповідальності, самоконтролем, легітимністю рішень і вчинків, розумним прагматизмом, тактовністю, увагою і довірою до партнера, готовністю до компромісних рішень, передбачає володіння комунікативними вміннями конструктивного розв'язання конфліктних і важких (ексцитивних) ситуацій, навичками активного й рефлексивного слухання, асертивними психотехнологіями та ін.

Проведене нами емпіричне дослідження мало на меті вияв взаємозв'язку рівня комунікативної толерантності з індивідуальними показниками соціально-психологічної адаптації майбутніх менеджерів. Ми висунули гіпотезу про наявність прямого зв'язку комунікативної толерантності із соціально-психологічною адаптацією: чим толерантнішою є людина, тим краще розвинені її адаптаційні показники, і навпаки, високий рівень адаптаційних можливостей сприяє підвищенню її загальної комунікативної толерантності.

Вибірку дослідження склали 103 магістранти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя віком від 21 до 23 років, серед яких 36 майбутніх менеджерів.

Емпіричними методиками дослідження стали: опитувальник соціально-психологічної адаптації особистості (К. Роджерс, Р. Даймонд), методики діагностики комунікативної настанови та загальної комунікативної толерантності (В. Бойко).

Діагностика інтегральних показників соціально-психологічної адаптації магістрантів виявила, що 81% досліджуваних мають середній рівень *адаптивності* (тобто в них простежується тенденція до збігу цілей і ціннісних орієнтацій із результатами, які досягаються в їхній діяльності); 18% – високий (вчинки відповідають намірам, більшість задумів реалізується, а спонукання до діяльності відповідають її результатам) і лише 1% – низький.

Високий рівень *самоприйняття* – позитивна самооцінка своїх особистісних якостей, задоволеність собою, упевненість у власній особистісній привабливості для інших – характерний для 58,2% досліджуваних; середній рівень – 41,8% (приймають себе лише частково, час від часу сумніваються у своїх можливостях, переживають помірне невдоволення собою і прагнення змінити себе, витрачають частину своєї енергії на боротьбу із самими собою); студентів із низьким рівнем за цим показником не виявлено.

Середній рівень *прийняття інших* діагностовано у 79,6% студентів (помірна терпимість до інших людей, критичність до оточуючих, схильність давати як позитивні, так і негативні оцінки їхній особистості й особливостям поведінки, прагнення до збереження деякої дистанції в спілкуванні з ними); високий рівень позитивної терпимості у прийнятті відмінностей і недоліків інших показали 16,1%; низький (нетерпимість) – 4,3%.

Локус контролю, тобто покладання відповідальності особистості за те, що відбувається з нею, у 79,6% перебуває між інтернальним і естернальним значеннями; 19,3% застосовують інтернальний локус контролю, тобто переважає внутрішня мотивація (вимогливість до себе поєднується з умінням керувати собою і власними вчинками, прагненням покладатися на власні сили і не розраховувати на сторонню допомогу);

1,1% студентів виявляють екстернальну або зовнішню мотивацію (відповідальність покладається на обставини, випадок, інших людей тощо).

Високе прагнення домінувати, мотивацію успіху, боротьби, завоювання виявили 10,8% осіб; у 86% діагностовано середній тестовий показник (залежно від обставин, помірне прагнення впливати на інших, переконувати їх у своїй думці, відстоювати свої позиції може поєднуватися з певною поступливістю, схильністю піддаватися зовнішнім впливам); 3,2% – низький рівень домінування (надмірна залежність, незрілість, несамостійність, пошуки сильних осіб, керівництва, допомоги).

У 97,8% досліджуваних показник ескапізму – намагання втекти від реальних проблем у світ фантазії – перебуває на низькому рівні, що позитивно характеризує їхні почуття емоційного комфорту; 2,2% мають середній рівень (деяка емоційна невірноваженість, напруженість, занепокоєність, помірна невдоволеність реальністю, песимістичність); осіб із високим рівнем ескапізму не виявлено.

Варто зазначити, що критерії адаптованості майбутніх менеджерів і вчителів частково збігаються із критеріями активної міжособистісної толерантності: адаптивність позитивно корелює ($p \leq 0,001$) із самоприйняттям або ауто толерантністю (0,727), прийняттям інших або позитивною терпимістю (0,355), інтернальним локусом контролю або відповідальністю (0,575), домінуванням або прагненням до лідерства (0,384), емоційним комфортом (0,626). Загалом хороші показники за даною методикою пояснюються тим, що переважна більшість досліджуваних осіб уже другий рік навчаються в магістратурі і за роки навчання встигли накопичити чималий досвід успішної адаптації до умов освітнього середовища.

Діагностика комунікативної настанови за методикою В. Бойка показала, що більшість досліджуваних не виявляють готовності толерантно сприймати, переживати, усвідомлювати терпимо, стримано реагувати на прояви певних індивідуально-типологічних, культурних, вікових відмінностей між людьми, визнавати їх неминучість і приймати

як даність. У структурі негативних комунікативних настанов домінує завуальована жорстокість. Лише в 14,6% осіб вона відповідає толерантному рівню, у 37,5% – середньому і в 47,9% – інтолерантному. Завуальована жорстокість по своїй суті є квазітерпимістю: індивід демонструє стриманість у контактах, емоційних, поведінкових реакціях і оцінках, які зовні сприймаються як прояви терпимості, вихованості, а насправді лише маскують внутрішню недоброзичливість, недовірливість до людей. Настанови таких осіб заряджені негативною енергією, а вони самі неусвідомлено вдаються до психологічного захисту: ігнорують або згладжують у власній самооцінці те, що протиставляється їхньому бажаному «Я».

Показник відкритої жорстокості дещо нижчий: переважає середній рівень – 50%, лише 3% досліджуваних відповідають толерантному рівню, тоді як 47% – інтолерантному. Переживаючи фрустрацію, такі особи навіть не вважають за потрібне якимось приховати або пом'якшити свої негативні оцінки й емоції. Їхні судження про певні типи людей різкі й безапеляційні, що свідчить не лише про їхню упередженість, а й про брак тактовності.

Обґрунтований негативізм на толерантному рівні виявлено в 6,5% осіб, на середньому – у 46,2%, на інтолерантному – у 47,3%. Більшість магістрантів не схильні ідеалізувати своє оточення, а справді негативні явища дійсності вони сприймають як об'єктивні прояви життя.

Показник суб'єктивної оцінки досвіду спілкування з оточуючими в опитаних студентів, порівняно з попередніми даними, більш позитивний: 34% – толерантний рівень, 25,6% – середній, 40,4% – інтолерантний. Цей показник єдиний, що значимо корелює з почуттям емоційного комфорту (+0,27 за $p \leq 0,01$) за методикою соціально-психологічної адаптації.

Схильність робити необґрунтовані узагальнення негативних фактів у сфері взаємовідносин із партнерами й у спостереженні за соціальною дійсністю найменше притаманна досліджуваним (показник бурчання: 17,6% – толерантний рівень, 58,3% – середній рівень, 23,1% – інтолерантний рівень).

Таблиця 1

Результати дослідження комунікативної толерантності магістрантів

Показники комунікативної толерантності	Толерантний рівень (%)	Середній рівень (%)	Інтолерантний рівень (%)
Неприйняття індивідуальності іншого	24,3	61,2	14,6
Орієнтація на себе як на еталон	33,0	53,4	13,6
Категоричність	18,4	68,1	13,5
Схильність підганяти партнерів під себе	21,4	61,2	17,5
Нетерпимість до дискомфорту в партнера	28,2	56,3	15,5
Невміння приховувати неприємні почуття	27,2	57,4	15,4
Схильність перевиховувати	34,0	57,3	8,7
Невміння вибачати іншому його помилки	30,2	57,2	12,6
Адаптивні здібності у взаємодії з людьми	35,9	55,3	8,7
Загальна комунікативна толерантність	18,4	74,8	6,8

Загальний показник комунікативної настанови демонструє негативну тенденцію: 3,1% досліджуваних відповідають толерантному рівню, 58,8% – середньому і 38,1% – інтолерантному рівню.

Результати методики комунікативної толерантності відображено в табл. 1.

Водночас поведінковий рівень вияву комунікативної толерантності магістрантів порівняно з їхніми комунікативними настановами значно вищий і конструктивніший. Кореляційний аналіз виявив низку значущих негативних кореляцій (за $p \leq 0,05$) показників комунікативної толерантності з методикою соціально-психологічної адаптації: *прагнення перевиховувати партнера з адаптивністю* ($-0,22$) та *почуттям емоційного комфорту* ($-0,24$); *почуття емоційного комфорту з невмінням приймати індивідуальність інших* ($-0,22$); *адаптаційні здібності з ескапізмом* ($-0,24$) та *прагненням домінувати* ($-0,23$); *невміння вибачати помилки партнера із прийняттям інших* ($-0,25$ за $p \leq 0,01$).

Висновки і пропозиції. Наше припущення підтверджено статистично: між параметрами соціально-психологічної адаптації та комунікативної толерантності магістрантів існує однозначний зв'язок: зі зростанням рівня толерантності підвищується рівень їхньої соціально-психологічної адаптації, і навпаки. Відносно невисокі значення кореляцій між параметрами методик пояснюються тим, що загальна толерантність особистості не вичерпується лише комунікативним складником, адже, як показано в статті, для успішної соціально-психологічної адаптації багато важить і толерантність

до невизначеності, і фрустраційна толерантність. Вияв їх потенціалу та внеску в процесуальний і результативний складники професійної та соціально-психологічної адаптації майбутніх менеджерів і вчителів потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Бойко В. Энергия эмоций в общении : взгляд на себя и других / В. Бойко. – М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1996. – 472 с.
2. Капустина Н. Формирование толерантности в структуре этического мировоззрения / Н. Капустина // Известия УГУ. – 2008. – № 60. – Проблемы образования, науки и культуры. – Вып. 24 «Психология». – С. 61–69.
3. Леонтьев Д. К операционализации понятия «толерантность» / Д. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2009. – № 5. – С. 3–16.
4. Лукин С. Тест рисуночной ассоциации С. Розенцвейга : руководство по использованию / С. Лукин, А. Суворов. – СПб., 1993. – 62 с.
5. Лушин П. Толерантность к неопределенности как предмет психотерапии : тезисы и аргументы / П. Лушин // Журнал практикующего психолога. – 2003. – Вып. 9. – С. 193–197.
6. Митина Л. Психология развития конкурентоспособной личности / Л. Митина. – 2-е изд. – М. : Моск. психол.-социальный институт, 2003. – 400 с.
7. Олпорт Г. Природа предубеждения / Г. Олпорт // Век толерантности. – М. : МГУ, 2003. – Вып. 5. – С. 11–25.

Песоцкий В. П., Горянская А. М. Толерантность как фактор социально-психологической адаптации

В статье анализируется связь социально-психологической адаптации студентов-магистрантов с коммуникативными установками и толерантностью как устойчивым индивидуальным свойством, адапционным фактором и внутренним ресурсом субъекта деятельности и отношений. Представленные результаты эмпирического исследования подтверждают гипотезу о прямой взаимозависимости успешности социально-психологической адаптации от уровня развития коммуникативной толерантности.

Ключевые слова: *социально-психологическая адаптация, коммуникативная толерантность, толерантность к неопределенности, конструктивная толерантность, фрустрационная толерантность.*

Pisotsky V. P., Goryanska A. M. Tolerance as the factor of socio-psychological adaptation

The connection of socio-psychological adaptation of Master students (future managers and teachers) with communicative aims and tolerance as a stable individual feature, adaptive factor and inner resource of the doer and the relationship are being studied in the article. The presented results of empiric researches of socio-psychological adaptation communicative tolerance and communicative aim prove the hypothesis about the direct dependence of success of socio-psychological adaptation on the level of the development of communicative tolerance.

Key words: *socio-psychological adaptation, communicative tolerance, tolerance to uncertainty, constructive tolerance, frustration tolerance.*

О. А. Поцулко

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії,
соціально-гуманітарних дисциплін, іноземних мов,
української та латинської мов
Донецький національний медичний університет

УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ КОМП'ЮТЕРНИЙ СЛЕНГ ЯК КОМУНІКАТИВНА ДЕВІАЦІЯ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

У статті проаналізовано феномен молодіжного комп'ютерного сленгу як комунікативної девіації, що відіграє провідну роль у лексичній системі української мови та відображає соціокультурні зміни в житті суспільства; підкреслено важливість молодіжного комп'ютерного сленгу як засобу передачі інформації для людей, які використовують новітні комп'ютерні технології в повсякденному житті.

Ключові слова: сленг, комп'ютерний сленг, жаргон, девіація, лексика, семантика, молодь, субкультура.

Постановка проблеми. У всьому світі розвиткові мікропроцесорної та обчислювальної техніки, комп'ютерним технологіям приділяється велика увага. У зв'язку із чим надзвичайно активно поповнюється новою лексикою саме царина комп'ютерних технологій. Нові одиниці із закритого лексикону програмістів і розробників комп'ютерної техніки переходять до розряду загальноновживаних, адже кількість людей, причетних до комп'ютерів, постійно зростає. І паралельно із цим явищем відбувається утворення комп'ютерного сленгу. Молодіжний сленг відіграє провідну роль у лексичній системі мови та відображає соціокультурні зміни в житті суспільства, зокрема й молоді. Він допомагає молодим людям виокремити себе як індивідуальність у сучасному світі або виражати протест проти наявних суспільних правил і канонів. Молодіжний комп'ютерний сленг час від часу поповнюється новими термінами, які слугують засобом передачі інформації для геймерів, айтішників, блогерів та інших людей, які використовують новітні комп'ютерні технології в повсякденному житті. Внаслідок зазначеного сьогодні в молодіжному середовищі комп'ютерний сленг є однією з основних комунікативних девіацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Молодіжний комп'ютерний сленг сьогодні ще не став предметом докладного аналізу в україністиці. В академічних підручниках із сучасної української мови сленговій лексиці зазвичай присвячується невеличкий абзац із відповідними прикладами. Різноманітні аспекти молодіжного сленгу вивчали як вітчизняні мовознавці: І. Франко [5], А. Шумейко [6], І. Щур [7], так і закордонні: І. Стернін [4], М. Халідей [8] та інші. Цікавим і неординарним явищем в українському мовознавстві стало видання словників українського сленгу, зокрема, «Великого тлумачного словника сучасної української мови» під редакцією В. Бусел [1], «Словника комп'ютер-

ного сленгу» [2], а також словника «Український жаргон» під редакцією Л. Ставицької [3].

Мета статті – визначити й охарактеризувати особливості вживання молодіжного комп'ютерного сленгу як сучасної комунікативної девіації.

Виклад основного матеріалу. Не секрет, що спілкування для молоді завжди було і залишається найважливішою сферою життєдіяльності. Однак мова сучасних молодих людей викликає обурення вчителів, батьків, представників старшого покоління. Безперечно, є про що турбуватися, адже за даними останніх досліджень, у молодіжному середовищі ступінь жаргонізації мови перевищує 50% для хлопців і 33% для дівчат, тобто молодіжний сленг наполовину витіснив літературні вирази. Означену ситуацію сьогодні правдиво віддзеркалюють слова Івана Франка: «Наш новочасний діалог – се гра питань і відповідей, діалог <...> у певній мірі завсігди зворушливий, емоційний, направлений просто «до речі», тепер він є скупий на слова, безбарвний, практичний, а не поетичний» [5, с. 203].

Витоки сленгу беруть свій початок ще в давні часи. У ХХ ст. до проблематики сленгу серед перших звернувся британський науковець М. Халідей, який увів у вжиток термін «антимова», що характеризується як секретний код субкультур із притаманними їм рисами лексикалізації [8, с. 102]. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає таке визначення цього терміна: «Сленг – це розмовний варіант професійного мовлення, жаргон; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення» [1, с. 1147]. Сленг – це різновид розмовної мови, яку суспільство оцінює як підкреслено неофіційну і яка характеризується динамічною зміною лексичного складу, що попов-

нюється через аргі, жаргонізми, вульгаризми, неологізми. Основними ознаками сленгу є: швидкозмінність, підвладність моді, нестабільність, невизначеність. Без лексикографічної фіксації сленг приречений на зникнення, оскільки сленгові номінації швидко з'являються і так само швидко зникають. Це доводить актуальність і доконечну потребу теоретичного й лексикографічного опрацювання сленгу, який останнім часом став одним з основних засобів спілкування молоді [6, с. 32]. Як відомо, український сленг утворюється під впливом переважно двох мов – російської й англійської. У спонтанному мовленні запозичена лексика зазнає істотних семантичних, морфологічних і словотвірних модифікацій на українському ґрунті, що й зумовлює її специфіку й особливість. Сленгізми переважно притаманні молоді віком приблизно від 12 до 25 років. Це, як відомо, найактивніша частина суспільства щодо творчості, зокрема й творчості мовної. Остання може розглядатися в одному ряду зі всебічним експериментуванням, притаманним молодому вікові. Зважаючи на це, молодіжним сленгом можна вважати сукупність постійно трансформованих мовних засобів високої експресивної сили, що використовуються в спілкуванні молодими людьми або ж синтезовану лексику різних молодіжних груп.

Науковці виокремлюють три типи молодіжної сленгової лексики. Першу групу формують сленгові номінації метафоричного характеру, які називають предмети чи осіб або характеризують їх. Сюди належать загальноновживані слова, що використовуються в новому значенні, наприклад: *валянок* – бездіяльна людина; *балалайка* – балакуча, несерйозна людина; *бацила* – людина, котра заважає кому-небудь; *дятел* – обмежена, дурна людина; *спецназ* – вахтери в гуртожитку; *торба* – кінець; *пурга* – дурниця; *башта* – голова; *антена* – мобільний телефон; *портрет* – обличчя, фізіономія. Тенденція до порівняння чи сприйняття, позначення й оцінювання реалій за допомогою інших реалій є основою формування метафоричних сленгових номінацій на базі власних імен: *альоша* – дурник; *миша* – простака, простакуватий хлопець; *вася* – йолоп, невдаха тощо. Крім того, до першого типу належать дієслова на позначення фізичних процесів, що змінили свою семантику та перейшли з фізичної сфери до соціальної: *довбати*, *сікти*, *рубати*, *збирати*, *ламати*, *клеїти*, *бити*, *стригти*, *точити*, *чистити*, *дути*, *давити*, *товкти*, *стріляти*, *пороти* й інші. Наприклад, мовчанка задовбала, вирубатися від втоми, сікти в комп'ютерах, змінити колеса, обламати когось, склеїти ласти, стригти фонтани, точити хавчик, стрельнути бабок, крутити колеса, рухати поршнями, гнати порожняка, надавати по чайнику тощо. Другу групу сленгових одиниць становлять лексеми зі зменшено-пестливим зна-

ченням, наприклад: *компік* (комп'ютер), *бабулесици* (гроші), *пивасик* (пиво), *тралік*, *тральчик* (тролейбус), *чувачок* (людина), *кіношка* (кінотеатр), *гринька* (гривня) та інші. До цієї групи також належать скорочені або деформовані всупереч загальноновживаним моделям слова: *універ* (університет), *магаз* (магазин), *мафон* (магнітофон), *мікроб* (мікроавтобус), *моцик* (мотоцикл), *адмін* (адміністратор), *адіки* (кросівки фірми «Адідас») та інші. Третю групу формують переважно дієслова та прикметники, зрідка іменники, смисл яких вкладено в поняття «інтенсивність» і «надмірність»: *зляпати*, *здибаться*, *здутись*, *в'їхати*, *відшити*, *відморозити*, *кумарити*, *вшиватися*, *парити*, *припухати*, *приколотися*; *задрати*, *борзий*, *відшиблений*, *довбаний*, *прикольний*, *реальний*, *стрьомний*, *тупорилий*, *фіговий*, *шуганий*, *балабол* та інші. Яскравим зразком цієї групи є лексеми на позначення процесу говоріння, наприклад: *базарити*, *тріщати*, *триндіти*, *тріпатися*, *торочити*, *терти*, *бакланити*, *гутарити*, *каркати*, *варнякати*, *балаболити* й інші [6, с. 33].

Сленг може виявлятися не лише в галузі діяльності певної субкультури, але подекуди й існувати в національному контексті. Зокрема, І. Стернін говорить про виникнення загальнонаціонального сленгу, місце якого – між розмовною та зниженою лексикою [4, с. 4]. Комп'ютерний же сленг вигідно відрізняється від інших жаргонізмів, оскільки він характеризується високим культурним рівнем та вирізняється різноманітністю використання нових словесних прийомів. Так, деякі слова цієї лексичної системи запозичені із жаргонів інших професійних груп: наприклад, *чайник* (недосвідчений програміст – О. П.) і *движок* (ядро комп'ютерної програми – О. П.) узяті із жаргону автомобілістів. Жаргонізм *макрушник* (програміст, що використовує мову програмування «макроасемблер» – О. П.) є лексичним запозиченням із кримінальної мови, де є слово *макрушник*, тобто вбивця – О. П.). Багато комп'ютерних термінів утворені шляхом метафоризації: *млинець* – компакт-диск, дані з якого прочитує комп'ютер; *миша*, *цур* – миша радянського виробництва (дуже велика порівняно зі стандартною – О. П.); *гальмувати* – байдикувати; *дзиччати* – встановлювати зв'язок за допомогою модема й інші.

Історія розвитку комп'ютерного сленгу пов'язана з ім'ям Рафаеля Фінкеля, який 1975 р., ще до появи Всесвітнього павутиння, відкрив новий тип мови «Jargon File» – поєднання хакерського сленгу технічної культури, яка використовувалася в MIT AI Lab, The Stanford AI Lab та інших подібних організаціях. Очевидно, що відомих нам термінів у Jargon File того часу було ще дуже мало. Але пізніше, з появою Інтернету, цей словник періодично оновлювався, до його складу вже почали входити знайомі всім LOL, ROFL та інші. У молодіжному середовищі комп'ютерний сленг є не лише засобом виокрем-

лення індивіда з маси, а й способом вербального (мовного) спілкування, тому що саме комп'ютерний сленг відзначається більшою експресивністю і точністю, ніж загальноживана мова. За твердженням Ірини Щур, однією із причин виникнення такої «мови» (комп'ютерного сленгу – О. П.) вважається її виключна місткість, коли трьома-чотирма специфічними словами можна передати чималий абзац літературно опрацьованого технічного тексту. До того ж комп'ютерний сленг виражає навіть певні емоції, які в сухій та лаконічній реальній мережі відтворити майже неможливо [7, с. 27]. Він лаконічний, буває скороченнями та своєрідною символікою: *апгрейд* (поліпшення, модернізація комп'ютера – О. П.), *батони* (клавіші – О. П.), *масдай* (крайній ступінь невдоволення – О. П.), *сидюк* (дисковод та диски CD-ROM – О. П.), *юзер* (користувач – О. П.), *комп* (від комп'ютер – О. П.), *проги* (програми – О. П.), *вінди* (програма Windows – О. П.). Отже, молодіжний комп'ютерний сленг вирізняється жвавістю, гнучкістю й несподіваною дотепністю, а головною метою вживання таких слів є намагання молодих людей не тільки поінформувати, а й висловити свої почуття в мовленні, продемонструвати свій характер, свою особистість. Молодь концентрується на власних реаліях, як-от зовнішність, навчання, відпочинок, дозвілля, розваги. Так, на позначення поняття «чудово» молоді люди вживають п'ятнадцять сленгових новотворів: *прикольно*, *кльово*, *суперово*, *кайфово*, *класно*, *круто*, *убійно*, *кучеряво*, *офігеть*, *кайф*, *ульот*, *бомба* й інші. Замість слова «набридати» – *кумарити*, *парити*, *задрати*, *задовбати*, *грузити*, *знати*, *діставати*, *чистити мізки*, *компостувати мозок* тощо [6, с. 32].

Також варто зазначити проникнення комп'ютерних термінів у загальноживану лексику, причому останнім часом спостерігається посилення цього процесу. Наприклад, вже нікого не дивують почуте не лише від молоді: *адмін* – системний адміністратор, *верстак* – комп'ютер, *собака* – символ @, *дрова* – драйвери, *клава* – клавіатура, *мило* – електронна пошта (англ. e-mail), *мишка* – маніпулятор «миша», *карлсон* – охолоджуючий вентилятор, *кулер* тощо. Нові комп'ютерні розробки сприяли тому, що на даний момент уже можна говорити про активне використання словника комп'ютерної сленгової лексики [2], який дає уявлення простому користувачеві про значення деяких слів, що зустрічаються в мережі. Такий словник чи не щодня поповнюється новими виразами і вже більше схожий на окрему мову, ніж на сленг.

Українськомовний комп'ютерний сленг є досить неоднорідним явищем, що охоплює лексичні одиниці, утворені на ґрунті загальнонародної мови, які становлять лексичну та граматичну основу сленгу; сленгові слова і звороти, які дублюють офіційно прийняті в спеціальній комп'ютерній мові терміни і називають те, що не має офіційно прийнятого

термінологічного позначення. Співвідношення цих двох компонентів неоднакове: оскільки наявна глибока спеціалізація в цій професійній галузі, то превалює другий компонент.

Так, Ірина Щур виділяє декілька тематичних груп, які охоплюють ті сфери професійної діяльності, які найактивніше обговорюються в середовищі комп'ютерників: 1) людина, яка причетна до світу комп'ютерів (*декодер* – програміст, який намагається розібратися в чужій програмі; *яблучник* – користувач комп'ютерів Apple Macintosh); 2) робота з комп'ютером (*взяти акорд* – перезавантажити комп'ютер за допомогою клавіш Ctrl+Alt+Delete; *намилити* – відіслати електронною поштою); 3) складові частини комп'ютера (*клава*, *клавір* – клавіатура; *ліптон* – паралельний порт LPT); 4) назви програмних продуктів (зокрема й ігор), команд, файлів (*пілюлькін* – модуль антивірусної програми, який виликовує заражені файли; *смітник* – спеціальна папка для видалених файлів); 5) назви фірм-виробників устаткування і програм (*дрібний м'якуш* – Microsoft; *бімер* – компанія IBM); 6) мережеві технології (*хом'як* (англ. home page) – стартова сторінка; *серфити* – переглядати веб-сторінки). Усередині кожної із цих груп виділяються окремі підгрупи. Елементи тематичних груп комп'ютерного сленгу вступають один з одним у системні відносини, утворюють словотвірні парадигми і навіть гнізда [7, с. 182]. У функціональному аспекті лексика комп'ютерного сленгу неоднорідна. Це одиниці, що заступають терміни (*браузер* (англ. browser) – засіб перегляду веб-сторінок; *скачати* – скопіювати інформацію з Мережі), експресивно забарвлені лексеми (*слимак* – корпус комп'ютера slim; *мізки* – оперативна пам'ять комп'ютера) та професіоналізми (*фриварний* (англ. freeware) – що розповсюджується безкоштовно; *конектитися* (англ. connect) – встановлювати з'єднання з віддаленим мережевим ресурсом).

Швидкість зміни складу комп'ютерного сленгу набагато випереджає не лише швидкість зміни загального складу лексики української мови, а й багатьох професійних і групових сленгів. Якщо в будь-якому іншому сленгу слово може існувати протягом десятиліть, то в комп'ютерному лише за минуле десятиліття бурхливого технічного прогресу з'явилося і зникло з ужитку чимало слів. Рухомість лексики зумовлена, передусім, екстралінгвальними причинами: стрімке, з одного боку, застаріння, з другого боку, оновлення комп'ютерної техніки і програм спричинює зміни в складі слів сленгу. Зважаючи на особливості функціонування, весь лексичний фонд українськомовного комп'ютерного сленгу можна поділити на активний і пасивний, в останньому, зокрема, виділяються архаїзми (*алтин* – накопичувач на гнучких магнітних дисках 3,25; *чапатар*, *штампик* – принтер), історизми (*циган* – кольоровий графічний адаптер

CGA; *скло* – захисний екран монітора) та неологізми. Залежно від структурно-семантичних особливостей, неологізми бувають лексичні, тобто такі, в яких на певному етапі розвитку мови новими є і зміст, і звукова оболонка, і семантичні, в яких стара оболонка слова наповнюється новим змістом. Семантичними неологізмами можна вважати запозичені із загальнонародної мови слова типу *алкоголік, хробак, глист, рама, пацюк* тощо, які, увійшовши до лексичного фонду комп'ютерного сленгу, набули нових значень: *алкоголік* – програміст мовою ALGOL і *алкоголік* – програма Alcohol; *хробак, глист* – комп'ютерний вірус; *рама* – оперативна пам'ять комп'ютера (RAM – random-access memory); *пацюк* – маніпулятор типу «миша» вітчизняного виробництва, який вирізняється значно більшим розміром порівняно із закордонними відповідниками. У семантичному плані лексика комп'ютерного сленгу вирізняється доволі високою стійкістю, проте можна говорити й про семантичне зміщення та розширення обсягу значення лексем у процесі функціонування. Одиниці комп'ютерного сленгу вступають у різноманітні лексико-семантичні відносини. Серед синонімів більшість становлять абсолютні. Сленгізми об'єднуються в незамкнені синонімічні ряди, кожен член якого має певні семантичні та стилістичні відтінки (*експішка, експіха, хренова, хрюша* – Windows XP – О. П.). В антонімічні відношення вступає незначна кількість одиниць комп'ютерного сленгу; виділяються спільнокореневі (*апгрейд* – модернізація апаратного забезпечення, *даунгрейд* – заміна апаратного забезпечення на попереднє за версією – О. П.) та різнокореневі (*зайнсталити* – встановити на комп'ютер програмне забезпечення; *вбити, грохнути* – видалити програмне забезпечення з комп'ютера – О. П.) антонімічні пари. У складі комп'ютерного сленгу виділяються нечисельні групи полісемічних (*босяк* – як мова програмування Basic і як програміст мовою Basic – О. П.) та омонімічних лексем; щодо омонімії, то можна говорити про внутрішньосистемну (обидва слова входять до комп'ютерного сленгу – О. П.) (*висіти* (про програму або операційну систему) – не реагувати на зовнішні подразники (натискання клавіш чи кнопок миші), що зазвичай супроводжується припиненням роботи програми та *висіти* – перебувати в Інтернеті в пошуках інформації або спілкуючись у чатах і на форумах) і міжсистемну (омонімізуються одиниці різних сленгових систем – О. П.) (*комп пентюх* – комп'ютер модифікації Pentium – підліток – О. П.).

Для стійких словосполучень характерні різний ступінь зв'язаності та різне походження слів, які входять до складу словосполучення. За співвіднесеністю із частинами мови в українськомовному комп'ютерному сленгу виділяються лише іменні (*гарячі гудзики* – комбінація клавіш Ctrl+Alt+Delete)

та дієслівні (*закрити кватирки* – завершити роботу ОС Windows) стійкі словосполучення, яким також властиві синонімічні й антонімічні відношення і варіативність. Фразеологізми із семантичного погляду поділяються на фразеологічні зрощення (*вбити два цвяхи* – двічі клацнути мишею), фразеологічні єдності (*послати на три літери* – повідомити адресу веб-сайту: <http://www>) та фразеологічні сполучення (*фіксити баги* – знаходити і виправляти помилки в програмному коді). Лексичні одиниці комп'ютерного сленгу виникають унаслідок семантичного переосмислення вже існуючих в українській мові слів, шляхом запозичення з інших мов (передусім, англійської, російської) та соціальних діалектів (сленг молоді, кримінальне аргю тощо), а також морфологічним способом. Семантичні переосмислення становлять близько третини всієї лексики комп'ютерного сленгу. Основними способами утворення нових значень є метафора (*карлсон* – охолоджуючий вентилятор; *стіна* – апаратно-програмні засоби міжмережевого захисту), метонімія (*металолом* – апаратне забезпечення; *залізо* – апаратна частина комп'ютера) та синекдоха (*кнопки* – клавіатура). Серед метафор у комп'ютерному сленгу виділяються номінативні (*буквар* – порадник користувача), асоціативні (*мізки* – центральний процесор), метафори на основі функціональної подібності (*айболіт* – антивірусна програма), а також когнітивні (*підірвати* – зруйнувати систему захисту) [7, с. 184]. Дослідивши склад сленгізмів, утворених шляхом метафоричного переосмислення, можна зробити висновок, що таке утворення нових одиниць характерне для основних частин мови, представлених у комп'ютерному сленгу іменниками (*поштовик* – програма, призначена для відсилання та отримання електронної пошти; *око* – екран – О. П.); прикметниками (*кровний* (про програмне забезпечення) – який постачається разом з апаратним забезпеченням – О. П.); дієсловами (*ломанути, грохнути, проломити* – зламати програмний код – О. П.). Семантичними способами словотвору також є субстантивація (*хвостата* – маніпулятор типу «миша на дроті» – О. П.), фонетична мімікрія, в основі якої лежить звукова подібність загальноживаного слова до англійського або українського терміна (*професор* – процесор; *крякалка* – програма зламування чужого програмного забезпечення – О. П.) і антономастичне використання імен людей, тобто використання власного імені як загального (*цезар* – процесор Celeron – О. П.). Саме метафоричне перенесення і мовна гра є одними з найпродуктивніших способів утворення одиниць комп'ютерного сленгу.

Формуючись під безпосереднім впливом англійської мови, українськомовний комп'ютерний сленг вбирає в себе значну частину англомовної термінології у вигляді транскрипцій і тран-

слітерацій. Англійські та російські запозичення обов'язково проходять через стадію інтерференції. Відомі лише поодинокі приклади сленгізмів, які цілком зберегли свою англійську вимову (*фіча* (сленг. feature) – функція, особливість (програми)). Чимало запозичень утворено шляхом калькування англійських і російських слів і морфем (*міжмордя* – interface; *загружчик* – завантажувач операційної системи) [3, с. 89]. Характерною ознакою українського комп'ютерного сленгу є те, що він запозичує лексеми не лише з літературної англійської мови, а й безпосередньо з англомовних загального та комп'ютерного сленгів. Найчастіше стилістично нейтральні в англійській мові слова в сленговому мовленні комп'ютерників набувають функціонально зумовленого зниженого стилістичного забарвлення: грубувато-фамільярного, іронічно-зневажливого, власне просторічного. Щодо запозичення зі сленгів інших професійних груп, то в складі комп'ютерного сленгу засвідчено перехід лексем із жаргону автомобілістів (*мачка* – комп'ютер), з молодіжного сленгу (*шлангувати* – пропускати заняття без певних причин або поєднувати комп'ютери за допомогою дротів (to connect two computers)) та кримінального аргю (*мокрушник* – програміст мовою Асамблер) [3, с. 344]. Той факт, що англійські слова не просто входять до комп'ютерного сленгу, а й отримують у ньому морфологічне оформлення, прагнуть українізуватися, говорить про здатність української мови поглинати і перероблювати різномірний мовний матеріал. Паралельний процес утворення сленгових слів із власного українського матеріалу показує, що чужі нововведення – це радше гра, змагання молодих носіїв сленгу в дотепності та гострослів'ї. Більшість таких новотворів не залишаються в мові, поступаючись місцем загальноприйнятим частотним лексемам.

Висновки і пропозиції. Комп'ютерний сленг – набір стилістично маркованих слів і виразів, не властивих літературній мові, які початково використовувалися членами ізольованих груп комп'ю-

терників, але із часом почали вживатися широким колом людей (передусім молоддю), які користуються комп'ютерами як у професійній, так і в побутовій сфері. А сучасний молодіжний комп'ютерний сленг є ніби посередником між інтержаргоном і мовною практикою народу, розмовно-побутовою мовою широких верств населення, яка послугувалася і завжди послугуватиметься здатністю української мови до продукування стилістично знижених, іронічних, гротескних лексичних засобів, що в сучасних умовах демократизації стилів спілкування і виявляються адекватними жаргонним і сленговим номінаціям.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. – 1736 с.
2. Словник комп'ютерного сленгу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://badcomp.net/slovnuk_slengu.html.
3. Ставицька Л. Український жаргон : [словник] / Л. Ставицька. – Київ, 2005. – 494 с.
4. Стернин И. Русский язык рубежа веков – упадок, развитие или эволюция? / И. Стернин // Актуальные проблемы изучения и преподавания русского языка на рубеже XX – XXI вв. – Воронеж, 2001. – С. 3–5.
5. Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / І. Франко. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 37. – 488 с.
6. Шумейко А. Сучасний український сленг : кононотативний аналіз / А. Шумейко // Дивослово. – 2011. – С. 31–34.
7. Щур І. Українськомовний комп'ютерний сленг : формування і функціонування : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Щур ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 245 с.
8. Halliday M., Michael A. Language as Social Semiotics : The Social Interpretation of Language and Meaning / M. Halliday, A. Michael. – L. : University Park Press, 1978. – 256 p.

Поцулко Е. А. Украиноязычный компьютерный сленг как коммуникативная девиация современной молодёжи

В статье проанализирован феномен молодежного компьютерного сленга как коммуникативной девиации, играющей ведущую роль в лексической системе украинского языка и отражающей социокультурные изменения в жизни общества; подчеркнута важность молодежного компьютерного сленга как средства передачи информации для людей, которые используют новейшие компьютерные технологии в повседневной жизни.

Ключевые слова: сленг, компьютерный сленг, жаргон, девиация, лексика, семантика, молодёжь, субкультура.

Potsulko E. A. Ukrainian-language computer slang as communicative deviation of modern youth

The article analyzes the phenomenon of youth computer slang as communicative deviation, which plays a leading role in the lexical system of the Ukrainian language and reflects socio-cultural changes in the life of society; stressed the importance of youth computer slang as a means of communicating information to people who use the latest computer technology in their daily lives.

Key words: slang, computer slang, jargon, deviation, vocabulary, semantics, youth, subculture.

ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9.37.013.42

О. В. Тимченко

кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології
Краматорський інститут
Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ФОРМУВАННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ЖИТТЯ

У статті розглядаються питання формування правосвідомості неповнолітніх у процесі правового виховання і соціалізації. Автором визначається система правового виховання й основні структурні компоненти цього процесу. Окремим питанням вноситься проблема впливу медіанасильства на несформовану дитячу психіку, внаслідок якого деформується правосвідомість неповнолітніх.

Ключові слова: правова психологія, правова культура, правове виховання, правосвідомість, неповнолітні, відхилення правової свідомості, медіанасильство.

Постановка проблеми. Підлітковий вік – особливий період у житті людини. Він є визначальним з погляду формування правової культури, правосвідомості, морально-етичних понять і шаблонів поведінки.

Актуальність проблеми правового виховання підлітків у сучасному житті зумовлена:

- по-перше, необхідністю всебічного гармонійного розвитку особистості;
- по-друге, високим рівнем дитячої та підліткової злочинності й суспільною потребою впливати на цей процес.

Питання правової культури неповнолітніх є важливим складником загальної культури сучасної молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування і розвиток правосвідомості особистості, цілеспрямоване управління цим процесом перебувають у центрі уваги юристів, соціологів, педагогів, психологів, філософів. Основні ідеї правового виховання молоді висвітлюються в наукових працях багатьох представників юридичної галузі (В. Головченка, М. Костицького, В. Лапасвої), педагогічних знань (М. Галагузової, В. Загревої, Л. Кузьменко, В. Оржеховської, І. Стародубцевої), психологічної практики (В. Вінс, С. Воронової, О. Землянської, В. Лівенцової), філософської науки (А. Васильєва, В. Рибнікова).

Метою статті є висвітлення питання особливостей формування правосвідомості особистості в процесі виховання та соціального буття.

Виклад основного матеріалу. Формування правосвідомості особистості в нашому суспільстві

дуже часто відбувається стихійно, безсистемно. Молода людина не отримує необхідної системи знань, які дозволятимуть їй бути готовою до будь-яких проблемних (із правового погляду) ситуацій у житті.

Отже, завдання правового розвитку особистості, що організує своє життя згідно з нормами права, є дуже принциповим і визначальним у зміцненні законності й правопорядку в суспільстві. Це завдання не залишають без уваги дослідники державних, соціально-психологічних і правових проблем суспільства. Водночас його не можна вирішити, якщо ставитися до нього ізольовано, відокремлено від розв'язання проблеми правової психології суспільства та його груп. Правомірною або антисуспільною поведінкою завжди детермінована правова культура і рівнем правосвідомості особистості.

Важливим елементом психології особистості є *правова психологія*, яка охоплює сукупність правових уявлень, бажань, почуттів, настроїв, характерних для конкретної соціальної групи. Правова психологія відповідає емпіричному повсякденному рівню суспільної свідомості, що формується в результаті щоденної людської практики як окремих осіб, так і соціальних груп. На правову психологію впливають здобута освіта, професійна належність, ставлення до релігії, побутове середовище, коло спілкування, звички. Крім того, із правом нерозривно пов'язана мораль, тому, хоч це й парадоксально, правомірною поведінкою особистості є можливою навіть за умов цілковитої правової невідповідності, тому що особистість, яка

розуміється на питаннях моралі, якій властиві чесність, порядність, сумлінність, доброзичливість, людяність, відповідальність, організованість, вимогливість до себе, інтуїтивно здогадується, що справедливо, а що ні. Як зазначає А. Смотій, у деяких випадках, які характеризуються тонкощами правового врегулювання, що не підлягають моральній оцінці, можливі ті самі помилки, які потрапляють під кваліфікацію невмотивованих або необережних [1, с. 10].

Особистість, що перебуває на досить високому рівні соціально-психологічного, морального, інтелектуального розвитку, має позитивні якості, які є фундаментом її правомірної поведінки. Водночас надійні взаємозв'язки особистості із правовою системою, що страхує її від будь-яких випадкових, ситуативних правопорушень, і які забезпечують правильне розв'язання всіх правових питань, що виникають у процесі життя й діяльності, потребують правової обізнаності особистості.

Формування правослухняної особистості відбувається під час правового виховання, яке повинно мати системний характер. У системі *правового виховання* можна виділити такі структурні компоненти:

1. Цілі правового виховання.
2. Принципи правового виховання.
3. Форми правового виховання.
4. Зміст правового виховання.
5. Методи правового виховання.

Реалізація принципів правового виховання неповнолітніх відбувається під час правової освіти, правової пропаганди, правової агітації та правомірної соціально-активної діяльності [2, с. 97].

Правова освіта – найбільш активна форма правового виховання, оскільки вона дає певну систему правових знань. Вона здійснюється в різноманітних навчальних закладах і виховних установах.

Правова пропаганда реалізується через засоби масової інформації та має на меті розповсюдження певних правових ідей серед широкого загалу.

Правова агітація передбачає розповсюдження певних ідей, найчастіше безпосередньо агітатором і його прибічниками, під час виборів та інших заходів.

Правомірна соціально-активна діяльність – це найбільш ефективна форма правового виховання, яка здійснюється під час реалізації норм права (участь у різноманітних громадських заходах, пов'язаних з охороною громадського порядку).

Для досягнення мети правового виховання неповнолітніх і вирішення його завдань потрібно реалізувати конкретний зміст правового виховання. До конструювання змісту правового матеріалу є різні підходи [3, с. 209].

Перший із них пропонує взяти за основу змісту правового виховання неповнолітніх не систему понять юридичної науки, а тільки відхилення правової свідомості особистості, які є причиною скоєння правопорушень підлітками. Такий підхід зводить правове виховання тільки до виховної роботи профілактичного характеру і не враховує значення правових знань для морального, трудового, екологічного й інших напрямів виховання, вирішення таких соціально значущих проблем, як формування світогляду, психологічної і правової підготовки молоді до праці, до громадської діяльності тощо. За такого підходу в правовиховній роботі з учнями обмежуються використанням тільки однієї галузі права – кримінальної. У такому разі підлітки орієнтуються на те, що право – це в основному кримінальні аспекти і закон, який тільки карає і забороняє, що спотворює уявлення молоді про державу і право.

Другий підхід полягає в обмеженні змісту правової освіти і виховання неповнолітніх використанням одних тільки норм права. Водночас не враховується той факт, що право і закон ґрунтуються на певних моральних засадах. Правове виховання є елементом цілісної навчально-виховної системи та передбачає всебічний і гармонійний розвиток особистості.

Третій підхід щодо змісту правового виховання являє собою певну систему, враховуючи своєчасне включення цього виду виховання в загальну парадигму гармонійного і цілеспрямованого формування повноцінного члену суспільства.

Іноді безсистемність і стихійність процесу виховання призводить до того, що різна інформація та суспільні події суттєво впливають на свідомість, правосвідомість і, як наслідок, поведінку неповнолітніх. «Хворобою» сьогодення стало медіанасильство (Media Violence), «процвітання» якого є причиною серйозної стурбованості батьків, педагогів, психологів, правознавців і громадськості загалом [4]. Вплив медіанасильства на несформовану дитячу психіку є найбільш досліджуваним фактом і водночас – найменш доказовим. Десятки досліджень засвідчують те саме: жорстокі екранні образи таки можуть впливати на деформацію правосвідомості, а щодо тих осіб, правова свідомість яких ще не сформувалася, і поготів. І хоча жодна з гіпотез, чи то катарсису, чи то десенсибілізації, чи то наслідування, не може довести факт прямого зв'язку між екранною та реальною агресією, шкідливий вплив медіанасильства на людську психіку, особливо дитячу, у суспільстві вважається аксіомою. Головним медіумом із показу сцен насильства вважають телебачення й інтернет-мережі. І різниця між ними в тому, що аматорські відеозаписи демонструють сцени реального насильства і ризиконебезпечних трюків, які являють серйозну загрозу життю і здоров'ю неповнолітнього та й

будь-якої іншої особи. Для того щоб розмістити особистий відеоролик на таких ресурсах достатньо простої реєстрації під будь-яким ніком. Отже, сьогодні користувачі Інтернету різного віку (зокрема й підлітки!) можуть вільно переглянути відеозаписи реального катування, вбивства й самогубства людей. Споглядання реальної смерті і катувань стає видовищем, доступним для кожного. Популярність реальних відеозаписів аутодеструктивного та насильницького характеру і легкість їх розміщення на інтернет-ресурсах можуть стати сильним мотиватором створення власної насильницької продукції. Тобто відбувається заохочення людей, особливо дітей і підлітків, до проявів насильства і протиправної поведінки в реальному житті.

Деколи аматорські відеозаписи потрапляють на телебачення або на веб-сторінки інформагентств. Однак основною відмінністю громадської журналістики від журналістики професійної є те, що аматорські записи реального насильства в мережі Інтернет ніким не цензурюються, не перевіряються на достовірність і відповідальність за їхній зміст ніхто не несе.

Однією з небезпечних тенденцій інтернет-простору є стрімке зростання кількості відеозаписів реальних бійок чи побиття, основними учасниками яких є неповнолітні. Вони знімають процес побиття однолітка на камеру мобільного телефону і розповсюджують серед знайомих і в інтернет-мережах. Деякі відеоролики набули великого суспільного резонансу.

Це явище на Заході дістало назву «хепі слепінг» (“happy slapping”), що можна перекласти як «радісне побиття» [4]. Цей славнозвісний феномен «насильства заради розваги» є прикладом прикрого «надбання» інтернет-простору, коли жахливі, неприємні й ганебні факти приватного життя певної особи набувають широкого розголосу. Найбільший попит мають кадри реального насильства серед дівчат-підлітків. Це явище дістало назву «дівочі бійки» (“girl fights”). Їх можна вільно переглянути на багатьох розважальних сайтах або в соціальних мережах.

Контент цих відеозаписів умовно можна поділити на дві категорії: двобої між двома дівчатами і побиття дівчини групою підлітків. Жертву тягають за волосся, б'ють, вигукують на її адресу лайливі слова, принижують. Найбільше обурює в цих жахливих подіях той факт, що очевидці злочину спокійно спостерігають за побиттям, весело коментують або навіть дають поради, як ще образити жертву. Присутні спостерігачі знімають процес на відео мобільних телефонів і ніхто не намагається розняти дівчат, припинити беззаконня, заступитися за потерпілу.

Розміщення таких відео в мережі Інтернет і засобах масової інформації виконує подвійну функцію. З одного боку, популяризація насилля

стає сильним мотиватором нових злочинів і агресії підлітків. Схематична схожість розправ у цих роликах дає привід припустити, що дехто з учасників повторював побачене раніше в інших насильницьких записях. Крім того, розміщення жорстокого відео в Інтернеті завдає жертві ще більшої психологічної травми. Факт приниження, насилля, наруги робить постраждалу дитину ще більш беззахисною і вразливою. Відомі факти, коли після розповсюдження інформації про наругу і публічний розголос жахливих й образливих фактів, дитина впадала в депресію, занурювалася в себе, мінімізувала соціальні контакти. І, як наслідок, потребувала тривалої соціально-психологічної допомоги та посттравматичної реабілітації.

З іншого боку, факт публічності відеозапису бійки й антисуспільних дій підлітків ставив розслідування адміністративної або кримінальної справи під контроль громадськості. У навчальних закладах і виховних установах, батьківських колах і громадських організаціях порушувалися питання про перегляд системи виховних заходів, про необхідність удосконалення правової освіти підлітків і, найважливіше, – про значущість простої батьківської етики (більше уваги приділяти своїм дітям, любити і поважати їх, виховувати на позитивних прикладах, піклуватися про них, цікавитися їхніми справами, захищати від негараздів сучасного агресивного світу).

Дефіцит культури поведінки, слабкість моральних принципів, делінквентність окремої категорії підлітків має свої причини. Найважливішими можна визначити такі: деформація ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, викривлення в когнітивній сфері, проблеми саморегуляції, викривлена самооцінка, педагогічна занедбаність, негативний життєвий досвід, дефіцит уваги, любові й поваги з боку значущих близьких, тривале перебування в антисуспільному мікросоціумі. Крім того, варто враховувати психофізіологічні особливості підліткового віку. Молодим людям у цьому віці притаманні категоричність висловлювань і міркувань, прагнення до самоствердження будь-яким шляхом, загострення почуттів, імпульсивність, нерозсудливість, навіюваність, невизначеність рівня домагань тощо. Вихованість, усталені моральні принципи, визначені пріоритети, адекватно сформована правосвідомість, достатній рівень уваги до дитини з боку батьків й педагогів врівноважує імпульсивні прояви та перешкоджає аутодеструктивній і протиправній поведінці підлітка.

Висновки і пропозиції. Для правомірної поведінки підлітка необхідне правильне розуміння юридично значущих ситуацій життя, гармонійний розвиток, систематичність правового й загального виховання, прагнення до самовиховання й самовдосконалення, позитивний і «здоровий» мікросоціум, небайдужість дорослих до особистого і

суспільного життя дитини. І наостанок хотілося б наголосити на тому, що в житті кожної людини всі проблеми і негаразди, як і успіхи та перемоги, починаються з мікросоціуму. Тому саме життєвий приклад дорослих, їхні взаємовідносини, невпинна увага і контроль за поведінкою дитини будуть визначальними чинниками у формуванні правосвідомості та правослухняної поведінки неповнолітніх.

Література:

1. Причини та умови злочинності неповнолітніх : [науково-практичний посібник] / С. Бабенко, В. Вітвіцька, І. Ковальова та ін. – Донецьк :

Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. – 228 с.

2. Котюк В. Теорія права / В. Котюк. – К., 2007. – 207 с.
3. Товканець О. Формування правосвідомості учнів ПТУ в процесі правового виховання / О. Товканець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – № 25. – С. 209–211.
4. Александров П. Свобода від насильства в Мережі / П. Александров // Медіакритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuuyut-media/svoboda-vid-nasylstva-v-merezhi>.

Тимченко О. В. Формирование правосознания несовершеннолетних в контексте современной жизни

В статье рассматриваются вопросы формирования правосознания несовершеннолетних в ходе правового воспитания и социализации. Автором определяется система правового воспитания и основные структурные компоненты этого процесса. Отдельным вопросом выносятся проблема влияния медианасилия на несформировавшуюся детскую психику, следствием которого становится деформация правосознания несовершеннолетних.

Ключевые слова: правовая психология, правовая культура, правовое воспитание, правосознание, несовершеннолетние, отклонения правового сознания, медианасилие.

Tymchenko O. V. Formation of minors' legal consciousness in the context of modern life

The article discusses the formation of legal awareness of minors in the process of legal education and socialization. The author defines the system of legal education and the basic structural components of this process. A separate issue is the impact of media violence on the immature child's psyche and as a result, minors' deformation of legal awareness.

Key words: legal psychology, legal awareness, legal education, legal culture, minors, deviation of legal consciousness, media violence.

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922

Р. С. Чіп

аспірант кафедри практичної психології
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ДОСЛІДЖЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

У статті здійснено психологічний аналіз наукових підходів сучасних учених до проблеми відповідальності як інтегральної властивості особистості. Визначено роль відповідальності в становленні гендерної ідентичності старших підлітків. Проаналізовано психологічні характеристики особистісного розвитку підлітка, що детермінують прояви відповідальності і визначають специфіку гендерної поведінки. Представлені результати емпіричного дослідження відповідальності старших підлітків.

Ключові слова: особистість, самосвідомість, гендерна ідентичність, гендерна поведінка, відповідальність, підлітковий вік, старший підліток.

Постановка проблеми. В умовах складних трансформацій сучасного суспільства та значних соціокультурних змін проблема дослідження гендерного становлення особистості, що зростає, є досить актуальною, оскільки визначає ціннісні орієнтири її особистісного самовизначення. Особливої значущості гендерна проблематика набуває в старшому підлітковому віці, основним особистісним новоутворенням якого є почуття дорослості, що проявляється в прагненні до незалежності та самостійності, бажанні відокремитися та прийняти позицію дорослого, визнанні найближчим соціальним оточенням та набутті гендерної ідентичності. Прагнення до свободи і рівноправ'я, що базується на партнерсько-паритетних взаєминах, вимагає відповідального ставлення до здійснення власного вибору в гендерному просторі, орієнтованому на традиційно егалітарні цінності. Отже, проблема відповідальності як інтегральної властивості особистості в період підлітковості, що є визначальною в процесі становлення гендерної ідентичності особистості, потребує ґрунтовного теоретичного аналізу й емпіричного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підлітковий вік, який завдяки фізіологічним і соціально-психологічним змінам визначається такими закордонними та вітчизняними науковцями, як: Л. Божович, М. Боришевський, І. Булах, І. Дубровіна, Е. Еріксон, О. Кікінежді, М. Кле, І. Кон, Г. Крайг, С. Максименко, М. Марсія, А. Реан, М. Савчин та ін., як перехідний, кризовий, складний, відзначається формуванням моральних переконань як механізму саморегулювання, поча-

ток якого припадає саме на старший підлітковий і вік [1].

Моральний статус, особистісна гідність, взаємодітримка – це ті особливості моральних взаємодій, як стверджує І. Булах, які простежуються у взаєминах підлітків із референтними дорослими. Проте в ставленні до однолітків визначено як прояви співпереживання, чесності, альтруїзму, так і відсутність цих якостей. Відповідальність як найсуттєвіше інтегративне утворення моральної самосвідомості підлітка перебуває в інтенсивному внутрішньому переструктуруванні, оскільки особистість цього віку апіорі апробує і перевіряє на надійність у власному життєвому просторі імперативи відповідального [2].

У контексті дослідження психології відповідальної поведінки М. Савчин зазначає, що в підлітковому віці більшість відповідальних вчинків стосується сфери життявиявлення та самоствердження Я в праці, пізнанні та матеріальному житті. Понад третину відповідальних вчинків школярі цього віку здійснюють у сфері особистісних стосунків і взаємодії. Значно рідше виявляють відповідальність за інших людей і групи, лише в поодиноких випадках – за саморозвиток, функціонування і становлення Я [5, с. 210].

Досліджуючи саморегуляцію поведінки особистості як суб'єкта самоактивності, М. Боришевський підкреслює, що поза розвитком здатності до саморегуляції неможливий процес становлення соціально відповідальної особистості із загостреним почуттям критичного ставлення до навколишнього світу. Саморегуляція поведінки,

вважає вчений, виявляється в потребі й умінні критично оцінювати та контролювати свою поведінку, довільно спрямовувати, перебудовувати власні дії і вчинки з урахуванням можливих наслідків для оточення і себе, прагненні до дотримання соціально цінних і особистісно значущих норм, правил міжособистісних взаємин [1, с. 144].

Згідно з дослідженнями М. Боришевського, у старших підлітків виявлено рівень розвитку саморегуляції поведінки, який характеризується такими особливостями: здатністю самостійно визначати життєві цілі та вибирати адекватні засоби їх досягнення; стійкістю колективістських мотивів, оскільки істотного значення набуває орієнтація на взаємини з ровесниками; посиленням відповідальності старших підлітків за свої дії, вчинки, особливо на основі інтимних взаємин з однолітками іншої статі. Водночас, як зазначає науковець, у саморегуляції поведінки старших підлітків спостерігається деяка нестійкість, особливо в ситуації морального конфлікту, що супроводжується проявами непослідовності й безпринципності [1, с. 201].

Розглядаючи проблему відповідальності в контексті дослідження психологічних закономірностей і специфічних особливостей процесу особистісного зростання підлітка, І. Булах зазначає, що для старших підлітків характерним є переструктурування відповідальності за інших та набуття ними нової якісної орієнтації в самопізнанні цієї самоцінності. Особистість підлітка, втрачаючи егоцентричну позицію, набуває здатності до безумовного розуміння, прийняття та визнання значущого Іншого, а через нього і самої себе. Змістове наповнення відповідальності за інших пов'язане з неоднозначними якісними проявами в поведінці. Ціннісне ставлення до інших (турботливість, взаємодопомога, небайдужість) вони виявляють лише в колі значущих інших (дорослих і однолітків). Поряд із дисциплінарною відповідальністю, відповідальністю за себе, значущою на попередніх вікових етапах, для старших підлітків характерною є відповідальність за інших, що зазнає внутрішнього переструктурування в цьому віці [2].

Отже, психологічний аналіз наукових позицій учених свідчить про прояви нестабільності, непослідовності та безпринципності, що спостерігаються в саморегуляції поведінки старших підлітків; внутрішнє переструктурування відповідальності та суперечності, які характеризують відповідальну поведінку особистості, що зростає.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й емпіричному дослідженні відповідальності як показника розвитку поведінкового компонента ґендерної ідентичності старших підлітків.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік, що характеризується наявністю суперечливих тенденцій соціального й особистісного розвитку

індивіда, визначається науковцями як важливий етап становлення ґендерної ідентичності, яка стає результатом складного процесу інтерналізації нормативів поведінки, прийнятих у даній культурі (Л. Виготський, Е. Еріксон, О. Кікінежді, М. Кіммель, Г. Костюк, С. Максименко, А. Менеґетті, С. Рубінштейн та ін.).

ґендерна ідентичність визначається науковцями як складне особистісне утворення, представлене фемінно-маскулінно-андроґінним конструктом, вибір якого обумовлений традиційною чи егалітарною системою координат [4]. У становленні ґендерної ідентичності, яка припадає на підлітковий вік, велику роль відіграють як підліткова субкультура, так і наявні стереотипізовані й егалітарні настанови соціального оточення, а в особистісному просторі важливими є прояви суб'єктивно цінного, індивідуального, що визначає майбутні моделі поведінки і ґендерні сценарії особистості в усіх сферах життєдіяльності на шляху її дорослішання.

Вікові закономірності розвитку й індивідуально-психологічні особливості особистості, що дорослішає, обумовлюють визначення підліткового віку сензитивним періодом у становленні ґендерної ідентичності, оскільки він характеризується якісно новим рівнем розвитку самосвідомості; прагненням до пізнання свого внутрішнього світу, усвідомлення своєрідності й унікальності власної особистості; інтенсивним формуванням образу Я в просторі статево типізованих чи егалітарних цінностей у процесі соціальної взаємодії (Т. Говорун, Н. Городнова, В. Каган, О. Кікінежді, І. Кон, Т. Юферєва й ін.).

Індивідуально-психологічні характеристики особистості, що проявляються в прагненні до самостійності, незалежності, свободи вибору, відповідальності, визначають тенденції подальшого самоствердження та реалізацію почуття дорослості в старших підлітків, детермінуючи, передусім, ефективне становлення асертивної поведінки, яка визначається рівнем суб'єктності, характером включення в комунікативну взаємодію із соціальною спільнотою, референтною групою.

Саме в цьому віці підліток формується як суб'єкт дії, вчинку, ґендерних орієнтирів і власних виборів у руслі традиційних чи егалітарних цінностей. Проявляючи власну активність і самостійність у прийнятті важливих рішень, старший підліток здатний взяти на себе відповідальність і проявити суб'єктну позицію в здійсненні ґендерних виборів, що надалі сприятиме його орієнтаціям на виконання статево типізованих чи егалітарних ролей. Відповідальність як інтегральна властивість особистості за умов особистісної саморефлексії, що проявляється в здатності до самоаналізу й аналізу власних вчинків, ціннісного ставлення до себе як носія своєї статі та представників іншої статі,

визначення власної суб'єктної позиції щодо подій, ситуацій і ґендерних орієнтирів, виступає індикатором особистісного самовизначення, становлення ґендерної ідентичності, саморегуляції ґендерної поведінки в старшому підлітковому віці.

У контексті нашого дослідження важливим є розгляд ґендерної поведінки крізь призму функцій саморегуляції, визначених М. Боришевським. Серед функцій саморегуляції, виокремлених ученим, зосередимо увагу на аксіологічній, яка полягає в контролюванні й оцінюванні особистістю власної поведінки щодо її відповідності моральним принципам міжлюдських взаємин, з погляду реалізації у вчинках провідної (гуманістичної) ідеї – ідеї людини як вищої цінності, що становить основний зміст життєдіяльності особистості, яка досягла високого рівня моральної досконалості [1, с. 158].

Реалізацію аксіологічної функції саморегуляції науковець пов'язує з інтеграцією у свідомості і самосвідомості особистості належного та суб'єктивно цінного як необхідної умови виникнення моральної відповідальності, а також розвитком на цій основі вищої форми вияву відповідальності – совісті [1, с. 159]. У психологічному плані М. Савчин визначає сумління як вищий рівень самодетермінації моральної поведінки людини, яке необхідно розглядати як вищу духовну інстанцію відповідальності особистості [5, с. 62].

У контексті дослідження ґендерної ідентичності старших підлітків особливу роль відіграє здатність особистості інтегрувати у власних патернах ґендерної поведінки належного, статево відповідного, соціально очікуваного та суб'єктивно цінного, орієнтованого на міжстатеву взаємодію, що базується на егалітарних цінностях. Інтеграція у свідомості і самосвідомості особистості, що зростає, соціального, обумовленого стереотипами, та власного, індивідуального, засвоєного на основі інтеріоризованих настанов соціального оточення, відображається в конструюванні образу Я підлітка як активного і відповідального суб'єкта, носія ґендерних цінностей, що забезпечує їх втілення в конкретні дії, вчинки і здатного реконструювати життєвий простір, обмежений ґендерними стереотипами.

Розглядаючи особистість підлітка як суб'єкта вибору власних ґендерних просторів (співвідношення статево відповідного Я-ідеального та Я-реального), життєвої стратегії в патріархальній чи егалітарній системі координат, Т. Говорун і О. Кікінежді зазначають, що в підлітковому віці відбувається орієнтація не лише на об'єктивні умови і взірці дії, а й на власні якості (особливості, уміння, знання, риси характеру) як вирішальні умови розв'язання проблеми, що також знаменує собою перехід до нового типу суб'єктності, до орієнтування на однолітка тотожної статі як суб'єкта

дії. Окрім того, із дорослішанням підлітки освоюють нові ґендерні ролі, водночас джерелом нормативів ґендерної поведінки залишається для них середовище, яке «вимагає» дотримання певних статево типізованих правил, прийнятих у родині, школі, колі однолітків. Саме на цих уявленнях, які виступають мотиваційною основою набуття вторинної ґендерної ідентичності, що є релевантною підлітковою субкультурою, вибудовується позиційне бачення власного ґендерного Я [3, с. 70–83; 4, с. 158].

У період підлітковості, що характеризується загостренням потреби в розумінні, формуванні альтернативних систем цінностей і поведінкових стереотипів, для підлітків значно зростає роль груп однолітків, з якими вони прагнуть обміркувати близькі їм почуття, пов'язані з фізичними, психологічними і соціальними змінами у власному житті. Тому в становленні ґендерної ідентичності в старшому підлітковому віці визначальна роль належить системі комунікативної взаємодії, особливостям міжособистісного спілкування як провідного виду діяльності в підлітковому віці. Важливою особливістю молоді особистості є прагнення пізнати себе й увійти у світ дорослих; оволодіти моделями поведінки, що складаються завдяки засвоєним ґендерним схемам і власному індивідуальному досвіду. Водночас перенесення своєї уваги із зовнішнього світу на себе самого і поступове відкриття ним свого Я відбувається в цьому віці доволі драматично як для самого підлітка, так і для оточуючих.

В умовах зміни соціальної ситуації розвитку підліток все частіше стає автором соціальної реальності, що, поряд із зростанням активності, вимагає відповідальності за здійснення ґендерних виборів не на основі простого і примітивного наслідування взірців і моделей поведінки, а в процесі реальної міжособистісної взаємодії, набуття індивідуального досвіду крізь призму інтеріоризованих суспільних настанов і настановлень найближчого соціального оточення. Нас цікавить дослідження відповідальності як властивості особистості в контексті становлення ґендерної ідентичності, що надалі сприятиме вибору ґендерних орієнтацій на виконання традиційних чи егалітарних ролей у процесі соціально-рольового самовизначення та впливатиме на конструювання моделей соціальної поведінки.

З метою дослідження відповідальності як однієї зі складових частин поведінкового компонента ґендерної ідентичності, нами використано «Шкалу сумлінності» В. Мельникова і Л. Ямпольського [6]. Вибірку склали хлопці та дівчата віком 13–15 років у кількості 240 респондентів. Кількісні показники, отримані за згаданою шкалою, свідчать про рівень вираження почуття відповідальності, що надалі впливатиме на ґендерні уявлення хлопців і дівчат та прояви суб'єктної активності в здійсненні відпо-

відального вибору ґендерного конструкта в соціокультурному просторі. Розвиток самосвідомості, що найінтенсивніше відбувається в старшому підлітковому віці, зумовлює виникнення в особистості, що зростає, потреби в реалізації почуття дорослості, незалежності, самостійності, свободи вибору, детермінує прояви відповідальності за себе, свої погляди, за власні дії та вчинки в процесі соціально-рольового самовизначення.

Згідно з аналізом отриманих даних, визначено три рівні відповідальності: високий, середній, низький. Результати проведеного нами дослідження засвідчили високий рівень відповідальності у 20,83% дівчат і в 15,83% хлопців, що, на нашу думку, можна пояснити інтелектуальним і соціальним домінуванням дівчат, їхньою особистісною зрілістю, яка розглядається нами як визначальний показник становлення ґендерної ідентичності в старшому підлітковому віці.

Високі показники за цією шкалою свідчать про наявність в особистості таких якостей, як почуття відповідальності, сумлінності та стійкості дотримання моральних принципів. Досліджувані, яким притаманний високий рівень розвитку сумлінності, у своїх діях, виборах і вчинках керуються почуттям обов'язку, дотримуються етичних норм і стандартів, прагнуть до наслідування моральних взірців у поведінці, відповідно до соціальних вимог і очікувань. Високий показник розвитку відповідальності переважно поєднується з достатнім рівнем самоконтролю та саморегуляції поведінки.

Середній рівень відповідальності представлений найвищим показником серед досліджуваних і становить 72,50% у дівчат і 71,67% у хлопців, що суттєво не відрізняється в респондентів обох статей. Отже, показники за низьким рівнем відповідальності в дівчат (6,67%) є дещо нижчими, аніж у хлопців – 12,50%.

Спостерігаємо вікову динаміку зростання високого рівня відповідальності (від 13 до 15 років) у дівчат – із 16,67% до 25,00% та в хлопців – із 13,33% до 18,33%. Це свідчить про якісні зміни в розвитку самосвідомості, рефлексії молоді особистості, про її прагнення до реалізації почуття дорослості, що характеризується не лише проявами незалежності та самостійності, а й супроводжується бажанням і здатністю взяти відповідальність за себе, за інших, за власні вчинки та події свого життя. Середній рівень відповідальності у віковому аспекті зазнає змін у напрямі спадання. Однак, якщо у дівчат цей показник зменшується (із 73,33% до 71,67%) завдяки зростанню високого рівня відповідальності, то у вибірці хлопців він знижується (із 76,67% до 66,67%) через збільшення показників як високого, так і низького рівнів зазначеної особистісної характеристики. Однаковий показник низького рівня відповідальності в досліджуваних обох статей, що становить

по 6,00% у вибірці хлопців і дівчат 13–14 років, характеризується певними перетвореннями: у дівчат 14–15 років він знижується до 2,00%, а в хлопців 14–15 років – зростає до 9,00%.

Така тенденція пояснюється соціально-психологічними та віковими особливостями розвитку старших підлітків, що зумовлюють початок зародження моральних переконань у цьому віковому періоді. Тому прояви відповідальності часто пов'язані з амбівалентними уявленнями, нестійкими оцінками ставленнями та нестійкістю в саморегуляції поведінки.

Отримані результати свідчать про позитивну вікову динаміку розвитку відповідальності особистості, що зростає, обумовлену віковими й індивідуально-психологічними особливостями, однак у дівчат ця властивість розвивається більш інтенсивно та конструктивно, а у хлопців – характеризується незбалансованістю та хаотичністю. Переструктурування відповідальності, що відбувається в старшому підлітковому віці, зумовлює неоднозначні якісні прояви в поведінці старших підлітків, що підтверджено дослідженнями інших вчених [1; 2; 5]. Окрім того, позитивна вікова динаміка розвитку відповідальності, що є наслідком розвитку якісно нового рівня самосвідомості, засвідчує прагнення та намагання представників обох статей до усвідомленого та відповідального ставлення до власних ґендерних виборів і їх реалізації в моделюванні своєї поведінки.

Врахування вікових та індивідуально-психологічних особливостей особистості підлітка, а також результати емпіричного дослідження відповідальності дівчат і хлопців, що зазнає переструктурування в старшому підлітковому віці, спонукають до сприйняття старшого підлітка як суб'єкта власних ґендерних виборів у руслі традиційної чи егалітарної системи координат, здатного до соціально-рольового самовизначення, проявів відповідального ставлення та саморегуляції поведінки.

Висновки. Становлення ґендерної ідентичності в старшому підлітковому віці обумовлене основним особистісним новоутворенням цього віку – почуттям дорослості, що супроводжується проявами незалежності, самостійності й активності молоді особистості; характеризується прийняттям відповідальності за власні дії, вчинки та здійснення ґендерних виборів у процесі особистісного самовизначення.

Набуття ґендерної ідентичності в старшому підлітковому віці визначається особливостями саморегуляції поведінки старших підлітків, яка характеризується вмінням критично оцінювання та контролювати свою поведінку, здатністю до перебудови власних дій і вчинків з урахуванням наслідків для себе й інших, проявляється в наслідуванні соціально цінних і особистісно значущих норм і правил міжособистісних взаємин у традиційно

егалітарному ціннісному просторі. Однак становлення ґендерної ідентичності в період зростання супроводжується амбівалентними проявами, що пояснюється одночасним впливом середовища однолітків, нормативам якого підліток прагне відповідати, та бажанням слідувати вимогам стереотипізованого суспільства, виправдовуючи очікування найближчого соціального оточення.

Оскільки в саморегуляції поведінки старших підлітків спостерігається деяка нестійкість, суперечливість і непослідовність, що пояснюється початком формування моральних принципів, то і відповідальність, яка піддається внутрішньому переструктуруванню в цьому віці, пов'язана з неоднозначними якісними характеристиками поведінки в ставленні до себе й оточуючих.

Отримані результати дослідження демонструють наявність відмінностей у проявах відповідальності серед дівчат і хлопців старшого підліткового віку. Отже, високий рівень відповідальності більш притаманний дівчатам, що свідчить про їхнє інтелектуальне та соціальне домінування, вищий розвиток особистісної зрілості, що проявляється в процесі самовизначення особистості в період зростання. Окрім того, у дівчат ця властивість розвивається більш інтенсивно та конструктивно, а в хлопців – характеризується незбалансованістю та хаотичністю.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в дослідженні психологічних чинників, що детермі-

нують становлення ґендерної ідентичності в старшому підлітковому віці й у виявленні специфіки впливу підліткової субкультури на становлення досліджуваного феномена.

Література:

1. Боришевський М. Дорога до себе : від основ суб'єктності до вершин духовності : [монографія] / М. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
2. Булах І. Психологія особистісного зростання підлітка : [монографія] / І. Булах. – К. : Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2003. – 340с .
3. 3. Говорун Т. Соціалізація статі та сексуальності : [монографія] / Т. Говорун. – Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2001. – 240 с.
4. Кікінежді О. ґендерна ідентичність в онтогенезі особистості : [монографія] / О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2011. – 400 с.
5. Савчин М. Психологія відповідальної поведінки : [монографія] / М. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.
6. Фетискин Н. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. Фетискин, В. Козлов, Г. Мануйлов. – М. : Издательство Института психотерапии, 2002. – 490 с.

Чип Р. С. Исследование ответственности в контексте становления гендерной идентичности старших подростков

В статье рассмотрены научные позиции современных ученых, которые определяют особенности ответственности как интегративного качества личности. Определено влияние ответственности на становление гендерной идентичности старшего подростка. Проанализированы психологические характеристики личностного развития подростка, которые детерминируют ответственность и определяют специфику гендерной идентичности. Представлены результаты эмпирического исследования ответственности старших подростков.

Ключевые слова: личность, самосознание, гендерная идентичность, гендерное поведение, ответственность, подростковый возраст, старший подросток.

Chip R. S. Investigation of responsibility in the context of the formation of gender identity of senior teenagers

In this article, we made the psychological analysis of the scientific approaches of the modern scientists on the problem of responsibility as an integral individual's virtue. We determined the role of responsibility in the gender identity formation of the senior teenagers. In the article, we analyzed the psychological characteristics of the teenager's personal development, which determine the manifestations of responsibility and also determine the specificity of gender behavior. We represented the results of the empirical research of the senior teenagers' responsibility.

Key words: personality, self-awareness, gender identity, gender behavior, responsibility, adolescence, senior teenager.

ПСИХОЛОГІЯ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

УДК 159.9.001.8

Н. Є. Афанасьєвакандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах
Національний університет цивільного захисту України

ДИНАМІКА САМОАКТУАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ФАХІВЦІВ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ У РЕЗУЛЬТАТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості впливу психологічного консультування на самоактуалізаційні процеси особистості представників ризиконебезпечних професій. Доведено, що у наслідок консультування у даній категорії клієнтів відбуваються: підвищення відчуття повноти і гармонійності життя; усвідомлення власного потенціалу та ресурсів; підвищення ефективності організації та протікання життєвого процесу; підвищення рівня емоційного комфорту; оптимізація процесів самооцінювання; підвищення загальної конструктивності особистості.

Ключові слова: конструктивність особистості, самоактуалізація, самооцінка, задоволеність життям, фахівці екстремального профілю, психологічне консультування.

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Діяльність в особливих умовах супроводжується значними психоемоційними навантаженнями, викликаними, зокрема: високою відповідальністю за прийняті рішення; достатньою складністю виконуваних функцій; прискореним темпом діяльності; об'єднанням неоднакових за метою дій в одній діяльності; обробкою значної за об'ємом інформації; дефіцитом часу на ухвалення рішення тощо.

Підвищенню ефективності діяльності в екстремальних умовах сприяє правильно організована психологічна підтримка, тобто спеціальним чином організований вплив на людину з метою полегшення її діяльності, переведення супроводжуваних її переживань із негативного в позитивний аспект.

Застосування сучасних наукових методів та методик психологічної підтримки – важливий чинник, що сприяє підвищенню рівня психологічної готовності до роботи у вказаних умовах, стресостійкості, ефективності діяльності, підвищенню якості життя в цілому. До того ж ці розробки мають бути передусім практично спрямованими й доступними для вивчення.

Психологічне консультування – прикладна галузь сучасної психології. У системі психологічної науки його завданням є розробка теоретичних основ і прикладних програм надання психологічної допомоги психічно та соматично здоровим людям у ситуаціях, коли вони стикаються з проблемами. Розробляються ці теоретичні основи і програми, з одного боку, на основі аналізу сучас-

ного стану психологічного знання, досягнень в областях емпіричних та теоретичних досліджень. З іншого боку, джерелом цих теоретичних основ і програм є аналіз практичних напрацювань фахівців, які систематично діють у рамках найрізноманітніших форм надання психологічної допомоги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Одна з найважливіших психологічних закономірностей, що знайшла відображення у відповідному принципі психологічної науки, — єдність психіки та діяльності (С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Б.Г. Ананьєв, Л.Б. Гальперін та ін.) [2; 3; 5; 6]. Екстремальні умови діяльності пов'язані з постійною дією різних надзвичайних за складністю факторів, у тому числі таких, що представляють соціальну небезпеку.

Традиційно діяльність в особливих та екстремальних умовах вивчається шляхом аналізу взаємозв'язків тріади параметрів: характеристик екстремальних факторів (зовнішніх умов діяльності); психічних станів і властивостей особистості (внутрішніх умов діяльності); показників (результатів) діяльності [4].

Екстремальні умови професійної діяльності, численні фактори ризику, висока відповідальність і значущість праці означених фахівців призводять до виникнення психологічних проблем, зниження тривалості й якості їх життя, обумовлюючи високий рівень психосоматичної патології.

Одним з основних та ефективних видів психологічної допомоги фахівцям екстремального

профілю є консультування. Його специфіка вимагає розробки спеціального підходу, що враховує наступні аспекти:

- короткостроковість;
- допомога повинна мати результат «тут і зараз» — вже на момент її надання;
- відсутність мотивації клієнта на отримання психологічної допомоги (як правило);
- особливість контексту психологічної роботи.

Але у сучасній практичній психології дотепер нерозробленими залишалися питання здійснення, зокрема, психологічного консультування фахівців екстремального профілю діяльності, що мають утруднення, пов'язані з порушеннями процесів самоактуалізації. Для вирішення цього питання було розроблено психотехнологію консультування, основу якої склали інтегративний та феноменологічний підходи.

Мета статті – проаналізувати особливості впливу психологічного консультування на конструктивність особистості, її задоволеність життям, самооцінку та самоактуалізаційні тенденції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для створення стратегії консультування фахівців екстремального профілю діяльності, які мають порушення самоактуалізаційних процесів здійснюється аналіз фактологічного та суб'єктивно-оцінного змісту розповіді клієнта за допомогою наступних методів:

Методи аналізу вербальних повідомлень (не тільки очевидного, але й неусвідомлюваного, латентного змісту)

1. **Метод виявлення центральної конфліктної теми відносин.** Це історії про взаємодію (з батьками, іншими значущими фігурами), які клієнт спонтанно розповідає в ході сеансів. Кожне формулювання, як правило, включає бажання відносно інших людей, відповідні реакції, очікування від інших та реакції самого клієнта.

2. **Діагностичний метод.** Включає опис цілей психологічного консультування; деструктивних переконань, які заважають досягти цих цілей; способи, якими клієнт «перевіряє» психолога з точки зору цих переконань; інсайти, які могли б допомогти.

3. **Конфігураційний аналіз.** Призводить до усвідомлення рольових моделей відносин за допомогою аналізу станів, патернів взаємодії та інформації.

4. **Переживання відносин із психологом.** Аналізуються приховані натяки і явні посилення на стосунки з консультантом. Визначається, у якій мірі втручання (інтервенції) психолога зачіпає латентне та актуальне переживання клієнтом цих відносин.

5. **Деадаптивні патерни,** які мають циклічний характер. Аналізуються в структурі соціальної поведінки клієнта за допомогою таких компонентів, що виділяються: дії клієнта, очікування відносно інших, наступні дії інших відносно клієнта, наступні дії клієнта відносно самого себе.

6. **Метод фреймів.** Фрейм (одиниця аналізу) визначається як послідовність предикатів, у яких їх продукує клієнт. Заснований на послідовностях подій, пов'язаних із бажаннями та переконаннями, у міру їх прояву в діях, думках, сприйнятті, почуттях.

7. **Метод наративного інтерв'ю.** Використовується для визначення центральних моделей відносин. Під час стандартного RAP-інтерв'ю клієнту пропонується розповісти суб'єктивно важливі для нього епізоди відносин, що реально відбувалися та є для нього істотними.

Стратегія консультування розробляється індивідуально для кожного клієнта з урахуванням змісту біографічної історії [1].

Через півроку після закінчення консультативних сесій (з урахуванням повторних звернень) була проведена психодіагностика з використанням тих самих методик, які були застосовані на першій зустрічі, з метою оцінити зміни, що відбулися в самоактуалізаційній сфері фахівців екстремального профілю.

У дослідженні брали участь фахівці екстремального профілю діяльності: пожежники-рятувальники, у віці 20-42 років, зі стажем роботи від 1 місяця до 20 років, у кількості 185 осіб, що проходять службу у рятувальних підрозділах різних областей України (Харківська, Київська, Дніпропетровська (у теперішній час – Дніпровська), Одеська, Чернігівська, Житомирська); інспектори патрульної поліції м. Харкова, у віці 22-30 років, зі стажем роботи від 1 місяця до 2 років, у кількості 35 осіб; інспектори Харківського прикордонного загону Східного регіонального управління Прикордонної служби України у віці 23-35 років, зі стажем роботи від 1 місяця до 5 років, у кількості 25 осіб. Досліджуваних чоловічої статі 95,9% (235 осіб), жіночої – 4,1% (10 осіб). Вибірка формувалася методом репрезентативного моделювання.

Для оцінки динаміки загальної конструктивності особистості до та після психологічного консультування була використана методика «Особистісна біографія» О.І. Моткова. Результати відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники конструктивності особистості клієнтів до та після психологічного консультування (у балах)

Шкали	До ПК (n=245)	Після ПК (n=245)	t	p
Життєве самовизначення	3,38±1,3	3,71±1,4	1,39	-
Життєва самореалізація	3,09±1,2	3,77±1,4	2,86	0,01
Трансформація особистості	3,41±1,2	3,74±1,4	1,38	-
Гармонійність особистості в житті	3,13±1,1	3,90±1,4	3,23	0,01
Загальна конструктивність особистості	3,26±1,2	3,78±1,4	2,18	0,05

Отримано значущі відмінності за шкалами: «Життєва самореалізація» ($p \leq 0,01$ за критерієм Стьюдента); «Гармонійність особистості в житті» ($p \leq 0,01$) і «Загальна конструктивність особистості» ($p \leq 0,05$). Тобто консультування сприяло підвищенню відчуття повноти і гармонійності життя; зниженню кількості внутрішніх протиріч і конфліктів; усвідомленню власного потенціалу та ресурсів, що сприяють самоактуалізації; поліпшенню емоційного тону; задоволеності стосунками в сім'ї, з колегами, іншими людьми; оптимізації змісту відносин, установок та цілей. У цілому підвищилася ефективність організації та протікання життєвого процесу.

Для дослідження особливостей суб'єктивної оцінки рівня емоційного комфорту фахівців до та після консультування використовувалася «Шкала суб'єктивного благополуччя» М.П. Фетіскіна, В.В. Козлова, Г.М. Мануйлова. Результати представлені на Рис. 1.

Отримано значущі відмінності між показниками за наступними шкалами: «Напруга та чутливість» ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента); «Значущість соціального оточення» ($p \leq 0,05$); «Задоволеність діяльністю» ($p \leq 0,05$). Тобто в цілому рівень емоційного комфорту досліджуваних після консультування значно зріс, оцінка власного благополуччя стала вище. Це пов'язано, у першу чергу, з набуттям нового емоційного досвіду, як під час консультативних сесій, так і після них. Усвідомлення має велике значення для психічної регуляції стану та його корекції в бажаному напрямку. Суб'єктивна картина стану впливає на динаміку стану в цілому.

Суб'єктивне благополуччя тісно пов'язане з самооцінкою особистості. Динаміка самооцінки фахівців екстремального профілю до та після психологічного консультування досліджувалася за допомогою методики «Самооцінка особистості» О.І. Моткова. Результати відображені в таблиці 2.

Таблиця 2

Показники самооцінки клієнтів до та після психологічного консультування (у балах)

Шкали	До ПК (n=245)	Після ПК (n=245)	t	p
Моральність	3,75±1,3	3,84±1,4	0,38	-
Воля	3,39±1,2	3,72±1,3	1,39	-
Самостійність і почуття реальності	3,45±1,2	4,02±1,4	2,39	0,05
Креативність	3,39±1,2	3,57±1,3	0,76	-
Гармонійність	3,29±1,2	3,91±1,4	2,60	0,01
Екстраверсія	3,40±1,2	3,38±1,2	0,08	-
Загальна самооцінка позитивних аспектів особистості	3,45±1,3	3,74±1,3	1,22	-

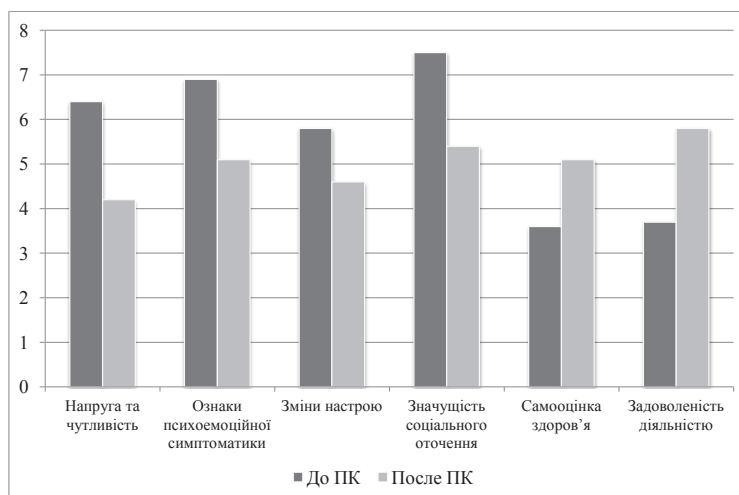

Рис. 1. Показники оцінки суб'єктивного благополуччя клієнтами до та після психологічного консультування (у балах)

Отримано значущі відмінності між показниками за наступними шкалами: «Самостійність і почуття реальності» ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента); «Гармонійність» ($p \leq 0,01$). У цілому після психологічного консультування самооцінка досліджуваних стала більш адекватною, гармонійною та реалістичною. Деяко заниженими лишилися показники креативності та екстраверсії. Це, на нашу думку, пов'язано з тим, що креативність, як здатність особистості до творчості, є досить стійкою характеристикою особистості, для зміни якої необхідно використовувати спеціальні психотехнології. Оскільки в нашій роботі такого завдання не ставилося, рівень розвитку креативності клієнтів не змінився.

Екстраверсія, або екстравертованість є відносно стійкою властивістю темпераменту індивіда. Її поведінкові прояви є більш вираженими в підлітковому та юнацькому віці. У міру дорослішання вони згладжуються, поведінковий малюнок набуває все більшої інтровертованої спрямованості, що пов'язано, у тому числі, і з необхідністю дозованого використання внутрішніх ресурсів людини.

Для дослідження змін рівня розвитку самоактуалізаційних тенденцій у фахівців до та після психологічного консультування ми використовували «Модифікований опитувальник діагностики самоактуалізації особистості» А.Д. Лазукіна в адаптації Н.Ф. Каліної. Отримані результати наведені в таблиці 3.

Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних за шкалами: «Ціннісні орієнтації» (SAV) ($p \leq 0,05$ за критерієм Стьюдента) і «Гнучкість поведінки» (Ex) ($p \leq 0,05$), які утворюють «Блок цінностей». Тобто після психологічного консультування клієнти стали більше поділяти цінності, властиві особистості, що вмє самоактуалізуватися, і реалізовувати їх у поведінці, вза-

Таблиця 3
Показники шкал самоактуалізації клієнтів
до та після психологічного консультування
(у балах)

Шкали	До ПК (n=245)	Після ПК (n=245)	t	p
Te	7,6±2,6	9,6±3,3	1,63	-
I	35,2±11,8	42,5±14,2	1,58	-
SAV	9,7±3,3	12,5±4,3	2,28	0,05
Ex	9,6±3,3	12,3±4,3	2,20	0,05
Fr	5,5±1,9	6,9±2,4	1,14	-
S	5,8±2,0	7,7±2,6	1,55	-
Sr	7,5±2,6	8,4±2,9	0,73	-
Sa	10,7±3,7	11,7±4,0	0,81	-
Nc	4,9±1,7	6,3±2,2	1,14	-
Sy	3,4±1,2	3,6±1,3	0,16	-
A	7,0±2,4	8,5±2,9	1,22	-
C	9,2±3,2	10,8±3,7	1,30	-
Cog	4,2±1,5	5,3±1,9	0,90	-
Cr	6,1±2,1	7,7±2,7	1,30	-

емодії з іншими людьми, швидше й адекватніше реагувати на зміни ситуації.

Практично за всіма іншими шкалами показники покращилися, але зміни не досягли ступеня значущості.

Таким чином, дослідження динаміки самоактуалізаційних тенденцій фахівців екстремального профілю у результаті психологічного консультування дозволяє констатувати, що підвищилася загальна конструктивність особистості, досліджувані стали внутрішньо більш гармонійними; зріс рівень емоційного комфорту; підвищилася суб'єктивна оцінка власного благополуччя; самооцінка стала більш адекватною та реалістичною; збільшилася «частка» цінностей особистості, що вміє самоактуалізуватися, які успішно реалізуються в різних сферах життєдіяльності.

Висновки. Дослідження впливу психологічного консультування фахівців екстремального профілю діяльності на самоактуалізаційні процеси показало:

підвищення відчуття повноти і гармонійності життя; усвідомлення власного потенціалу та ресурсів; підвищення ефективності організації та протікання життєвого процесу; підвищення рівня емоційного комфорту; оптимізація процесів самооцінювання; підвищення загальної конструктивності особистості.

Таким чином, після проведеного психологічного консультування у досліджуваних фахівців екстремального профілю діяльності підвищилися загальна конструктивність, гармонійність особистості, рівень емоційного комфорту, адекватність самооцінки, самоактуалізаційні тенденції.

Перспективою подальших досліджень даної проблеми є розробка психотехнологій допомоги фахівцям екстремального профілю діяльності, які мають утруднення, пов'язані з професійним зростанням та самовдосконаленням.

Література:

1. Афанасьєва Н. Є. Психологічне консультування фахівців екстремального профілю: теорія, методологія, практика : [монографія] / Н. Є. Афанасьєва. – Харків : НУЦЗУ, 2017. – 315 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Б. Г. Ананьев. – Москва: Наука, 1977. – 379 с.
3. Гальперин П. Я. Введение в психологию / П. Я. Гальперин. – Москва: Высшая школа, 2002. – 330 с.
4. Экстремальна психологія : [підручник] / [Євсюков О. П., Куфлієвський А. С., Лебедев Д. В. та ін.]; заг. ред. О. В. Тімченка. – Київ : Август Трейд, 2007. – 502 с.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – 4-е изд. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.
6. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 512 с.

Афанасьєва Н. Е. Динамика самоактуализационных процессов специалистов экстремального профиля деятельности в результате психологического консультирования

В статье проанализированы особенности влияния психологического консультирования на самоактуализационные процессы личности представителей рискоопасных профессий. Доказано, что в результате консультирования у данной категории клиентов происходят: повышение ощущение полноты и гармоничности жизни; осознание собственного потенциала и ресурсов; повышение эффективности организации и протекания жизненного процесса; повышение уровня эмоционального комфорта; оптимизация процессов самооценки; повышение общей конструктивности личности.

Ключевые слова: конструктивность личности, самоактуализация, самооценка, удовлетворенность жизнью, специалисты экстремального профиля, психологическое консультирование.

Afanaseva N. Ye. Dynamics of self-actualization of specialists of extreme activity profile because of counseling psychology

The article analyzes the peculiarities of the impact of counseling psychology on the self-actualization of the representatives of dangerous jobs. It is proved, that a sense of wholeness and harmony in life, level of self-awareness, the effectiveness of the organization and the life course; level of emotional health; self-esteem; constructive personality have increased after counseling psychology among this category of patients.

Key words: constructive personality, self-actualization, self-esteem, life satisfaction, specialists of extreme activity profile, counseling psychology.